

Sett undertrykte fri!

Den norske kirkes engasjement for
menneskerettighetene

Mellomkirkelig råds menneskerettighetsutvalg, september 2013

Innhold

1. Innledning	10
Noen utviklingstrekk.....	11
Rettigheter under press	12
Noen premisser for en ny gjennomgang av kirkens engasjement.....	12
Sentrale spørsmål for en ny behandling av Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement	13
2. Hva er menneskerettigheter?	14
Fra idé til lov	14
Hvilke rettigheter?.....	14
Det internasjonale menneskerettighetssystemet.....	15
Menneskerettighetssystemet i verden: Noen aktuelle debatter	17
Menneskerettighetssystemet og Norge: Noen aktuelle debatter	18
3. Religion og menneskerettigheter.....	21
Menneskerettighetene – et problematisk tema for religioner	21
Begrunnelse for menneskerettighetene i ulike religiøse tradisjoner.....	22
Menneskerettighetene i ulike kristne tradisjoner.....	23
Religionsdialog om menneskerettighetene	24
Menneskeverd og menneskerettigheter.....	25
4. Det teologiske grunnlaget for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement	27
Et luthersk perspektiv.....	27
Teologisk tydning av menneskerettighetene	28
Luthersk teologisk konsensus om menneskerettighetene.....	30
Avgrensninger for kirkens menneskerettighetsarbeid.....	31
Utfordringer til Den norske kirke	32
5. En moralsk pliktberer: Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene.....	33
Respektere: Å rydde i eget hus.....	34
Beskytte og oppfylle: Kirken som aktør i det sivile samfunn	35
Diakoni og menneskerettigheter: Verdighet, respekt og myndiggjøring.....	36
En politisk kirke?.....	36
Kriterier for prioriteringer av saker	37

Forslag til kriterier for å prioritere i kirkens menneskerettighetsarbeid	37
6. Lokalt menneskerettighetsengasjement i Den norske kirke	40
Planer for Den norske kirke som berører menneskerettighetsspørsmål.....	40
Gudstjenesten –temadager med menneskerettighetsfokus	41
Menigheten i møte med lokale menneskerettighetsutfordringer	42
Utfordringer til videre engasjement.....	43
7. Menneskerettigheter og liv-død-spørsmål	44
Liv/død-spørsmålene – etikk og menneskerettigheter	44
Retten til liv	44
Dødsstraff og statens bruk av vold.....	45
Retten til liv og abort.....	45
Eutanasi og menneskerettigheter	46
Utfordringer for Den norske kirke.....	46
8. Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet	47
De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet	47
Menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet:Viktig, alvorlig krenket og stadig omstridt i vår tid.....	48
Hvordan utfordrer tros- og livssynsfriheten Den norske kirke?.....	48
Utfordringer for Den norske kirke.....	49
9. Menneskerettigheter og miljø	50
Miljørett.....	50
Kollektive rettigheter.....	50
Rettighetsbrudd.....	51
Pliktbærere	51
Utfordringer for Den norske kirke	51
10. Menneskerettigheter og fattigdom.....	53
Fattigdom og rettighetsbrudd	53
Med alle egnede midler	53
Fattigdom som global utfordring: Flere pliktbærere enn den enkelte stat?	54
En kirkelig respons.....	55
Utfordringer for Den norske kirke:.....	56
11. Rettighetsbasert utvikling	57
Fra veldedig til rettighetsbasert: Skifter i forståelsen av rettigheter og utvikling	57

Konsekvenser for Den norske kirke.....	58
Utfordringer for Den norske kirke:.....	58
12. Menneskerettigheter og migrasjon.....	60
Retten til å søke asyl.....	60
Migrasjon og FNs rettighetsredskaper	60
Non-refoulement.....	60
Asylprosessen i Norge	61
Minoriteter og rettigheter.....	61
Utfordringer til Den norske kirke:	62
13. Urfolksrettigheter	63
Definisjon av urfolk.....	63
Lovtekster og FN-mekanismer	63
Urfolks rettigheter	64
Det samiske folk i Norge.....	65
Kirkens rolle.....	65
Utfordringer for Den norske kirke:.....	66
14. Kastediskriminering	67
Noen relevante menneskerettighetsbrudd:.....	67
Pliktbærerne.....	68
Næringslivssamarbeid	69
Den norske kirke og kastediskriminering	69
Utfordringer for Den norske kirke.....	70
15. Kvinner, menn og menneskerettigheter.....	71
Noen relevante menneskerettigheter.....	71
Kjønnbasert vold.....	72
Noen aktuelle spenningsfelter:	73
Kulturelle atferdsmønstre og religiøs lovgivning	73
Unntak fra diskrimineringsvern med grunnlag i trosfrihet	73
Seksuell og reprodutiv helse og rettigheter	74
Utfordringer for Den norske kirke.....	76
16. LHBT og menneskerettigheter	77
FNs engasjement	77

LHBT-arbeid i Norge	78
Konsekvenser for Den norske kirke.....	78
Utfordringer for Den norske kirke.....	79
17. Rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne	80
FNs arbeid.....	80
Hovedinnholdet i konvensjonen	80
Aktuelle spørsmål.....	81
Utfordringer for Den norske kirke.....	82
18. Barns rettigheter.....	83
Barns menneskerettigheter.....	83
Barnets rettigheter i kristent perspektiv	84
Utfordringer for Den norske kirke.....	85

Forord

Menneskerettigheter er et ord som ikke finnes i Bibelen. Likevel er de aller fleste kristne i vår tid enige om at kirken må engasjere seg for menneskerettighetene. Slik har det ikke alltid vært. Vi skal ikke gå langt tilbake i tid for å finne kirkeledere og teologer – både fra lutherske kirker og fra andre kirkesamfunn – som har sett med skepsis på all tale om menneskets “rettigheter”. Handler ikke kristen tro først om våre plikter, er det blitt sagt. Er ikke menneskerettighetene en moderne idé med sekulære røtter som fremmer individualisme?

I Den norske kirke har kampen for menneskerettighetene likevel hatt en sentral plass i mange tiår. De siste 25 årene har dette engasjementet hatt klar forankring i en teologisk utredning som ikke etterlater noen tvil om at dette er en viktig oppgave for kirken i vår tid. Jan-Olav Henriksens utredning fra 1988 om Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement bærer tittelen “*For menneskelivets skyld...*”. Det er en talende tittel, som sier noe om at engasjementet har dype røtter i kirkens tro. Det springer ut av troen på Skaperen, som har skapt alt liv og gitt menneskelivet en særlig beskyttelse.

Hvis vi leser Bibelen med blick for menneskeverdet og menneskers rettigheter, vil vi finne en lang rekke eksempler som kan motivere oss som kristent fellesskap til å la oss engasjere. Bibelen er full av tekster som handler om hvordan Gud vil fremme rettferdighet og rett og bekjempe overgrep, undertrykkelse og urett mot mennesker. Da Jesus sto fram i synagogen i Nasaret og fortalte om sitt oppdrag, valgte han en tekst hos profeten Jesaja. Han talte om det gode budskapet for *fattige*, om at fanger skal få *frihet*, at *undertrykte* skal settes fri (Luk 4,18). Om ikke dette direkte handler om menneskerettigheter, må Jesus ord her leses på bakgrunn av en lang bibelsk tradisjon om Guds kamp for rett og rettferdighet blant mennesker og i hele skaperverket.

I dag er vi i den situasjon at vi ikke trenger å drøfte om Den norske kirke skal engasjere seg eller ikke i menneskerettighetene. Likevel er det behov for en ny gjennomtenkning av hva kampen for menneskerettighetene krever av oss i dag. På 25 år har mye endret seg, og vi står overfor mange nye utfordringer, ikke minst på grunn av utviklingstrekk som henger sammen med globalisering og klimaendringer. Vår tids dilemmaer og kriser trenger et menneskerettighetsperspektiv, og vi trenger å tenke gjennom på ny hvordan vi som kirke utfordres i kampen for menneskerettighetene i dag.

Den første impulsen til denne utredningen kom allerede i september 2010, da Mellomkirkelig råd hadde oppe til diskusjon spørsmålet om Norges ratifisering av tilleggsprotokollen til Konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Rådet mente da at det var grunnlag for en bredere prinsipiell behandling av kirkens menneskerettighetsengasjement, og at det burde vurderes å sette i gang et prosjekt som skulle vurdere kirkens ansvar som moralsk pliktberer i møte med menneskerettighetssystemet. I 2012 ble dette arbeidet for alvor satt på dagsorden i menneskerettighetsutvalget og i sekretariatet, og i mars 2013 fikk Menneskerettighetsutvalget i oppdrag av Mellomkirkelig råd å utarbeide en utredning som skulle danne grunnlaget for en kirkemøtebehandling i 2014.

Redaksjonen har bestått av Gunnar Heiene, Kristine Hofseth Hovland og Guro Almås. Teksten er imidlertid forfattet i et fellesskap, og utvalget står som helhet bak utredningen. Det er vårt håp at den vil danne grunnlag for et fornyet, kunnskapsbasert og sterkt kirkelig engasjement for menneskers rettigheter.

Oslo, 6. september 2013,

Mellomkirkelig råds menneskerettighetsutvalg

Gunnar Heiene (leder), Ida Eline Engh, Kristine Hofseth Hovland, Tore Lindholm, Katrine Ore, António Barbosa da Silva, Marianne Opheim Sampo, Hilde Skaar Vollebæk og Guro Almås (sekretær).

1. Innledning

Den norske kirkes arbeid med menneskerettighetene er bredt og sammensatt. I Mellomkirkelig råds daglige arbeid er menneskerettighetene viktig både som premissleverandør og som verktøy i behandling av en rekke av rådets ansvarsområder, det være seg i arbeid for klimarettferdighet eller økonomisk rettferdighet, papirløses situasjon eller konvertitter som er truet med hjemsendelse til land med store brudd på religionsfriheten, internasjonalt arbeid mot kastediskriminering eller deltakelse i Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet. Mange menigheter og enkeltpersoner i Den norske kirke har et direkte engasjement for menneskerettighetene for eksempel i konkrete asylsaker, gjennom misjons- eller vennskapsarbeid eller gjennom Kirkens Nødhjelps fasteaksjon.

Mellomkirkelig råd representerer Den norske kirke i ulike sivilsamfunnsfora hvor menneskerettighetsspørsmål behandles, slik som NGO-forum for menneskerettigheter og ForUM for Utvikling og Miljø, og i internasjonale økumeniske organisasjoner som Kirkenes Verdensråd, Det lutherske verdensforbund og Konferansen av europeiske kirker (KEK). Menneskerettighetsutvalget (MRU) under Komiteen for internasjonale spørsmål (KISP) holder seg oppdatert på menneskerettslige tema og menneskerettighetssituasjonen internasjonalt og fungerer som faglig rådgivningsorgan for KISP og Mellomkirkelig råd. I ulike organer i Den norske kirke brukes også menneskerettighetene aktivt i det daglige arbeidet. Samisk kirkeråd har for eksempel opparbeidet seg en betydelig kompetanse på urfolksrettigheter, og arbeider for å fremme disse rettighetene både nasjonalt og i internasjonale fora. Menneskerettighetene gir videre viktige premisser og rammer for kirkens arbeid for likestilling, integrering av mennesker med funksjonshemninger og på andre områder.

Det er likevel snart 25 år siden Den norske kirke hadde en helhetlig behandling av kirkens arbeid med menneskerettighetene ved at Mellomkirkelig råd etter en bestilling fra Bispemøtet fikk utarbeidet en utredning og på den bakgrunn gjorde et prinsippvedtak om rådets internasjonale menneskerettighetsengasjement. Konteksten den gang var kald krig og Øst-Vest-konflikt, og en kritikk mot kirkens antiapartheidarbeid som gjorde det nødvendig å vise at kirkens utadrettede menneskerettighetsarbeid var teologisk fundert.

I dag er konteksten en annen. Etter den kalde krigens slutt har vi fått en større internasjonal enighet og oppslutning om menneskerettighetssystemet, og i Den norske kirke er et aktivt menneskerettighetsengasjement knapt like kontroversielt som det var et kvart århundre tilbake. I 2014 feirer Norge, og Den norske kirke, 200-årsjubileet for Den norske Grunnloven, samtidig som Stortinget skal ta stilling til foreslåtte grunnlovsendringer som forhåpentligvis vil styrke menneskerettighetenes plass i Grunnloven. Menneskerettighetenes styrkede stilling, både i kirken og i samfunnet for øvrig, utgjør et godt fundament for å utvikle et kirkelig og diakonalt nærvær i en ny tid. Vår tid preges av klimakrise, fortsatt global fattigdom og et Europa i økonomisk og sosial krise. Globaliseringsprosesser og åpnere grenser innen Europa gjør at vi konfronteres med fattigdom på en annen måte enn før, på måter som utfordrer både jus, politikk og etikk. På den globale arena fremstår kristne og religiøse aktører som både forsvarere av rettigheter og som motkrefter, for eksempel mot kvinners rettigheter til grunnleggende helse og frihet fra vold.

Denne utredningen viser at Den norske kirke kan slutte seg til menneskerettighetssystemet slik det er nedfelt i FNs Verdenserklæring om menneskerettigheter og det internasjonale menneskerettighetssystemet. Den søker å vise at menneskerettighetene kan tolkes i lys av kristen teologi og etikk, og at arbeidet for menneskerettighetene er en integrert del av kirkens diakonale

oppdrag, slik det blant annet er uttrykt i Diakoniplan for Den norske kirke. Samtidig vil vi vise at menneskerettighetene ikke uttømmer kristen etikk. Kjærlighet, tilgivelse og forsoning er eksempler på kristne verdier som menneskerettighetene ikke dekker. Kirkens diakoni vil derfor strekke seg lenger enn til arbeid for å oppfylle menneskers rettigheter. Menneskerettighetene vil på mange områder utgjøre minstestandarder, som har sitt grunnlag i en bred internasjonal enighet og som derfor er et viktig verktøy i arbeidet for sosial rettferdighet og mot urett og undertrykkelse.

Samtidig som Den norske kirke kan og bør fundere sitt menneskerettighetsengasjement i sin egen teologi, vil andre religioner og livssyn ha sine egne tolkninger av menneskerettighetene og egne begrunnelser for sitt menneskerettighetsengasjement basert på egen lære. Et mangfold i tolkninger av menneskerettighetene kan styrke arbeidet for menneskerettighetene, og menneskerettigheter kan dermed være et område som egner seg godt for gjensidig forståelse og samarbeid på tvers av livssyn.

Noen utviklingstrekk

I de siste tiårene har politisk og annen normativ argumentasjon basert på menneskerettighetene blitt enda mer dominerende enn de var tidligere, i alle fall i Norge og andre vestlige land. Menneskerettighetene har på mange måter fått en sterkere stilling, idet rettigheter tas som utgangspunkt i svært mange samfunnsmessige debatter. En slik omfattende bruk av rettighetsbegrepet kan innebære en risiko for at begrepet blir utvannet og brukes uten en bevissthet om hva det innebærer. Samtidig har skarpere debatter om forståelsen av kontroversielle rettigheter som torturforbudet, prinsippet om barns beste eller retten til helse gitt større klarhet om deres reelle betydning.

Etter den kalde krigens slutt ser vi generelt en større åpenhet for menneskerettighetsarbeid, og en større internasjonal konsensus rundt menneskerettighetene. Mens den kalde krigen var preget av en motsetning der vestlige land vektla de sivile og politiske rettighetene, og de kommunistiske landene vektla de økonomiske og sosiale rettighetene, er det nå større enighet om at menneskerettighetene er udelelige og gjensidig avhengige av hverandre, og dette ble slått fast på Wien-konferansen i 1993, som også etablerte FNs høykommissær for menneskerettigheter.

Det internasjonale menneskerettighetssystemet i FN har også blitt reformert bl.a. ved opprettelsen av FNs menneskerettighetsråd (2006), som avløste den tidligere menneskerettighetskommisjonen, og ikke minst ved de årlige landgjennomgangene under rådet (UPR – Universal Periodic Review) fra 2007. Under UPR gjennomgås hvert år en firedel av FNs medlemsland med hensyn til hvordan landets menneskerettighetsforpliktelser overholdes, og alle FNs medlemsland blir dermed gjennomgått i løpet av en fireårssyklus.

Internasjonal utvikling og bistand er kanskje det området hvor vi tydeligst har sett at en rettighetsbasert tilnærming har overtatt fra en mer tradisjonell tilnærming basert på veldedighet. Rettighetsbasert tilnærming til utvikling har i løpet av 1990- og 2000-tallet blitt den dominerende tilnærmingen til internasjonalt utviklingsarbeid fra aktører som UNDP, UNICEF, vestlige lands bistandsorganer som DFID og Norad og en rekke frivillige utviklingsorganisasjoner. Dette innebærer en endring fra å se på utviklingsarbeidets formål som å dekke udekte behov hos mottakere til å fokusere på fattige menneskers rettigheter og å gjøre mennesker i stand til å ivareta og kjempe for rettighetene sine.

Rettighetstilnærmingens innpass i utviklingsfeltet har samtidig bidratt til at økonomiske og sosiale rettigheter (retten til mat, bolig, helsehjelp osv.) har kommet høyere på agendaen i tillegg til de sivile og politiske rettighetene som religionsfrihet, ytringsfrihet, forsamlingsfrihet osv. Store internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner som Human Rights Watch og Amnesty International har i løpet av

2000- og 2010-årene utvidet sitt arbeid fra å dekke de sivile og politiske rettighetene til i større grad å inkludere økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og dermed bidratt til tilnærming og økt samarbeid mellom utviklings- og menneskerettighetsmiljøer.

Rettigheter under press

Samtidig som menneskerettighetene er styrket både i retorikken og i noen grad i når det gjelder gjennomføringsmekanismene, er menneskerettighetene også under økende press på noen områder. I Russland og Sentral-Asia er for eksempel situasjonen for menneskerettighetsforkjempere mange steder svært kritisk. I årene etter 11. september 2001 så vi en utvikling der USA undergravde torturforbudet og søkte å innsnevre definisjonen av tortur, og samtidig en utvikling mot at fengsling uten lov og dom og utenomrettslige henrettelser i større grad ble akseptert. Kongo, Eritrea og Colombia er bare noen eksempler på land der store befolkningsgrupper daglig får sine rettigheter krenket i skyggen av internasjonale mediers søkelys.

I Norge har vi de siste årene sett tendenser til en økt skepsis i politiske miljøer mot å ratifisere nye konvensjoner og tilsynsmekanismer, noe som kan ha bidratt til at Norge foreløpig (per august 2013) ikke har ratifisert tilleggsprotokollene til de tre konvensjonene Konvensjonen om barns rettigheter, Konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og Konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. En slik utvikling kan gjøre det vanskeligere for Norge å opprettholde sin troverdighet som forsvarer av menneskerettighetene, et område som har stått sentralt i norsk utenrikspolitikk.

Noen premisser for en ny gjennomgang av kirkens engasjement

Behandlingen av menneskerettighetsspørsmål i kirken har historisk vært preget av et skille mellom "nasjonale" og "internasjonale" menneskerettighetsspørsmål, der Mellomkirkelig råd har sett som sitt mandat å arbeide med de "internasjonale" sakene. Denne inndelingen preger for eksempel Mellomkirkelig råds behandling av Jan Olav Henriksens utredning i 1988, som avgrenser seg til å behandle de "internasjonale" sakene.

I dag er det imidlertid vanskelig å opprettholde en klar avgrensning av hva som er "internasjonale" menneskerettighets saker. For det første er menneskerettighetene i sin natur internasjonale, og mye av deres styrke ligger i at de innebærer en behandling av saker på internasjonalt nivå og etter internasjonalt godkjente prinsipper og mekanismer. Samtidig gjør globaliseringsprosesser, økende migrasjonsstrømmer, europeisk integrasjon og åpning av grenser et slikt skille mindre naturlig i dag enn for 25 år siden.

Når en gruppe romfolk fra Romania slår seg ned med sine telt utenfor en kirke i Oslo sentrum, blir både den lokale menigheten og Den norske kirke utfordret på grunnleggende spørsmål som gjelder både menneskesyn, nestekjærlighet og menneskerettigheter – helt nær oss. Samtidig er romfolkets vanskelige situasjon et europeisk problem, og utfordringene for romfolk i Oslo, inkludert de menneskerettslige som retten til en adekvat levestandard og retten til mat og bolig, må også løses på et internasjonalt europeisk nivå.

Menneskerettighetsutvalget har derfor lagt opp til at Den norske kirkes engasjement for menneskerettigheter skal behandles under ett og bli fremmet som en egen sak for Kirkemøtet. Utvalget ønsker at Kirkemøtet skal ha en selvstendig behandling av saken, og at ambisjonen skal være at den legger føringer for hele det arbeidet for menneskerettigheter som gjøres av kirken fra sentralt hold, og samtidig være en ressurs for lokalt arbeid. Det betyr at mens saken "eies" av Mellomkirkelig råd og

rådets fagorganer KISP og Menneskerettighetsutvalget (MRU), har det også vært naturlig å involvere andre i Den norske kirkes organer som arbeider med menneskerettighetsrelaterte saker. I tillegg har det vært et ønske om at arbeidet som gjøres skal være nyttig også for andre aktører i kirken som engasjerer seg i menneskerettighetsspørsmål, for eksempel menigheter, bispedømmer og organisasjoner tilknyttet Den norske kirke.

Da Mellomkirkelig råd i september 2010 hadde oppe spørsmålet om ratifisering av tilleggsprotokollen til konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, ble kirkens rolle som moralsk pliktberer diskutert, og rådet ba *”sekretariatet, i samarbeid med Kirkerådet, å vurdere muligheten for et samarbeidsprosjekt med relevante kirkelige og diakonale institusjoner for å vurdere kirkens diakonale ansvar som moralsk pliktberer i møte med Det internasjonale menneskerettighetssystemet.”* Dette er en av grunnene til at Menneskerettighetsutvalget ble bedt om å starte et bredere arbeid med kirkens engasjement for menneskerettighetene, og denne utredningen forsøker derfor å nærme seg en forståelse av hva dette ansvaret innebærer.

Sentrale spørsmål for en ny behandling av Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement

I arbeidet med denne utredningen har Menneskerettighetsutvalget tatt utgangspunkt i hvilke nye utfordringer og problemstillinger som kirken bør ta stilling til når den utformer sitt menneskerettighetsengasjement for en ny tid.

Dette dokumentet er delt inn i en *generell* del og en *tematisk* del. I den generelle delen gis det i kapittel 2 en presentasjon av menneskerettighetene og menneskerettighetssystemet. Kapittel 3 reflekterer så rundt religionenes forhold til menneskerettighetene, før kapittel 4 drøfter hvordan en teologisk tolkning av menneskerettighetene fra et luthersk perspektiv kan gi et grunnlag for Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene. Kapittel 5 tar så for seg kirkens moralske pliktbererrolle og diskuterer prioriteringer for Den norske kirkes arbeid med menneskerettighetene, før kapittel 6 drøfter det lokale engasjementet spesielt.

Den tematiske delen identifiserer noen temaområder der Menneskerettighetsutvalget mener det kreves særskilt refleksjon omkring det kirkelige engasjementet. Her kunne flere tema vært tatt med, men utvalget har særlig valgt å fokusere på tema der nye problemstillinger er reist de siste tiårene: retten til liv, religions- og livssynsfrihet, miljø, fattigdom, rettighetsbasert utvikling, migrasjon, urfolk, kastediskriminering, kvinners rettigheter, LHBT-rettigheter, funksjonshemmedes rettigheter og barns rettigheter.

2. Hva er menneskerettigheter?

Fra idé til lov

Ideen om menneskerettigheter er historisk nokså ny. I alle fall er ideen ny om den skal innbefatte:

- rettigheter som rangerer høyt, er allment respektert og har spesifikt og konkret innhold,
- rettigheter som skal beskytte menneskers vitale interesser mot alvorlige trusler og farer,
- rettigheter som forplikter politikk og rettsorden med gyldighet også ut over positiv rett (faktisk gjeldende rett),
- rettigheter begrunnet i en omforent anerkjennelse av alle menneskes like verdighet
- og som gjelder alle mennesker i verden uansett deres nasjonalitet, kjønn, tro, last eller dyd.

Et verdensomspennende system av universelle menneskerettigheter oppsto først etter annen verdenskrig, med bakgrunn i verdenskrigens menneskeskapte redsler og dyrekjøpte erfaringer. Dette moderne menneskerettssystemet tilfredsstiller alle ovennevnte kjennetegn, til forskjell fra tidligere kodifiserte og institusjonaliserte systemer, hvorav de viktigste er de ti første tillegg til USAs grunnlov, "the Bill of Rights", og den franske Erklæring om menneskets og borgerens rettigheter, begge fra 1789. Denne framstillingen avgrenser seg til vårt globale menneskerettssystem.

FN-pakten (1945) og Verdenserklæringen om menneskerettighetene (1948; nedenfor forkortet V) ble utarbeidet av statsrepresentanter, med overvekt av vestlige stater, selv om folk fra alle "store sivilisasjoner" deltok. Befolkningene i verdenskrigens tapende stater og i vestmaktens koloniriker var ennå ikke representert i verdensorganisasjonen. Men situasjonen var blitt endret da FNs hovedforsamling behandlet de to sentrale, rettslig bindende globale menneskerettighetstraktatene: *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK)* og *Internasjonal konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP)*. Da disse to konvensjonene ble vedtatt i 1966, var avkolonialiseringen fullført og Japan og Tyskland igjen blitt fullverdige medlemmer av det internasjonale samfunn.

FNs Verdenserklæring og de to sentrale FN-konvensjonene (de ble rettskraftige fra 1976) blir under ett kalt "the International Bill of Rights". Dette er dokumenter som ble til gjennom omfattende internasjonale diskusjoner og møysommelige forhandlingsprosesser, der ulike fagtradisjoner og rivaliserende verdiperspektiver ble gjort gjeldende og brynt mot hverandre. Utvalget av de menneskerettslige goder som til slutt ble innlemmet i disse dokumentene, er uttrykk for overveide verdiprioriteringer, og i noen utstrekning verdikompromisser, inngått av representanter fra land med vidt forskjellige regimer, religioner, kulturtradisjoner og økonomisk utviklingsnivå.

Hvilke rettigheter?

Nedenfor følger en liste over 40 samfunnsgoder som etter V, ØSK og SP skal være rettighetssikret for alle mennesker i stater som er bundet av dokumentene (tallene i parentes viser til artikler i V, ØSK eller SP):

- 1 Likhet i rettighetsvern for alle uten diskriminering (V 2, ØSK 2, ØSK 3, SP 2, SP 3, SP 26)
- 2 Liv (V 3, SP 6)
- 3 Personlig frihet og sikkerhet (V 3, SP 9)

4	Beskyttelse mot slaveri (V 4, SP 8)
5	Anerkjennelse som person overfor loven (V 6, SP 16)
6	Lik beskyttelse av loven (V 7, SP 14, SP 26)
7	Tilgang til rettsmidler mot krenkelse av rettigheter (V 8, SP 2)
8	Beskyttelse mot vilkårlig arrest og varetekt (V 9, SP 9)
9	Framstilling for en uavhengig og upartisk domstol (V 10, SP 14)
10	Bli ansett uskyldig inntil det motsatte er bevist (V 11, SP 14)
11	Beskyttelse mot tilbakevirkende lover (V 11, SP 15)
12	Beskyttelse av privatliv, familie og hjem (V 12, SP 17)
13	Fritt kunne bevege seg og velge oppholdssted innenfor egen stat (V 13, SP 12)
14	Frihet til å søke asyl mot forfølgelse (V 14)
15	Statsborgerskap (V 15)
16	Kunne gifte seg og stifte familie etter egen avgjørelse (V 16, SP 23, ØSK 10)
17	Ha eiendom (V 17)
18	Tanke-, samvittighets-, religions- og livssynsfrihet (V 18, SP 18)
19	Menings-, uttrykks- og pressefrihet (V 19, SP 19)
20	Forsamlings- og foreningsfrihet (V 20, SP 21, SP 22)
21	Politisk deltaking som ledd i å utøve retten til demokratisk selvbestemmelse for alle folk (V 21, SP 25)
22	Sosial trygghet (V 22, ØSK 9)
23	Arbeid under anstendige vilkår (V 23, ØSK 6, ØSK 7)
24	Frie fagforeninger (V 23, ØSK 8, SP 22)
25	Hvile og fritid (V 24, ØSK 7)
26	Mat, klær og bolig (V 25, ØSK 11)
27	Helsestell og sosial omsorg (V 25, ØSK 12)
28	Utdanning (V 26, ØSK 13, ØSK 14)
29	Deltakelse i kulturelt liv (V 27, ØSK 15)
30	En sosial og internasjonal orden slik at de øvrige menneskerettigheter kan bli realisert (V 28)
31	Selvbestemmelse under et demokratisk regime for de jure statsborgere (ØSK 1, SP 1; sml. nr. 21)
32	Human behandling under frihetsberøvelse eller fengsling (SP 10)
33	Beskyttelse mot gjeldsfengsel (SP 11)
34	Beskyttelse mot vilkårlig utvisning av utlendinger (SP 13; sml. nr. 14 ovenfor)
35	Beskyttelse av minoriteters kultur, språk og religion (SP 27)
36	Beskyttelse mot folkemord (egen konvensjon 1948; pr juni 2009 ratifisert av 140 stater)
37	Beskyttelse mot hets som vekker religiøst hat eller rasehat (SP 20; egen konvensjon 1966; 167 stater)
38	Særlig beskyttelse av kvinner mot alle former for diskriminering (egen konvensjon 1979; 185 stater)
39	Beskyttelse mot tortur, grusom eller umenneskelig straff (V 5, SP 7; konvensjon 1984; 136 stater)
40	Særlig beskyttelse for barn (V 25, ØSK 10, SP 24; egen konvensjon 1989; 191 stater)

Det internasjonale menneskerettighetssystemet

Da Verdenserklæringen ble vedtatt uten motstemmer av FNs hovedforsamling 10. desember 1948, fastsatte den en politisk tungtveiende "common standard of achievement" for alle verdens stater. Men den var ikke folkerettslig bindende. Senere, etter at de to sentralkonvensjonene ØSK og SP og andre viktige globale menneskerettighetsavtaler var kommet på plass, har deler av Verdenserklæringen blitt oppgradert til *jus cogens*, folkerettsnorm som binder stater uansett hvordan de ellers måtte forplikte seg. Gjennom FN har et flertall av verdens stater framforhandlet og bundet seg til en rekke særskilte

menneskerettighetskonvensjoner, herunder FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for rasediskriminering (CERD, 1965/1969), FNs konvensjonen om eliminering av alle former for kvinnediskriminering (kvinnekonvensjonen) (CEDAW, 1979/1981), FNs konvensjon mot tortur (CAT, 1984/1987) og FNs konvensjon om barnets rettigheter (CRC, 1989/1990).

De fleste slike menneskerettighetstraktater oppretter særskilte traktatorganer ("treaty bodies") som overvåker og bistår medlemsstatene i å overholde sine traktatforpliktelser. Gjennom egne protokoller, som det står medlemsstatene fritt å slutte seg til eller ikke, er det etter hvert skapt adgang for at deres innbyggere kan klage påståtte menneskerettsbrudd inn for traktatorganet etter at nasjonale rettsmidler er uttømt.

Under FNs menneskerettighetsportefølje fins det en rekke andre erklæringer, programmer og spesialprosedyrer, som rapportører og uavhengige eksperter på land eller særlige tema. Systemet er etter hvert blitt komplisert og noe uoversiktlig. Et framskritt var opprettingen av FNs høykommissær for menneskerettigheter i 1994. Høykommissærens kontor har oppsyn med alle FNs programmer for vern av menneskerettighetene og med gjennomføringen og samordning av spesialprosedyrene, samt ansvar for publikasjoner, publikumskontakt og media.

Dersom vi ordner FNs menneskerettighetssystem etter graden av overnasjonale maktmidler, har vi i det ene ytterpunktet menneskerettighetsmekanismer som har strafferettslige kompetanser: Folkemordskonvensjonen (som ikke har vært aktivert som rettsinstans), krigsforbrytelsesdomstolene i Nürnberg og Tokyo (1946), de to midlertidige domstolene for krigsforbrytelser for henholdsvis det tidligere Jugoslavia (1993) og Rwanda (1994) og den permanente Internasjonale straffedomstol i Haag, basert på Romatraktaten (1998/2002). Dernest kommer alle traktatene og konvensjonene med deres traktatorganer som har visse overnasjonale myndigheter alt etter de særprotokoller medlemsstatene har forpliktet seg på. Endelig kommer den store mengden av erklæringer, programmer og andre rettslig ikke-bindende instrumenter.

I en mellomstilling kommer de organer og institusjoner i FN hvis menneskerettslige kompetanse framgår av selve FN-pakten eller som senere er opprettet av Hovedforsamlingen. Dette gjelder først og fremst FNs sosiale og økonomiske råd (ECOSOC) som har overordnet ansvar for menneskerettigheter, Menneskerettighetsrådet (fra 1946 til 2006 Menneskerettighetskommisjonen) og Høykommissæren for menneskerettigheter. Sikkerhetsrådet, Generalsekretæren og Hovedforsamlingen har viktige oppgaver i beskyttelsen av menneskerettighetene.

Den i praksis viktigste internasjonale menneskerettighetsavtale for norsk rett er regional: Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (1950/1953), EMK, som håndheves av Den europeiske menneskerettighetsdomstol, EMD, i Strasbourg. Til forskjell fra FN-konvensjonenes traktatorganer, som har kompetanse til å vedta rettslig ikke strengt bindende "views" i saker reist av borgere i stater som har bundet seg ved en tilleggsprotokoll, har EMD kompetanse til å fastsette avgjørelser som er rettslig bindende for den staten som en sak er reist mot. Alle medlemsland i Europarådet er underlagt EMDs kompetanse og plikter å rette seg etter dens avgjørelser. Europarådet rår ikke over betydelige maktmidler. Men medlemslandene har hittil i det store og hele etterlevd Strasbourgdomstolens avgjørelser.

Det er bare stater som kan være part til konvensjonene, og konvensjonene gjelder bare for de statene som har sluttet seg til dem. En stat som vil slutte seg til en konvensjon, signerer først konvensjonen (ved regjeringen), senere ratifiseres konvensjonen (vanligvis av nasjonalforsamlingen) og først da er den

juridisk bindende. For at en konvensjon skal tre i kraft, kreves det at den er ratifisert av et visst antall stater. Dette er for eksempel årsaken til at det tok ti år fra de to sentrale menneskerettighetskonvensjonene, SP og ØSK, ble signert (i 1966) til de trådte i kraft (i 1976). Protokoller er gjenstand for tilsvarende prosedyrer.

Nasjonal gjennomføring av menneskerettighetene gjøres både gjennom nasjonal lovgivning og andre virkemidler som ombudsordninger, klagenemnder, opplæring og kvalitetssikring av ansatte, undervisning, og støtte til frivillige organisasjoner.

Menneskerettighetssystemet i verden: Noen aktuelle debatter

Et grunnprinsipp for menneskerettighetene er at de er universelle. De gjelder alle mennesker, uavhengig av nasjonalitet, bosted, kjønn, religion, språk osv. Et menneske kan ikke fratras sine rettigheter. Selv om hver stat kun er bundet av konvensjonene den har ratifisert, så kan den ikke "velge" om dens innbyggere skal ha menneskerettigheter eller ikke. Når menneskerettighetene er universelle gjelder de alle, mens det staten velger er om den vil forplikte seg til å oppfylle dem.

Menneskerettighetenes universalitet er likevel debattert, og med ujevne mellomrom kritiseres de for å være et vestlig påfunn, eller å stå i motsetning til stedegne verdier og kulturer. De ble utformet på en tid hvor europeiske og nordamerikanske stater dominerte internasjonalt, og den kalde krigen sementerte en rekke ideologiske syn på hvilke rettigheter som var viktige, avhengig av om en tilhørte "Øst" eller "Vest" (og nå i senere tid "Nord" eller "Sør"). Slike motsetningsforhold gav et inntrykk av at noen typer rettigheter kun gjaldt noen steder, mens andre gjaldt andre steder.

I implementeringen av menneskerettigheter er det også tydelig at gapet mellom ideal og realitet er mye større noen enn andre steder på jorden. Slik sett kan det å snakke om universelle menneskerettigheter oppleves som en teoretisk øvelse. Dette forsterkes av inkonsekvenser i sterke staters internasjonale politikk: Noen menneskerettighetsbrudd slås det ned på, mens andre får passere. Et prinsipp om universalitet kan da oppleves mest som hyklersk. Samtidig er det nettopp mennesker som får minst beskyttelse og som lever mest utsatt for menneskerettighetsbrudd som minner resten av oss om hvorfor menneskerettigheter trengs, og hvorfor det er viktig at de gjelder alle, også de mest utsatte.

Tre resonnement kan videre styrke et prinsipp om universelle rettigheter:

- Menneskerettighetene har i dag bred tilslutning fra alle kontinenter. Alle land i verden har sluttet seg til minst én av FNs menneskerettighetskonvensjoner. 80% av verdens land har ratifisert fire eller flere konvensjoner.
- Å trekke i tvil menneskerettighetenes universalitet betyr i ytterste konsekvens å gå med på at noen mennesker kan behandles dårligere enn andre. Mener en virkelig at en person fra Vesten ikke skal tortureres, mens en person fra Sudan eller Tibet kan utsettes for tortur fordi å torturere mennesker er del av hans eller hennes kulturelle kontekst? Skal avskaffelsen av slaveriet gjelde kun for europeere og ikke for afrikanere? Skal massevoldtekt av koreanske kvinner ved japanske soldater virkelige anses som del av asiatiske verdier? Kritik mot menneskerettighetene skal tas på alvor, men ikke uten at det også spørres hvem som står bak kritikken og hva deres ansvarsforhold er. At pliktberere kritiserer menneskerettigheter kan like gjerne forstås som et tegn på menneskerettighetenes gjennomslag (pliktberere kjenner seg presset til å forholde seg til dem på den ene eller andre måten), som et tegn på deres tilkortkommenhet.

- Påstanden om at menneskerettigheter er særlig vestlig er del av et større narrativ om verdier og kulturer som ikke nødvendigvis holder vann. Europa har opplevd noen av de verste menneskerettighetsbruddene begått i verden de siste hundre årene, og europeiske stater er ansvarlige for brutale kolonihistorier og maktovergrep. Europa som arnested for rasisme og voldsbruk samsvarer ikke med bildet av menneskerettighetene som typisk europeiske. Også i forhold til religiøse tradisjoner er det et stort mangfold av tro- og livssyn som kan danne grunnlagsforståelse for menneskerettighetene (dette står det mer om i kapittel 4).

Debatter om menneskerettighetenes universalitet er også knyttet til forståelser av individualisme og kollektivismen. Rettigheter oppfattes ofte som del av en individualistisk tidsalder som ikke gir rom for menneskers gjensidige ansvar og plikter overfor hverandre. Samtidig har mange av menneskerettighetene både en individuell og en kollektiv side ved seg. Trosfriheten er for eksempel både hvert individs frihet, og samtidig en rett til å utøve religion sammen med andre. Et individs rettigheter står også i et tydelig samspill med andres: rettigheter kan begrenses for "å sikre den nødvendige anerkjennelse av og respekt for andres rettigheter og friheter".

De siste tiårene har kollektive rettigheter fått en tydeligere plass i internasjonale menneskerettigheter, blant annet gjennom Det afrikanske charteret for menneskers og folks rettigheter, som ble vedtatt i 1981. Her legges en rekke føringer for rettighetene til både hvert individ og hvert folk. En interessant parallell kan sees i arbeidet for urfolks rettigheter (se kapittel 13) som kombinerer individuelle og kollektive perspektiver på rettigheter.

Et annet tydelig skift i etterkant av den kalde krigen, er en styrket tilnærming til menneskerettighetene som gjensidig avhengige av hverandre og udelelige. I tiden etter at FN ble dannet i 1948 gjorde ideologiske og politiske forskjeller det umulig å få vedtatt én samlet menneskerettighetskonvensjon. Resultatet ble en deling i to: *den internasjonale konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK)* og *den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP)*.

Dette medførte også at de forskjellige kategoriene av rettigheter ble tillagt forskjellig vekt alt ettersom hvor en plasserte seg i det internasjonale politiske landskapet. Verdenskonferansen om menneskerettigheter som ble holdt i Wien i 1993 søkte å holde sammen igjen hele spekteret av rettigheter og viste til hvordan oppfyllelsen av den ene er avhengig av respekten for og oppfyllelsen av den andre.

Menneskerettighetssystemet og Norge: Noen aktuelle debatter

I 1994 ble det innarbeidet en ny paragraf i den norske Grunnloven, som slår fast at statens myndigheter skal respektere og sikre menneskerettighetene. I 1999 kom så den såkalte menneskerettighetsloven, som har som formål å styrke menneskerettighetenes stilling i norsk rett. Loven gjør fem konvensjoner gjeldende som norsk lov: SP, ØSK, Kvinnekonvensjonen, Barnekonvensjonen og EMK, i tillegg til noen tilleggsprotokoller. Disse skal ifølge loven gå foran norsk lov ved motstrid. Unntaket er i tilfelle motstrid med Grunnloven.

Et stortingsutvalg ledet av Inge Lønning fikk i 2009 i oppdrag å utrede og foreslå grunnlovsendringer for å inkorporere sentrale menneskerettigheter i Grunnloven. Utvalget, som leverte sin rapport i januar 2012, foreslo å samle menneskerettighetene i et eget kapittel i Grunnloven. Forslaget har vekket stor interesse, men også debatt. Det har fått bred støtte, men også møtt kritikk fra enkelte fagmiljøer. Stortinget har foreløpig ikke tatt stilling til utvalgets anbefalinger.

Norge har tradisjonelt hatt et aktivt forhold til det internasjonale menneskerettighetssystemet og vist stor vilje til å slutte seg til nye konvensjoner og protokoller. Menneskerettigheter er også et prioritert område i norsk utenriks- og utviklingspolitikk, og Norge nyter generelt høy troverdighet når det gjelder menneskerettigheter. De siste årene har norske myndigheter møtt økende kritikk for å vise en mer tilbakeholdende holdning til å inngå nye menneskerettslige forpliktelser. Kritikken er særlig knyttet til at Norge enda ikke har tilsluttet seg tilleggsprotokollene til ØSK-konvensjonen, Barnekonvensjonen og Konvensjonen om menneskerettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Den tilbakeholdne holdningen til å ratifisere de nye protokollene kan ses i sammenheng med en mer generell skepsis mot rettsliggjøring av samfunnet. En utvikling mot at stadig flere samfunnsområder underlegges jusen, anses å føre til en forvitring av demokratiet ved at demokratiske organers handlingsrom innskrenkes. Denne debatten skjøt særlig fart i kjølvannet av Makt- og demokratiutredningens rapport *Makt og demokrati* fra 2003.

Tilleggsprotokollen til ØSK ble vedtatt av FNs generalforsamling i 2008, og trådte i kraft i mai 2013, etter at Uruguay som det tiende landet ratifiserte protokollen i februar samme år. Tilleggsprotokollen inneholder en klagemekanisme som gir individer og grupper tilgang til å klage til ØSK-komiteen dersom de mener at staten systematisk bryter de rettighetene som er nedfelt i ØSK, og dersom alle nasjonale rettsinstanser er uttømt. Norske menneskerettighetsorganisasjoner som Amnesty International og FIAN Norge har sammen med blant andre Senter for Menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo vært pådrivere for at Norge skal ratifisere konvensjonen. Sentrale argumenter for ratifikasjon har vært at det har vist seg at klagemekanismer er viktige instrumenter for å virkeliggjøre menneskerettighetene, samtidig som ratifikasjon vil være viktig for Norges rolle som pådriver for et internasjonalt menneskerettighetsvern.

De siste årene har vi imidlertid sett en skepsis mot ratifikasjon fra politisk hold, og det er enda ikke tatt en avgjørelse på om Norge vil ratifisere protokollen. En utredning gjort av Henning Harborg på oppdrag fra Utenriksdepartementet, argumenterer blant annet for at selv om alle rettighetene er like viktige, er ØSK-rettighetene mindre egnet for domstolsbehandling enn SP-rettighetene, og at domstolsbehandling av ØSK-rettigheter vil kunne lede ØSK-komiteen eller nasjonale domstoler inn i spørsmål som av mange oppfattes som utpreget politiske.

Tilhengere av ratifikasjon hevder på den annen side at mulighetene for domstolsbehandling kan fungere som et supplement til flertallsdemokratiet som styrker, heller enn å svekke, demokratiet, for eksempel ved å verne minoriteters rettigheter. Samtidig gjør strenge adgangskriterier, krav om at nasjonale rettskilder skal være uttømt, skjønnsmargin og valgmuligheter for stater for hvordan en eventuell dom skal implementeres til sammen at risikoen for konflikt mellom demokratiet og ØSK-rettighetene er begrenset, ifølge denne argumentasjonen.

Tilleggsprotokollen til Barnekonvensjonen ble vedtatt i 2011 og trådte i kraft i februar 2012, etter at 20 stater ratifiserte protokollen. Norge har enda ikke tatt stilling til ratifikasjon av tilleggsprotokollen, som i likhet med tilleggsprotokollen til ØSK inneholder en individuell klagemekanisme. Redd Barna og Plan Norge har vært blant organisasjonene som har jobbet for ratifisering, og de borgerlige opposisjonspartiene på Stortinget har også argumentert sterkt for ratifikasjon. Argumentene i denne debatten har mye til felles med argumentene i debatten om ØSK-protokollen.

I juni 2013 vedtok Stortinget å ratifisere Konvensjonen om menneskerettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, men valgte å ikke samtidig ratifisere tilleggsprotokollen.

En kirkelig respons på disse utfordringene bør ta på alvor de reelle spenningene mellom demokrati og jus, og samtidig fastholde den sterke forpliktelsen Norge bør ha på å styrke menneskerettighetene som internasjonalt normsystem.

3. Religion og menneskerettigheter

I de siste 10-20 årene har temaet religion og menneskerettigheter kommet sterkere på dagsorden også i en rent samfunnsmessig kontekst. Dette har sammenheng med det som har vært kalt «religionens tilbakekomst» i den offentlige sfære. I dag ser vi tydeligere hvordan mange av de spørsmålene som står i sentrum for diskusjonen både om menneskerettighetene generelt og om spesifikke rettigheter har en viktig religiøs dimensjon. Samtidig har vi i økende grad blitt oppmerksom på det tvetydige i religionenes forhold til menneskerettighetene. Ofte har religion blitt brukt til å legitimere menneskerettighetsbrudd, for eksempel ut fra forestillinger om at det eksisterer bestemte rangordninger i samfunnet som fører til ulik behandling av mennesker. Men religionene har også vært en kilde til kritikk av brudd på menneskerettighetene, med utgangspunkt i religiøse forestillinger om likhet og rettferdighet, om universell omsorg og kjærlighet.

Et uttrykk for denne interessen er at mange religiøse grupperinger både nasjonalt og internasjonalt har engasjert seg for menneskerettighets spørsmål, samtidig som religiøse trossamfunn i økende grad har forsøkt å implementere menneskerettslige normer i sin egen virksomhet.

Menneskerettighetene – et problematisk tema for religioner

Det er på ingen måte slik at menneskerettighetene alltid har vært selvsagte i religiøse tradisjoner. Både tidligere og i dag kan vi se kritikk av menneskerettighetene ut fra et religiøst ståsted, og det er ikke vanskelig å hente fram grelle eksempler på hvordan religion er blitt brukt til å undertrykke mennesker og krenke grunnleggende rettigheter for enkeltmennesker og grupper.

I dag er det kanskje forholdet til menneskerettighetene innenfor islam som har fått størst fokus, blant annet fordi ytterliggående islamistiske grupper gjerne betegner menneskerettighetene som en vestlig oppfinnelse som ikke er forenlig med islamsk tro. Men innenfor alle religiøse tradisjoner finner vi eksempler på hvordan religion er blitt brukt til å rettferdiggjøre brudd på menneskerettighetene og forsvare ulikheter og maktrelasjoner som fører til at mennesker undertrykkes, utsettes for vold og forfølges. Noen ganger har det sammenheng med at det finnes trekk i den religiøse tradisjonen som tenderer i retning av hierarki og forskjellsbehandling mellom mennesker, som i det indiske kastesystemet, som er nært forbundet med hinduistiske tradisjoner. I mange religioner er det en tendens til å undervurdere livet her og nå til fordel for en fremtidig fullkommen tilværelse, og det kan også føre til at interessen for menneskers rettigheter blir svekket. Det kan gjelde både religioner som har en sterk endetidsforventning og religioner der virkelighetsforståelsen er preget av tanken om karma, som stedet der menneskers handlinger gjengjeldes.

Den dominerende fortellingen om religion og menneskerettighetene har derfor vært fortellingen om hvordan religionene har stilt seg i motsetning til menneskerettighetene og legitimert undertrykkelse, slaveri, utbytting og forskjellsbehandling. Denne fortellingen handler gjerne om hvordan moderne, fornuftsbaserte og sekulære tanker gradvis har overvunnet de religiøse hindringene for menneskerettighetene og ført oss dit vi er i dag, med et omfattende menneskerettighetsregime som er vokst fram etter 2. verdenskrig. I alle fall delvis kan denne fortellingen hente støtte i religiøse og teologiske utsagn i ulike religioner, som har tendert mot å karakterisere menneskerettigheter utelukkende som en sekulær idé med røtter i opplysningstiden, og som et fremmedelement i en religiøs virkelighetsforståelse.

Slike oppfatninger kjenner vi også fra kristne tradisjoner. Det er en velkjent sak at tradisjonell luthersk politisk etikk lenge stilte seg kritisk til menneskerettighetene. Det samme gjelder katolsk og ortodoks teologi, som lenge oppfattet menneskerettigheter som en moderne, liberal oppfinnelse med sekulære røtter.

Men det finnes også en alternativ fortelling om religion og menneskerettigheter som handler om hvordan religiøse tradisjoner også har bidratt positivt til å legge grunnlaget for den moderne menneskerettighetstenkningen. Det er ikke dekkende å stille opp en motsetning mellom religiøse og sekulære ideer her. Overgrep mot menneskerettigheter kan like gjerne begrunnes ut fra sekulære ideologier; det har vi sett mange eksempler på, ikke minst i det 20. århundres totalitære ideologier. Og religiøse tradisjoner har bidratt både ideologisk og praktisk til å støtte opp om å forsvare grunnleggende menneskerettigheter som trosfrihet og sosial rettferdighet. Men denne alternative fortellingen skal ikke hindre oss i å se det mørke bakteppet for dagens sterke religiøse engasjement for menneskerettighetene, mer eller mindre i alle religiøse tradisjoner.

Begrunnelse for menneskerettighetene i ulike religiøse tradisjoner

I den nytenkningen som har skjedd på religiøst hold de siste tiårene, har et sentralt spørsmål vært hvordan de ulike religiøse tradisjoner ut fra sitt eget grunnlag kan begrunne et engasjement for menneskerettighetene. Vi skal derfor se på hvordan representanter for ulike religiøse tradisjoner, både ikke-kristne og kristne, har forsøkt å finne positive begrunnelser for menneskerettighetene i sin egen tradisjon, og skape grunnlag for en felles dialog mellom religionene om hvordan vi sammen kan styrke kampen for menneskerettighetene.

I *jødedommen* er det en grunnleggende teologisk tanke at Gud er verdens skaper og også den som eier den. Skapelsen av mennesket i Guds bilde er også en viktig begrunnelse for å ta vare på og beskytte menneskelivet. I følge jødisk tro er mennesket i stand til å ta moralske valg, til å skille mellom godt og ondt. Mennesket har evne til å tenke og tale, og også til å elske. Hvert enkelt menneske er et unikt individ som har en uendelig verdi. Sentralt i jødedommen står tanken om Guds pakt med sitt folk på Sinai, som begrunner en rekke påbud og forbud. Paktstanken betyr likevel ikke at menneskerettighetene bare gjelder jøder. Pakten kan forstås som en modell for hvordan alle folkeslag bør behandle hverandre. Dessuten finnes en annen pakt, Noa-pakten, som begrunner grunnleggende etiske bud for alle mennesker. Selv om det ikke primært er "rettigheter", men "plikter" som står i fokus i jødisk teologi, er det i dag vanlig å hevde at den jødiske lov er grunnleggende for mange ulike menneskerettigheter, både når det gjelder frihet, likhet og rettferdighet.

For *islam* har den moderne diskursen om menneskerettighetene betydd en stor utfordring. Ikke minst har radikal islamisme og "fundamentalisme" gitt inntrykk av at det finnes en uoverstigelig kløft mellom islam og moderne menneskerettighetstenkning. Ofte bli menneskerettighetene kritisert for å være preget av vestlige, sekulære ideer og oppfattet som uforenlige med islam. På den annen side er det en økende interesse også blant muslimske jurister og teologer for å se forbindelseslinjer mellom islam og menneskerettighetene, ut fra det potensiale som ligger i islamsk lære. Slike forsøk på nytenkning og ny fortolkning av tradisjonell islamsk teologi tar ofte utgangspunkt i forståelsen av at loven (Shari'a) utgjør en begrensning for myndighetene som hindrer vilkårlig maktutøvelse, og som dermed gir rom for menneskerettigheter. Tanken om Guds allmakt kan forstås som grunnlag for ideer om et rettferdig samfunn, der barmhjertighet, respekt for menneskelig mangfold og beskyttelse av menneskelivet er naturlige konsekvenser, hevdes det av moderne islamske forkjempere for menneskerettighetene.

For *hinduismen* er den hierarkiske tenkemåten, ikke minst i kastesystemet, et problem i forhold til menneskerettighetene. Men Mahatma Gandhis innsats for å skape større likhet i samfunnet har betydd en viktig impuls for moderne menneskerettighetstenkning også i hinduismen. Gandhi begrunnet sitt engasjement i fundamentale trekk i en hinduistisk virkelighetsforståelse og i respekten for alle menneskers verdighet. I den grad universelle og egalitære aspekter ved *dharma* blir understreket, kan moderne hinduisme akseptere likhet og individuelle rettigheter, kombinert med vekt på gjensidighet og komplementaritet i stedet for en hierarkisk modell.

Innenfor *buddhismen* har betydningen av menneskerettighetene vært understreket i de senere tiår, ikke minst av Dalai Lama. Men også her finnes kritiske røster, som hevder at menneskerettighetene har sammenheng med vestlig kolonialisme. Likevel har mange buddhister i vår tid hevdet at buddhismen i sitt vesen er åpen for menneskerettighetene, men at de kimer til menneskerettighetstenkning som ligger implisitt i førmoderne buddhisme, må trekkes fram og gjøres eksplisitt i vår tid. Samtidig har også moderne buddhister pekt på forskjellene mellom tradisjonell buddhistisk lære og etikk og liberale vestlige oppfatninger om rettigheter.

Menneskerettighetene i ulike kristne tradisjoner

Det er også kommet flere viktige bidrag til forståelsen av menneskerettighetene ut fra et kristent perspektiv, som viser hvordan de ulike kristne konfesjoner gradvis har utviklet en mer positiv forståelse av menneskerettighetene og forsøkt å finne begrunnelser for dem i sin egen tradisjon.

Et eksempel er boken *Christianity and Human Rights: An Introduction*. Første delen av denne boken inneholder en rekke bidrag av mer historisk karakter, der fremveksten og utviklingen av MR i jødedommen og i kristendommen blir behandlet. Andre del tar for seg den moderne MR-institusjonen ut fra kristne perspektiver og ser på bestemte utfordringer, som religiøs proselyttisme, religionsfrihet, barns og kvinners rettigheter, retten til rent vann, osv. Desmond Tutu bidrar med åpningsartikkelen med temaet "to be human is to be free", mens Robert Bellah i sin avsluttende artikkel stiller spørsmålet "can Christianity contribute to a global civil religion?" I siste del av artikkelen, skrevet i 2009 under inntrykket av finanskrisen, kommer han med følgende konklusjon: "It is possible, though by no means certain, that the present crisis might provide the environment for a major step forward in the creation of a global civil society and a global cultural consensus with a religious dimension".

Et generelt trekk innenfor kristne tradisjoner i dag er at argumentasjonen for MR på basis av teorier om en naturrett er mindre utbredt enn tidligere. Heller ikke i katolsk sosiallære har den klassiske naturretslige tenkningen samme vekt som før, men er til en viss grad avløst av en begrunnelse av MR i menneskeverdet, i det enkelte menneskets verdi som skapt i Guds bilde og gjenstand for Guds frelse. Det tales nå om at fornuften er "opplyst av åpenbaringen", og i de fleste kristne tradisjoner er det enighet om at MR må fortolkes i lys av troen på den treenige Gud. Samtidig er det vanlig å hevde at det er stor overensstemmelse mellom den moralske innsikt som finnes i menneskers fornuft og kristne etiske prinsipper og verdier, og at det er viktig for kristne å samarbeide med alle mennesker «av god vilje» for å forsvare og å styrke MR.

Men fortsatt finnes det forskjeller mellom ulike teologiske begrunnelser for MR innenfor kristne tradisjoner. Vi kan identifisere fire ulike posisjoner i det økumeniske arbeidet med MR, ortodokse, romersk-katolske, lutherske og reformerte begrunnelsesstrategier. Ortodoks teologi legger vekt på en trinitarisk teologi som begrunnelse, mens katolsk teologi betoner skapelsen og naturretten som basis for MR. Luthersk teologi har ofte tatt utgangspunkt i rettferdiggjørelseslæren som grunnlag for den kristnes frihet og ansvar for sin neste, mens reformert teologi har vektlagt den nye pakten i Kristus som kriterium

for vurdering av aktuelle naturlige rettigheter og MR. Likevel er det en økende tendens i alle tradisjoner til å fortolke MR i lys av en kristen antropologi som legger vekt på mennesket som skapt i Guds bilde, og dermed på menneskets ukrenkelige verdighet. I kristen teologi er det derfor vanlig å forstå MR ikke som basert på en forståelse av menneskets "iboende" godhet eller på menneskelige egenskaper eller handlinger, men på en teologisk tolkning av Guds virksomhet i skapelse og forløsning.

Fortsatt er det forskjeller i måten å forholde seg til MR på i et økumenisk perspektiv. Men enten vekten i den teologiske fortolkning ligger på nåden eller pakten, skapelsen eller forløsningen, er det stor grad av enighet innenfor de store teologiske tradisjoner om at kristne har et ansvar for å støtte og forsvare MR, fordi MR i lys av kristen tro kan forstås som uttrykk for nestekjærligheten og våre forpliktelser overfor andre mennesker i fellesskapet. Dette fører gjerne til en betoning av fellesskapets betydning og en kritisk holdning til å forstå MR som uttrykk for det autonome individets rettigheter, løstrevet fra fellesskapet.

Den teoretiske diskusjonen om forholdet mellom menneskerettigheter og religiøse tradisjoner viser at det fortsatt eksisterer forskjellige og til dels motstridende holdninger innad i de ulike religionene. Tradisjonelt har de fleste religiøse tradisjoner inntatt en skeptisk eller avvisende holdning til menneskerettighetene. Både den katolske kirke og mange protestantiske kirkesamfunn stilte seg kritiske til idealene fra opplysningstiden og den franske revolusjon om "frihet, likhet og brorskap", og også i de andre verdensreligionene har det vært – og er til dels fortsatt – mange skeptiske røster som advarer mot en positiv anerkjennelse av menneskerettighetene. Men vi ser også, i økende grad, en bevegelse i retning av å anerkjenne og implementere menneskerettighetene i de aller fleste religiøse tradisjoner i dag, selv om enkelte konservative grupperinger og religiøse ekstremister fortsatt inntar en avvisende holdning.

I tillegg til interessen for det prinsipielle forholdet mellom menneskerettighetene og de ulike religiøse tradisjoner, kommer det konkrete menneskerettighetsengasjement som finner sted innenfor ulike trossamfunn både lokalt, nasjonalt og globalt. En rekke ulike kristne samfunn og grupper har engasjert seg i kampen for demokrati, menneskerettigheter og trosfrihet, for kvinners og barns rettigheter, for minoriteters og underprivilegertes rettigheter, for avskaffelse av dødsstraff og tortur, for klimarettigheter og kamp mot fattigdom.

Religionsdialog om menneskerettighetene

Innenfor de fleste religiøse tradisjoner har det altså vært forsøk på å finne begrunnelser for menneskerettighetene i egen tradisjon og teologi. Dette har også ført til dialog på tvers av religionene. Særlig i de siste 20 årene har det vokst fram en religionsdialog som også omfatter etiske spørsmål og menneskerettigheter. Et eksempel på hva denne religionsdialogen om menneskerettighetene har ført til, er erklæringen *Universal Declaration of Human Rights by the World's Religions* som har blitt utarbeidet gjennom en fellesreligiøs dialog som startet i USA på midten av 1990-tallet. Dette arbeidet tok utgangspunkt i fire temakretser: 1. Religion og røtter til konflikt, 2. Militant eller "fundamentalistisk" religion, 3. Universalisme vs. relativisme i MR, 4. Religionens positive ressurser for MR. Erklæringen om MR i verdensreligionene kan karakteriseres som en "top-down"-tilnærming til problematikken, i motsetning til en "bottom-up"-tilnærming, ettersom dokumentet er blitt til ved at en mindre gruppe har laget et dokument som de ulike religioner inviteres til å slutte seg til.

Et viktig bidrag i tilknytning til denne prosessen er Abdullahi A. An-Na'ims artikkel "The synergy and interdependence of human rights, religion and secularism", der han argumenterer for at disse tre elementene bør stå i et fruktbart vekselvirkningsforhold til hverandre, og at alle tre trenger korrektiver fra de to andre. An-Na'im anvender dette spesielt på MR-diskursen i islam, men mener at alle religiøse

tradisjoner trenger å bli korrigert av menneskerettighetsdiskursen og av sekularismen, samtidig som sekularismen trenger den religiøse tilnærmingen for ikke å bli ensporet.

Et annet interessant bidrag er Arvind Sharmas artikkel "The religious perspective: Dignity as a foundation for human rights discourse", som argumenterer for at "human dignity" er en basis for MR som verken er for snever juridisk eller for "luftig", slik det lett kan bli når MR er basert på religion eller moral. Sharma hevder at "human dignity" også kan bidra til å bygge bro mellom det sekulære og det religiøse området i forhold til MR-diskursen. Samtidig peker han på sammenhengen mellom "human dignity", "human rights" og "human duties", som kan føre til et nytt og utvidet engasjement for menneskerettighetene.

Den utviklingen som er skissert her, peker i retning av at Den norske kirke bør arbeide videre med de mange nye perspektiver som kommer fra den store internasjonale samtalen både innenfor ulike kristne tradisjoner og mellom representanter for ulike religioner – og sekulære livssyn – om religionens rolle for MR – både som teoretisk fundament og praktisk motivasjonsfaktor.

Menneskeverd og menneskerettigheter

Tanken om menneskeverdet (*human dignity and worth*) som begrunnelse for menneskerettighetene har spilt en viktig rolle for den mer positive vurderingen av MR både innenfor religiøse tradisjoner generelt og innenfor mange kristne tradisjoner, for eksempel innenfor katolsk og ortodoks teologi. Vi finner formuleringer om menneskets iboende verdighet (*inherent dignity*) som begrunnelse for menneskerettighetene i forordet («Preamble») til FNs Verdenserklæringen om menneskerettighetene av 10. desember 1948: « the inherent dignity and [...] equal and inalienable rights of all members of the human family [...] ». Det innebærer at alle, i betydningen hvert menneske har iboende verdighet og "like og umistelige rettigheter".

Men det er ikke bare i religiøse tradisjoner menneskeverd er et viktig begrep. I vår vestlige humanistiske tradisjon er det vanlig å bruke begrepene *menneskeverd*, *integritet* og menneskets *objektive verdighet* som synonyme begreper. Når Immanuel Kant bruker begrepet menneskets uttrykket *iboende verdighet*, mener han nettopp *menneskeverdet* eller menneskets *objektive verdighet*. Både i kantiansk betydning og i klassisk humanisme generelt er *menneskeverdet* en *verdi* (verd/verdighet, eng. *worth and dignity*) som er absolutt og uendelig og derfor ikke kan erstattes med noe annet. Det som har andre former for *verdi* eller *pris* er derimot byttbart og reduserbart, i følge Kant. De ting eller fenomener som er byttbare, har bare instrumentell verdi. De kan brukes som middel for å oppnå visse mål som anses å ha iboende verdi.

Den «*objektive verdigheten*» er også i følge den klassiske humanismen konstant, lik for alle mennesker, ikke-graderbar, ikke-empirisk, ukrenkelig, umistelig og ubetinget. At menneskets objektive verdighet ikke kan graderes, betyr at alle mennesker har samme objektive verdighet, dvs., menneskeverd, uavhengig av for eksempel rase, kjønn, alder, helsetilstand, funksjonsnivå og kultur (jfr. art 1 og 2 i Verdenserklæringen). At menneskets verdighet er ikke-empirisk, betyr at menneskeverdet verken kan observeres eller måles kvantitativt. Egenskapen ukrenkelig må forstås i etisk betydning, dvs. at menneskeverdet ikke *bør* krenkes, selv om vi vet at den faktisk krenkes hver dag over alt. At menneskets objektive verdighet er umistelig, innebærer at menneskeverdet aldri kan fratras et menneske; også en død person har verdighet og skal derfor behandles med respekt og gis en verdig begravelse. At menneskets objektive verdighet er *ubetinget*, betyr at en ikke trenger å oppfylle noen vilkår/betingelser (rase, kjønn, religion, sosial status, osv.) for å oppnå den, og den er ikke avhengig av hva vi gjør eller har gjort. Mennesket har således sin *objektive verdighet* utelukkende i kraft av å være mennesket (lat. *homo sapiens*).

Det er ulike syn på spørsmålet om menneskeverdet og menneskerettighetene har et religiøst og/eller humanistisk grunnlag. Men uansett kan både religiøse og ikke-religiøse livssyn knytte til tanken om menneskets verdighet for å begrunne og motivere et engasjement for å fremme og forsvare menneskerettighetene. Det er derfor viktig å være klar over at tanken om menneskeverdet (*human dignity*) i mange religiøse tradisjoner har spilt en viktig rolle som forankring for menneskerettighetene. Det har gitt spillerom for en positiv fortolkning av menneskerettighetene. Derfor er tanken om menneskeverdet en bro mellom en sekulær og en religiøs fortolkning av menneskerettighetene. Menneskeverdet kan også tjene som en klargjøring av menneskerettighetene, ettersom det understreker tre dimensjoner ved det å være menneske: At ethvert menneskelig individ er *unik*, at ethvert individ også har likhetstrekk med andre individer, og at et individ har noe felles med alle mennesker. Menneskeverdet får altså fram både det individuelle og det universelle ved mennesket.

4. *Det teologiske grunnlaget for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement*

Et luthersk perspektiv

Også de lutherske kirker har i årene etter 2. verdenskrig i økende grad blitt opptatt av spørsmålet om kirkens engasjement for menneskerettighetene og hva som er det teologiske grunnlaget for et slikt engasjement. I arbeidet med FNs menneskerettighetserklæring spilte lutheraneren Frederick Nolde, professor ved Lutheran Theological Seminary i Philadelphia, en viktig rolle som representant for Kirkenes Verdensråds kommisjon for internasjonale spørsmål (CCIA). Han hadde tilgang til møtene i FNs menneskerettighetskommisjon og øvde særlig en betydelig innflytelse på formuleringene i artikkelen om religionsfrihet, der han bidro til å unngå en innskrenket forståelse av religions- og trosfrihet.

Det Lutherske Verdenforbund (LVF), som ble grunnlagt i 1947, har flere ganger behandlet spørsmålet om det teologiske grunnlaget for menneskerettighetene. Et gjennombrudd kom under LVFs generalforsamlingen i Evian i 1970, der fokus ikke lenger var *om* kirkene skulle engasjere seg for menneskerettighetene eller ikke, men *hvordan* dette engasjementet skulle ta form. I en resolusjon om menneskerettighetene ble det understreket at det både er riktig og helt nødvendig for kirkene å være opptatt av sosial rettferdighet, menneskerettigheter og verdensfred med særlig vekt på situasjonen i de enkelte delegaters og kirkers hjemland. I de følgende år kom en rekke bidrag både fra medlemskirker og fra enkeltpersoner.

Den omfattende studieprosessen i mange lutherske kirker dannet igjen grunnlag for behandlingen av menneskerettighetene under LVFs generalforsamling i Dar es Salaam i 1977, som avga en uttalelse om lutherske kirkers sosiopolitiske funksjon og ansvar: "Forsvaret for rettferdighet er en essensiell og integrert del av kirkens oppdrag, som hører med til forkynnelsen av ordet. Rettferdighet under Guds lov er et vitnesbyrd om Guds lovs universelle herredømme over hele hans skaperverk." En viktig bakgrunn for dette var oppgjøret med det sør-afrikanske apartheid-systemet som uforenlig med kristen tro og teologi. Arbeidet for menneskerettigheter er blitt stadig sterkere understreket i LVFs virksomhet. Gjennom sitt kontor for internasjonale spørsmål og menneskerettigheter gir LVF veiledning og støtte til medlemskirkenes engasjement for menneskerettighetene.

Utredningen om Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement 1988

Også i Den norske kirke har engasjementet for menneskerettighetene fått stadig bredere plass i årene etter 2. verdenskrig. Et gjennombrudd kom i 1968, "menneskerettighetenes år", 20 år etter at FNs menneskerettighetserklæring ble vedtatt. Da vedtok bispemøtet en uttalelse med tittelen "I menneskerettighetenes år", der det blant annet heter at kirken ut fra sitt budskap om skapelsen, frelsen og nestekjærligheten ikke kan "stå likegyldig overfor vold, urett og nød":

"Vi må derfor spørre på ny hva Kristi kirke her hjemme og ute kan gjøre for å lindre menneskelig nød, stanse overgrepene mot nasjoner, folkegrupper og individer og endre de samfunnsforhold som holder menneskene nede i uverdige sosiale kår. Vi må spørre hva kirken kan gjøre for å få slutt på opprustningen og krigens blodsutgydelser og bidra til at jordens ressurser kan bli utnyttet til fordel for alle og ikke til gevinst for de få."

Innenfor Den norske kirke ble det voksende engasjementet for menneskerettigheter særlig kanalisert gjennom Mellomkirkelig Råd (MKR). Blant annet sendte rådet i 1975 et dokument til LVF som blant annet ga uttrykk for at kirken ikke har noen problemer med å støtte den sekulære formuleringen av normer som foreligger i vår tids kodifisering av menneskerettighetene. Nettopp dette gjør det mulig å søke bred støtte i en felles omsorg for menneskeheten, uttalte rådet, som også tilføyde at kirkene burde være de første til å akseptere at menneskerettighetene ble formulert for menneskehetens skyld, ikke for kirkens skyld.

Da Kirkemøtet i 1985 behandlet årsmeldingen fra MKR, ble det blant annet uttalt at det er "viktig at rådet arbeider videre med kriterier for vurdering av hvilke forhold både i Øst og Vest, Nord og Sør som krever rådets oppmerksomhet, herunder hvilke sosial-etiske og politiske konkretiseringer som det er rimelig at en kirke foretar". Dette var bakgrunnen for at det ble satt i gang et utredningsarbeid om Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement. Denne utredningen ble skrevet av Jan-Olav Henriksen, i samarbeid med en rådgivningsgruppe, og ble utgitt i 1988 under tittelen *"For menneskelivets skyld..." Den norske kirkes internasjonale menneskerettighetsengasjement*. I MKRs vedtak sak 26/88 sluttet rådet seg til utredningens innhold og anbefalte den for alle nivåer i DNK som grunnlag for videre refleksjon om og handling for menneskerettighetene.

Utredningen gir en fylldig behandling av spørsmålet om det teologiske grunnlaget for DNKs menneskerettighetsengasjement. De synspunktene som kommer fram i utredningen, er fortsatt gyldige i dag, og det er neppe behov for å gjennomføre et tilsvarende grundig utredningsarbeid på dette punktet. Derfor skal vi i dette dokumentet begrense oss til å gjengi hovedpunkter fra 1988-utredningen og supplere med momenter fra den senere debatten om teologi og menneskerettigheter, særlig innenfor en luthersk kontekst

Teologisk tydning av menneskerettighetene

Utredningen peker på at det ikke uten videre er lett å overta den moderne menneskerettighetstenkningen for kirken (s.35f): For det første inneholder ikke Bibelen noe begrep som tilsvarer vårt menneskerettighetsbegrep. For det andre er det blitt hevdet at menneskerettighetene bunner i en individualistisk, svært optimistisk antropologi som det er vanskelig å forsvare ut fra et teologisk menneskesyn. For det tredje har det vært pekt på spenningen mellom menneskets rettigheter og plikter. Utviklingen av den moderne menneskerettighetstenkningen har delvis skjedd i klar opposisjon til kirkelige og teologiske oppfatninger. Derfor er det viktig at kirken i sitt engasjement for menneskerettighetene ikke "kristeliggjør" dem, men heller forsøker å tyde dem innenfor en teologisk kontekst. Utredningen hevder at kristen teologi kan ha «et kritisk-aksepterende forhold» til utformingen av menneskerettighetene. De enkelte menneskerettigheter må prøves kritisk på kristen etikk, samtidig som kristen teologi kan ha en aksepterende forståelse av menneskerettighetene ut fra tanken om den allmenne åpenbaring av Guds skapervilje for alle (Rom 1,19f; 2,14f) og den lutherske toregimentslære (s.36f).

Det er likevel mulig å se forbindelseslinjer mellom deler av den moderne menneskerettighetstenkningen og det etiske materialet i Bibelen (s.37-42). Tanken om at mennesket er skapt i Guds bilde peker mot en universell forståelse om alle menneskers likeverd. Lovgivningen i GT inneholder mange eksempler på at rettsvernet for svake og utsatte grupper er betont, og profetenes kritikk av undertrykkelse og urett forsterker dette inntrykket. GT inneholder også allmenntetisk tankegods, særlig i visdomslitteraturen, som uttrykker omsorg og rettighetstenkning. Også i NT finnes universalistiske trekk, både i lys av skapelsen og frelsen i Kristus. Et tilknytningspunkt er også Bergprekenens ord om fred og rettferdighet,

barmhjertighet og forsoning. Solidaritetstanken kommer tydelig til uttrykk i NTs formaninger, og teksten om øvrigheten i Rom 13 kan leses som et bidrag til utviklingen av rettsstaten.

I utredningen blir Den norske kirkes MR-engasjement derfor sett i lys av en teologisk tydning av menneskerettighetene, som gjør det mulig å sette dette engasjementet i relasjon til en kristen virkelighetstolkning og livsforståelse, med utgangspunkt i de bibelske tradisjoner. Utredningen peker på at MR-engasjementet systematisk-teologisk kan motiveres ut fra alle de tre trosartiklene: menneskets verd som skapt i Guds bilde, troen på Jesus Kristus, og Kirkens kall og oppgave (s.42-53).

At mennesket er skapt i Guds bilde, gir en sterk begrunnelse for menneskets særskilte verd, ettersom menneskeverdet ikke er begrunnet i spesielle evner eller egenskaper, men forstås som Guds gave til alle mennesker. Det innebærer et klart nei til enhver krenkelse av menneskeverdet. Ut fra et skapelsesteologisk grunnlag kan menneskerettighetene dermed forstås som forsøk på å konkretisere normer som skal beskytte menneskeverdet. Menneskets gudbilledlighet er en gave, men også en oppgave som krever aktiv engasjement for å beskytte menneskeverdet i en verden der Guds skapervilje stadig krenkes. Å fremme menneskerettighetene kan derfor forstås som en måte å fremme menneskets bestemmelse og Guds skapervilje på.

En slik måte å tolke menneskerettighetene på, åpner opp for å forstå dem som allmenne og fornuftige, ut fra en teologisk forståelse av den allmenne lovåpenbaring, selv om de også kan tydes ut fra en spesifikk kristen forståelse i lys av kristologi og ekklesiologi. Det engasjement som vi finner hos mennesker på tvers av livssyn og tro, kan teologisk forstås i lys av skapelsesteologien og den allmenne eller «naturlige» åpenbaring som Bibelen taler om (Rom 2,14). Dette åpner for en samtale på tvers av tro og livssyn, der kirken også kan gjøre nytte av etiske innsikter fra annet hold, og der kristne kan engasjere seg for menneskerettighetene både i en kirkelig kontekst og gjennom et generelt samfunnsengasjement.

Den annen trosartikkel handler om frelsen i Jesus Kristus, som må forstås på bakgrunn av tanken om syndefallet og dets negative konsekvenser både for gudsforholdet og for forholdet til andre mennesker og til naturen. I Kristus gjenopprettes menneskets gudsforhold, og her vil også menneskets forståelse av seg selv og av sitt ansvar for medmennesker og skaperverk komme til uttrykk. Gjennom åpenbaringen i Kristus blir skapelsesteologien utdypet og nytolket. Jesu liv og gjerninger viser at alle sider ved menneskelivet, ikke bare den åndelige, men også de psykiske, sosiale og fysiske dimensjoner ved mennesket, er omfattet av Guds omsorg, slik vi for eksempel ser det i Jesus undere og hans seier over dødskreftene og det onde.

Menneskerettighetene kan også tydes teologisk i lys av den tredje trosartikkel og læren om kirken: «Den kristne Kirke skal ikke stå passiv i forhold til uretten. Den er forpliktet på Guds ord som lov og evangelium til å kjempe for å realisere Guds vilje og å formidle frelsen i Jesus Kristus til alle mennesker» (s.48). Kampen mot synden innebærer et kall til kirken om å ta oppgjør med undertrykkelse, ulikhet og urett, på tvers av alle ideologiske grenser. Kirken kan være et tegn for verden og foregripe det eskatologiske fellesskapet som er målet for Guds skaperverk. Kampen for menneskerettigheter er også nært forbundet med arbeidet for å styrke utviklingen av demokratiet og alle menneskers likeverd. Kirkens engasjement er forankret både i skapelsen og frelsen. Den lutherske toregimentslæren må fortolkes slik at verken det «verdslige» eller det «åndelige» regimenter er unndratt forkynnelsen av Guds vilje for hele skaperverket. Selv om menneskerettighetene er foreløpige og ufullstendige i lys av det kommende og fullkomne Gudsriket, er det kirkens plikt å påtale brudd på menneskerettighetene, selv om dette innebærer at den må ta stilling til konkrete politiske alternativer. Gjennom sitt vitnesbyrd i ord, handling og diakoni deltar

kirken i kampen for å virkeliggjøre Guds skapervilje. En slik forståelse innebærer at kampen for menneskerettighetene må bli en integrert del av kirkens forkynnelse, også i den enkelte lokalmenighet.

Utredningen formulerer følgende grunnlinjer for en teologisk forståelse av de grunnleggende menneskerettigheter (s.54f):

- Mennesket kan ikke ha rettigheter overfor Gud, men kan som skapt av Gud påberope seg rettigheter overfor andre mennesker
- Fordi Gud gir mennesket liv og menneskeverd, må vi avvise alle former for krenkelser av menneskelivet og menneskeverdet
- Menneskerettighetene gjelder for alle mennesker, og derfor må alle former for diskriminering avvises
- Innsikten i menneskets syndighet forplikter Kirken på en særlig måte til å fremholde menneskerettighetene som vern om mennesket
- Mennesket er skapt av Gud til fellesskap, og derfor må ikke menneskerettighetene innsnevres ut fra en individualistisk oppfatning
- Menneskerettighetene kan heller ikke forstås som ubegrensede forvaltningsrettigheter overfor naturen
- En kristen kan i visse situasjoner gi avkall på å hevde sine menneskerettigheter, men dette må ikke forstås som et allment krav
- Den frihet man krever i menneskerettighetsammenheng er ikke identisk med den kristne frihet, men den kristne frihet er samtidig innholdsbestemt til kamp mot synd og urett

Luthersk teologisk konsensus om menneskerettighetene

Det er ikke bare i Den norske kirke at det har vært arbeidet med spørsmålet om en teologisk begrunnelse for og fortolkning av menneskerettighetene. Dette arbeidet har stått sentralt både innenfor Det Lutherske Verdensforbund og i mange medlemskirker i tiårene etter generalforsamlingene i Evian i 1970 og Dar es Salaam i 1977. Her skal vi noen eksempler på ulike tendenser i dette arbeidet innenfor en luthersk kontekst.

En debatt som også gjenspeiles i lutherske bidrag, gjelder spørsmålet om det er mulig og ønskelig å finne en teologisk basis for menneskerettighetene. Ett synspunkt er at det ikke er nødvendig å begrunne hvorfor kirkene og kristne bør engasjere seg i menneskerettighetene, siden dette åpenbart er en legitim del av et kristent engasjement i vår tid. Fra luthersk hold har man gjerne avvist tanken om en begrunnelse i en tidløs "naturrett" eller i menneskets natur, især dersom vekten ligger på individets rettigheter. Luthersk teologi har ofte pekt på nødvendigheten av å balansere enkeltmenneskers rettigheter i forhold til hensynet til medmennesker og samfunnet som helhet, slik det for eksempel er uttrykt hos den svenske teologen Gustaf Wingren, når han hevder at enkeltmennesker bare kan få realisert sine rettigheter dersom staten øker sin aktivitet og utvider den offentlige sektor. Menneskerettighetene trenger en balanse mellom det individuelle og det kollektive som fungerer best i et demokrati, skrev Wingren i en artikkel fra 1975.

Særlig på tysk hold er det blitt arbeidet mye med en teologisk forståelse av menneskerettighetene, og det er blitt utgitt en rekke bøker om emnet, særlig i 1970- og 80-årene. Flere av disse bøkene drøfter nokså inngående ulike måter å forstå og fortolke menneskerettighetene på i en luthersk kontekst, med avgrensning både mot katolsk naturrettstenkning og reformerte forsøk på å gi en spesifikk teologisk basis for menneskerettighetene.

I forhold til de mange teologiske bidragene om fra denne perioden, har interessen for MR i senere tiår mer vært konsentrert om hvordan kirkene best kan fremme og beskytte menneskers rettigheter i vår verden i dag, gjennom å arbeide for vern om menneskeverdet og for myndiggjøring av svake grupper. Kampen for menneskerettighetene ligger nær opp til den diakoniforståelsen som i dag preger lutherske kirker, slik vi for eksempel ser det i LVFs dokument *Diakoni i kontekst*. Mens debatten på i 1970- og 80-årene var preget av polariseringen mellom Øst og Vest, er dagens utfordringer i enda sterkere grad enn tidligere knyttet til ulike konsekvenser av globaliseringen, de multikulturelle og interreligiøse utfordringene og de økonomiske og klimamessige utfordringene vi står overfor.

I en bok fra LVF i 2006 om tro og menneskerettigheter er det lite tale om teologisk begrunnelse av MR. Her tales det om en "teologisk konsensus" om menneskerettighetene og om behovet for å utvikle tenkningen om menneskerettighetene som en form for "offentlig teologi" som er nært knyttet til det sentrale i den kristne tro. Men boken reflekterer også nyere teologiske strømninger, ikke minst feministteologien, som har bidratt til nye aksentueringer også av luthersk tenkning om menneskerettighetene. I dagens lutherske teologi ligger vekten ikke så mye på å begrunne engasjementet for menneskerettighetene – det oppfattes som et selvsagt og sentralt anliggende for kirkene – men på å reflektere over hvordan kirkene best kan handle for å fremme og beskytte menneskerettighetene i en verden der det fortsatt finnes utallige ofre for vold, urettferdighet og krenkelser.

Avgrensninger for kirkens menneskerettighetsarbeid

Også i dag er det viktig å være klar over rammene og begrensningene for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement. På den ene side kan man havne i en sosialetisk "reduksjonisme" og "kristelig monopolisering". På den andre side kan man frykte at et misforstått menneskerettighetsengasjement kan utløse en motreaksjon som fører til demonisering av menneskerettighetene fra enkelte kirkelige grupperinger.

Det ville være sosialetisk *reduksjonisme* å redusere kristen sosialetikk til et menneskerettighetsengasjement. Skjønt menneskerettigheter utvilsomt krever nytenking, ny årvåkenhet og ny praksis innenfor Den norske kirke, av menighetene og av kristne enkeltvis, så omfatter kristen sosialetikk noe langt mer enn det menneskerettighetsnormene isolert sett dekker: for eksempel trofasthet, samvittighetsfullhet, kjærlighet og viljen og evnen til å tilgi. Kristen etikk går langt ut over kravene menneskerettighetene stiller, og mange av spørsmålene som står sentralt i kristen etikk, kan ikke besvares bare gjennom å vise til bestemte menneskerettigheter. Et nærliggende eksempel er vernet om det ufødte liv, som ikke bare kan begrunnes ut fra menneskerettighetene, men krever en dypere begrunnelse i et kristent menneskesyn og kristne etiske normer (se kap. 7).

En *kristelig monopolisering* ville derimot bli resultatet dersom man hevder at menneskerettighetene bare kan begrunnes og motiveres gjennom kristendommen, eller hevder at de har eksklusivt historisk opphav i kristen tradisjon. I utredningen fra 1988 blir det uttrykkelig advart mot en slik kristelig monopolisering (s. 53):

"Et kristent engasjement for menneskerettighetene må tydes på en måte som får frem at engasjementet oppleves som riktig enten vi tror eller ikke, at vi opplever det som riktig i kraft av at vi er mennesker, og ikke bare i kraft av den kristne tro. Den kristne tro utdyper imidlertid dette og gir den kristne den ramme det er naturlig å søke etter for ham eller henne når man ser hvordan det er mulig å realisere sitt kall til tjeneste for verden og nesten."

Menneskerettigheter kan, som alle gode ting, misbrukes. De er noen ganger blitt opphøyet til sekularistisk ideologi og er av religiøse stemmer blitt "demonisert" og blitt utpekt til sekulært livssynssurrogat. Rett forstått kan menneskerettighetene ikke utgjøre noe alternativt og selvstendig livssyn. De åpner tvert om et viktig felt for forpliktende felles innsats for menneskeverd, for samarbeid og solidaritet i dagens verden, på tvers av religions- og livssynsforskjeller. Et slikt solidarisk menneskerettighetsengasjement forutsetter at hver part bevarer forankringen i egen tradisjon og respekterer de andres forankring i sin.

Utfordringer til Den norske kirke

Den utviklingen som er skissert her, peker i retning av at Den norske kirke bør arbeide videre med de mange nye perspektiver som kommer fra den store internasjonale samtalen både innenfor ulike kristne tradisjoner og mellom representanter for ulike religioner (og sekularister) om religionens rolle for MR – både som teoretisk fundament og praktisk motivasjonsfaktor.

Samtidig er det god grunn til å videreføre den teologiske tydningen av MR som vi finner i 1988-utredningen, som ikke først og fremst sikter mot å gi en teologisk begrunnelse for kristnes menneskerettighetsengasjement, men heller vil bidra til å "sette engasjementet i relasjon til den livsforståelse som en kristen livstolkning innebærer" (s. 37).

I lys av en slik forståelse kan vi peke på noen grunnleggende utfordringer for Den norske kirkes menneskerettighetsengasjement: For det første utfordres kirken til å ivareta det skapelsesteologiske anliggende som ligger i tanken om at mennesket er skapt i Guds bilde, med vern om menneskets verd som en ufravikelig konsekvens. Vi kan også tolke kampen for menneskerettighetene som en konsekvens av kristendommens sentrale budskap om frelse, forsoning og frigjøring. Kirken utfordres til å ta på alvor menneskerettighetenes allmenne karakter, som innebærer en utfordring til samarbeid på tvers av religions- og livssynsgrenser for å fremme menneskerettighetene og å forebygge og hindre krenkelser. Hvordan kan kirken synliggjøre at engasjementet for menneskerettighetene hører hjemme i det kristne fellesskapet, som et tegn på det fullkomne Gudsriket? Hvordan kan kirken gjennom ord og diakonal handling bidra til at kampen for menneskerettighetene blir et håpsteget?

5. En moralsk pliktberer: Den norske kirkes engasjement for menneskerettighetene

Ut fra drøftingene i forrige kapittel synes det å være stor enighet om at kirken i moralsk forstand er forpliktet på menneskerettighetene. Men hva består denne plikten i, og hvilken rolle kan og bør kirken spille i arbeidet for menneskerettighetene? Hvordan ser kirken sin rolle i relasjon til andre aktører, og hvilke hensyn bør kirkelige aktører ta når man vurderer prioriteringer og arbeidsmåter i arbeidet for menneskerettighetene? Slike spørsmål bør stadig være en del av refleksjonen i Den norske kirke, men får også økt aktualitet med de endrede relasjonene mellom kirke og stat som følger av stortingsforliket om kirkeordning og av grunnlovsendringene i 2012.

I juridisk forstand er det klart at det er staten som har plikt til å respektere, beskytte og oppfylle menneskerettighetene. Mens det er relativt uproblematisk å si at både privatpersoner og ikke-statlige institusjoner også skal respektere menneskerettighetene slik disse er nedfelt i et lands lovgivning, er det omdiskutert hvordan en skal tilrettelegge ikke-statlige aktørers relasjon til og ansvar for å beskytte, og ikke minst for å oppfylle, andre menneskers rettigheter. Den juridiske pliktbererfunksjonen er nemlig av gode grunner forbeholdt staten, og et vellykket arbeid for menneskerettighetene vil ha som effekt å styrke statens evne til å oppfylle befolkningens rettigheter. Ikke-statlige aktører som går inn og «overtar» statens rolle der staten ikke oppfyller sin pliktbererfunksjon, risikerer å undergrave statens autoritet og ansvar, slik vi blant annet har sett i bistandens tidlige historie.

Begrepet moralsk pliktberer (moral duty bearer) er særlig brukt innenfor litteratur om rettighetsbasert tilnærming til utvikling (Rights Based Approach, RBA). I en rapport fra Det danske Institut for menneskerettigheder defineres moralske pliktberere som «individer og institusjoner som har makt til å påvirke andre menneskers liv». Med andre ord, med makt følger et moralsk ansvar, og dermed også en plikt til å stå til ansvar overfor rettighetshaverne. Lokale ledere, selskap og sivilsamfunnsorganisasjoner er pliktberere i denne betydningen, selv om de samtidig er rettighetshavere i andre sammenhenger. På denne måten innebærer menneskerettighetenes universalitet at de ikke bare gir alle mennesker rettigheter og alle stater forpliktelser, men at de også omfatter alle aktører i samfunnets ulike maktrelasjoner.

Kirkens Nødhjelp bruker en lignende definisjon av begrepet moralsk ansvarberer i sitt prinsippdokument fra 2008: «Moralske ansvarberere er individer og institusjoner som har makt og/eller ressurser til å påvirke menneskers levetilstand». For Kirkens Nødhjelp er bruken av begrepene rettighetsholder, juridisk ansvarberer og moralsk ansvarberer en del av en helhetlig forståelse av relasjonene mellom fattige og rike og av organisasjonens strategi for å bekjempe fattigdom: Hele Kirkens Nødhjelps virksomhet skal ifølge prinsippdokumentet preges av arbeid for å styrke de fattige og ansvarliggjøre de rike og mektige. Samtidig som de vil utfordre stater som juridiske ansvarberere, vil de også utfordre det de kaller moralske ansvarberere, og blant disse nevner de spesielt kirker, kirkelige organisasjoner og andre religiøse institusjoner.

Hva innebærer det å være moralsk pliktberer når en opplever at en familie med avslag på asylsøknaden søker kirkeasyl, eller for bistandsorganisasjonen som ser at mennesker systematisk diskrimineres i

nødhjelpsarbeidet etter en katastrofe, fordi de tilhører feil kaste, folkegruppe eller kjønn? Hva slags ansvar har Den norske kirke når man opplever at den kristne tro brukes for å forsvare dødsstraff, som i noen stater i USA, eller som Uganda, hvor det jobbes for å innføre dødsstraff for homofili?

En moralsk pliktberer vil søke å oppfylle krenkede menneskers rettigheter ved å henvende seg både til rettighetshaveren og den juridiske pliktbereren. Den moralske pliktbereren vil i første omgang kanskje søke å avhjelpe situasjonen for den krenkede rettighetshaveren: Ved å gi henne mat, tilby kirkeasyl, bygge en skole for jentebarn på landsbygden som vanligvis ikke tilbys skolegang. Men en slik tilnærming alene vil ofte enten være svært kortsiktig, eller bidra til å opprette en uønsket avhengighet av den som gir, og undergrave ansvaret til den egentlige pliktbereren. Derfor må man samtidig adressere den som har det juridiske ansvaret for at rettigheten oppfylles.

Den moralske pliktbereren kan holde den juridiske pliktbereren til ansvar ved direkte henvendelser til myndighetene om en enkeltsak, eller gjennom koordinert og langsiktig beslutningspåvirkning eller kampanjer. Men målet for rettighetsarbeidet er at rettighetshaverne selv skal stå opp for sine rettigheter. Informasjonsarbeid, rettighetsutdanning og kapasitetsbygging kan hjelpe den som før var krenket til selv å stå frem å kjempe for sine rettigheter, og til å bli en som selv kjemper for andres rettigheter.

Respektere: Å rydde i eget hus

Den første forpliktelsen for kirken er å respektere menneskerettighetene, det vil si å ikke selv gjøre seg skyldig i menneskerettighetsbrudd. Menneskerettighetsbrudd utført av representanter for Den norske kirke kan ikke sies å være utbredt, men der finnes både historiske og nyere eksempler på at det har forekommet. Tilfeller av kirkelige autoritetspersoner som gjør seg skyldig i overgrep er et grovt eksempel på menneskerettighetsbrudd der kirkens makt blir brukt for å krenke menneskers verdighet. Kirken som institusjon har et ansvar for å gjøre det som er mulig for å forebygge og hindre overgrep, samt å ha gode prosedyrer for å håndtere tilfeller av mistanke om, eller faktiske, overgrep.

Historisk er det klart at Den norske kirke som institusjon har gjort seg skyldig i systematiske menneskerettighetsbrudd gjennom kirkens deltakelse i fornorskingspolitikken som ble ført overfor samene. Kirkemøtet uttalte i 1997: *Kirkemøtet erkjenner at Den norske myndighetenes fornorskingspolitikk og den norske kirkes rolle i denne sammenheng har medført overgrep mot det samiske folk. Kirkemøtet vil bidra til at uretten ikke skal fortsette.* I slike tilfeller der kirken i fortiden har gjort seg skyldig i klare overgrep, har den et spesielt ansvar for å bidra til at rettigheter oppfylles og at rettferdighet og forsoning kan skje. Kirkens engasjement i samiske spørsmål og i globale urfolksspørsmål fortolkes i lys av tidligere overgrep og behov for forsoning.

Forpliktelsen til å respektere menneskerettighetene er også tett knyttet til spørsmål om diskriminering. Her er det viktig å ha med seg at forskjellsbehandling ikke nødvendigvis utgjør diskriminering i en menneskerettslig forstand. Et eksempel på en sak som har vært tematisert i den norske kirke er spørsmålet om ansettelser av kvinner i vigslede stillinger, som ligger i spenningsfeltet mellom retten til arbeid, kvinners rettigheter og religions- og livssynsfriheten. I kapittel 15, 16 og 17 ser vi nærmere på hvordan menneskerettighetssystemet utfordrer Den norske kirke når det gjelder spørsmål om henholdsvis kjønn, LHBT og mennesker med nedsatt funksjonsevne.

Den norske kirke er del av et forpliktende, ekklesiologisk fellesskap i Det lutherske Verdensforbund, og har også forpliktende relasjoner i et videre globalt kirkefellesskap. Ekklesiologisk er derfor også andre kirkers eventuelle deltagelse i brudd på menneskerettighetene en del av vårt arbeid med å rydde i eget hus. De sør-afrikanske kirkenes deltagelse i apartheidregimet, legitimering av folkemordet i Rwanda, forsvar av fengsling av homofile og støtte til dødsstraff er eksempler på situasjoner der våre søsterkirker

er medansvarlige for brudd på menneskerettighetene og som derfor må være en integrert del av Den norske kirkes samtaler med andre kirker.

Beskytte og oppfylle: Kirken som aktør i det sivile samfunn

Når vi snakker om kirkens forpliktelser i forhold til å *beskytte* og *oppfylle* menneskerettighetene i samfunnet, snakker vi ikke lenger om forpliktelser internt i egen organisasjon, men om hvordan kirken i møte med rettighetsbrudd i samfunnet, forholder seg til staten som den juridiske pliktbereren.

I dokumentet *Diakoni i kontekst* fra Det lutherske verdensforbund diskuteres den rollen kirker og trosbaserte organisasjoner har som aktører i det sivile samfunn. Dokumentet fremhever at sivilsamfunnsarenaen gir kirken en ny mulighet til å spille en aktiv rolle i samfunnet, i forhold til tidligere da kirkene, særlig i Europa, var en del av statsmakten. En endring fra statskirke til sivilsamfunnskirke innebærer ifølge dokumentet en endring fra å søke makt som del av en hegemonisk modell til å se etter muligheter for å engasjere seg i viktige offentlige saker og tjene med tanke på befolkningens beste.

Vi har valgt å knytte kirkens rolle til sivilsamfunnets rolle som moralsk pliktberer i å beskytte og fremme menneskerettigheter. Dette betyr at kirkens ansvar ikke begrenses til et juridisk ansvar der kirken selv er legalt forpliktet, men forankres i sivilsamfunnets moralske forpliktelse til å være med å beskytte og fremme menneskerettighetene, slik vi redegjorde for ovenfor.

Vi så i forrige kapittel at kampen for menneskerettighetene kan tolkes teologisk som et kall ikke bare for den enkelte kristne, men også for kirken. Henriksens utredning bruker også ordene «plikt» og «forpliktelse» i denne sammenhengen, for eksempel at det er kirkens plikt å påtale brudd på menneskerettighetene, og dette knyttes til kirkens oppgave om å være tegn for verden og delta i kampen for å virkeliggjøre Guds skapervilje.

I dokumentet *Diakoni i kontekst* brukes begrepene forvandling, forsoning og myndiggjøring for å angi retningen i det diakonale arbeidet:

Det er kirkens overbevisning at Gud fortsetter å utruste og myndiggjøre mennesker, ikke bare apostlene og andre som har påtatt seg lederverv, men spesielt de som sjelden eller aldri får mulighet til å tale (...) Man må huske at myndiggjøring alltid innebærer et maktskifte, noe som betyr en kritisk omgang med skjev maktfordeling. Diakonien bør stadig ta opp slike forhold, ikke bare i samfunnet og i relasjonene mellom hjelpere og dem som blir hjulpet, men også med hensyn til diakonal praksis og hvordan makt blir gitt og utøvd i kirken.

Diakoni i kontekst: 46

Samtidig advares det mot motsatsen til rettighetsbasert diakoni:

Det er helt sikkert tilfelle at mye diakoni har blitt organisert som veldedighet, som de rike og mektiges innsats for de fattige. Slik praksis bør det stilles alvorlige spørsmål ved. Slik hjelp har en tendens til å være formynderisk og fremmedgjørende.

Diakoni i kontekst: 49

Advocacy er en betegnelse på en metode for å kjempe for menneskers rettigheter gjennom koordinert og systematisk beslutningspåvirkning, som samtidig innebærer myndiggjøring av de som får sine rettigheter krenket. *Advocacy* kan forankres i den profetiske tradisjonen, og innebærer å stille makthavere til ansvar for urett og undertrykkelse. *Advocacy* innebærer ofte at en aktør (kirke, organisasjon, nettverk, som her er kalt den moralske pliktbereren) taler på vegne av de som er mest

marginalisert i et samfunn (rettighetshaverne, som får sine rettigheter krenket) for å endre politikk eller praksis som gjør at menneskers rettigheter brytes. Samtidig innebærer advocacy at den som taler på vegne av noen andre har en direkte relasjon til denne gruppen og også selv står ansvarlig overfor dem de taler på vegne av. Advocacy skiller seg dermed fra lobbyvirksomhet som kan være påvirkning på vegne av særinteresser og ikke forutsetter en slik forankring til rettighetshavere. Målet for advocacy-arbeid vil alltid være at rettighetshaverne selv skal bli myndiggjort og dermed i stand til å ivareta egne rettigheter og delta som aktive og ansvarlige samfunnsborgere.

Diakoni og menneskerettigheter: Verdighet, respekt og myndiggjøring

Plan for diakoni for Den norske kirke definerer nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet som innholdet i kirkens diakoni. Den forståelsen av diakoni som presenteres i planen ligger tett opp til en menneskerettslig tilnærming med sin betoning av gjensidighet og respekt for menneskets verdighet. Marginaliserte mennesker blir i en slik forståelse sett som aktører heller enn som passive mottakere av omsorg, og diakoniens oppgave blir å myndiggjøre mennesker til å kjempe for sine egne rettigheter. Samtidig gjøres mennesket i stand til å ta ansvar som medborger og dermed også være med å kjempe for at andre menneskers rettigheter blir oppfylt.

Innenfor området *kamp for rettferdighet* er den menneskerettslige tilnærmingen spesielt viktig, slik også diakoniplanen reflekterer. Et arbeid for rettferdighet bør alltid forholde seg til menneskerettighetene, selv om målet om rettferdighet strekker seg lenger enn de minimumsstandardene som menneskerettighetene er. En anvendelse av menneskerettighetene på diakonalt arbeid innebærer at man har et sett med internasjonalt anerkjente standarder som virkeligheten kan måles opp imot. Dersom menneskers rettigheter ikke er oppfylt, har man da et konkret verktøy som kan brukes til å stille de juridiske pliktbererne –statlige eller kommunale myndigheter, eller i noen tilfeller internasjonale organisasjoner eller institusjoner- til ansvar. En god kjennskap til menneskerettighetssystemet vil gi de diakonale aktørene et viktig verktøy i det diakonale arbeidet.

Diakoniens visjon strekker seg lenger enn det som menneskerettighetene tilbyr: Ingen kan med menneskerettighetene i hånd kreve å bli del av et inkluderende fellesskap eller å oppleve medmenneskelig omsorg og kjærlighet, mens dette er mål for det diakonale arbeidet. Menneskerettighetene utgjør minimumsstandarder for menneskeverdige livsvilkår for alle, mens diakonien vil ha større ambisjoner. Ikke alt diakonalt arbeid kan eller bør defineres som rettighetsarbeid.

Men nettopp som minimumsstandarder kan menneskerettighetene anvendes for å kvalitetssikre det diakonale arbeidet: Der diakonien i sitt virke står overfor menneskerettighetsbrudd vil det alltid være en sentral oppgave for diakonien å kjempe for at menneskers rettigheter oppfylles. God kjennskap til menneskerettighetene vil være et viktig verktøy for å kunne ivareta grunnleggende menneskelige behov.

Sentralt i menneskerettighetene er alle menneskers rett til å delta i utformingen av sitt eget liv og forbedring av sine levekår. Diakoniens visjon om myndiggjøring møter derfor en menneskerettighetsbasert tilnærming ved å legge vekt på menneskets verdighet og bidra til å reise mennesker opp i stedet for at de blir passive mottakere av andres omsorg.

En politisk kirke?

Ifølge den forståelsen av diakoni som er beskrevet over, er det en selvsagt og sentral oppgave for kirken å engasjere seg i samfunnet og i samfunnsdebatten på vegne av og sammen med alle som får sine rettigheter –og dermed sin verdighet –krenket. Et slikt engasjement vil noen ganger føre kirken inn i debatter som også er politiske debatter. Det er viktig å understreke at kirkens engasjement i konkrete

samfunnsspørsmål alltid har sitt opphav i normative vurderinger som bygger på en bibelsk virkelighetsforståelse. Partipolitiske vurderinger og hensyn har ingen plass i et kirkelig menneskerettighetsengasjement, men det at et etisk fundert standpunkt kan sammenfalle med standpunktet til politiske aktører eller partier, kan heller ikke hindre kirken i å uttale seg. Hvor konkrete anbefalinger en kirke ut fra sitt etiske engasjement skal komme med i en aktuell sak, må vurderes fra tilfelle til tilfelle ut fra vurderinger om hva som er hensiktsmessig.

Jan Olav Henriksen oppsummerer sin diskusjon om forholdet mellom etikk og politikk i kirkens menneskerettighetsengasjement på denne måten: *Etikk (reglene for det gode liv) har klare implikasjoner for politikk (statsstyret). I det moderne samfunn er kirken en formidler av etisk ressursmateriale, og vil i forkynnelsen av dette alltid få en funksjon som medfører politiske konsekvenser. Men det er først der hvor man lar kirkens engasjement gå opp i statsstyret, at Kirken driver politikk på en måte som ikke er legitim. Det vil skje i de tilfeller der Kirkens påståtte etiske råd ikke lar seg forankre i den bibelske virkelighetsforståelse og i stedet bestemmes av partipolitiske hensyn, eller der dens politiske maktfunksjoner blir restløst identisk med utøvelsen av statsstyrets politiske herredømme* (Henriksen:67f).

Problemstillingen om herredømme vil se litt annerledes ut i en selvstendig kirke enn i en statskirke. Men skillene her er ikke absolutte. Henriksen argumenterer i 1988 for at også en statskirke kan ha en legitim selvstendig stemme dersom den er seg bevisst at den ikke skal utøve makt. På den annen siden kan også en formelt løst kirke (i likhet med andre organisasjoner eller institusjoner) få for tette bånd til myndighetene på en måte som gjør det vanskelig å ha en selvstendig politisk stemme. I begge tilfeller trengs et våkent øye på makt og maktbruk, og en kritisk holdning til egen rolle.

Kriterier for prioriteringer av saker

Rent prinsipielt er det vanskelig å se for seg menneskerettighetsbrudd som ikke har krav på oppmerksomhet fra Den norske kirke. Gitt at brudd på menneskers rettigheter i teologisk forstand krenker det gudgitte menneskeverdet, vil det være en kristen plikt å bestrebe seg på å gjenopprette det krenkede menneskets verdighet i alle situasjoner hvor dette er krenket. Gitt at kamp for rettferdighet er en sentral del av kirkens diakoni, slik det blant annet er uttrykt i Plan for diakoni for Den norske kirke, vil diakoniens oppdrag omfatte kamp mot alle krefter og strukturer som skaper urettferdighet, både i vår umiddelbare nærhet og på det globale plan.

I praksis er det likevel vanskelig å se for seg at et engasjement fra Den norske kirke mot absolutt alle menneskerettighetsbrudd som skjer i verden. I realiteten gjøres det kontinuerlig valg og prioriteringer av hvilke saker man bruker tid og ressurser på. Det kan være nyttig å forsøke å systematisere noen kriterier for hvordan man gjør slike prioriteringer. Å sette opp kriterier for prioriteringer innebærer ikke noen rangering av rettighetsbrudd der noen rettighetsbrudd ses som mer alvorlige enn andre, men heller en realistisk erkjennelse av behovet for å prioritere ressurser, og ønske om å basere slike prioriteringer i størst mulig grad på prinsipielle avveininger.

Kriteriene som er nevnt under er ikke satt opp i prioritert rekkefølge. Det er heller ikke mulig å basere strategiske valg på en skjematisk bruk av slike kriterier. Kriteriene må sees samlet og er ment som et hjelpemiddel til å vurdere hvert enkelt saksområde som det er aktuelt å ha et engasjement for.

Forslag til kriterier for å prioritere i kirkens menneskerettighetsarbeid

1 Når kristen tro brukes for å legitimere menneskerettighetsbrudd, eller der kirken selv står ansvarlig for overgrep

I tilfeller der de som bryter menneskerettighetene gjør dette med henvisning til kristen tro, påhviler det

kristne kirker et spesielt ansvar for å kritisere dette og kjempe for menneskerettighetene. Menneskerettighetsbrudd som skjer i en kirkelig kontekst eller der kirker eller kirkelige representanter konkret er overgripere, er også spesielt alvorlig fordi effekten kan være at de kirkelige rammene gir en slags legitimering av overgrep. Slike saker bør har høy prioritet for Den norske kirke. Dette gjelder selvfølgelig i enda større grad dersom vår egen kirke er ansvarlig (eller medansvarlig) for rettighetsbrudd. Også i saksområder der Den norske kirke selv tidligere har vært ansvarlig for menneskerettighetsbrudd, har kirken et ekstra ansvar.

2 Henvendelser fra økumeniske organisasjoner som Den norske kirke er medlem av, samt henvendelser fra andre kristne kirker og organisasjoner

Som medlem i internasjonale økumeniske organisasjoner har Den norske kirke en sterk institusjonell og moralsk forpliktelse til å følge opp utfordringer som kommer til oss fra andre kirker gjennom disse organisasjonene. Samtidig har Den norske kirke gjennom medlemskapet i de økumeniske organisasjonene en mulighet for å arbeide sammen i et globalt økumenisk fellesskap og dermed ha større gjennomslag. Også andre henvendelser fra kirker og kristne trossøsken andre steder i verden har krav på vår oppmerksomhet, selv om slike henvendelser må vurderes på selvstendig grunnlag.

3 Saker som glemmes av andre og ikke er på dagsorden internasjonalt

Noen saker faller utenom både medias søkelys og den politiske dagsorden, til tross for graverende og omfattende krenkelser av menneskerettighetene. Dette kan i seg selv være en grunn til at kirken skal ta opp en sak. Jesu lære gir kristne og kirken et spesielt ansvar for å ta vare på de aller mest marginaliserte. Dette punktet innebærer også en forpliktelse til å holde seg bredt orientert om menneskerettighetssituasjonen i verden.

4 Omfang av rettighetsbrudd

Selv om hver enkelthendelse av rettighetsbrudd i prinsippet har krav på oppmerksomhet og engasjement, er det rimelig at omfanget av problemet, dvs. hvor mange som rammes av en situasjon, gjelder som ett av flere kriterier for hvor man skal sette inn mest ressurser. En for streng bruk av dette kriteriet over alle andre vil føre til en kald utilitarisme som legitimerer å snu ansiktet bort fra urett som rammer enkeltmennesker fordi «det er mange flere som lider andre steder», evt. «folk har det verre andre steder». Ignorerer vi derimot dette kriteriet helt, risikerer vi å overse store rettighetsbrudd som rammer store mengder mennesker fordi de befinner seg utenfor det umiddelbare synsfeltet.

5 Særlig grove og sammensatte menneskerettighetsbrudd

Mange steder i verden er mennesker utsatt for brudd på en rekke menneskerettigheter samtidig, og deres situasjon vil fremstå som spesielt graverende. Slike situasjoner kjennetegnes også ofte av en mangel på muligheter til å kjempe for sine egne rettigheter. Eksempler på dette er slaveri eller tilfeller der mennesker lever under slavelignende forhold. I slike situasjoner vil kirkens ansvar for å spille en "talsmannsrolle" og gjøre mennesker i stand til selv å kjempe for sine rettigheter, være ekstra stort.

6 Saker der den norske stat eller andre norske aktører er ansvarlig for menneskerettighetsbrudd

Dersom norske myndigheter eller andre norske aktører kan sies å være ansvarlig for, eller medansvarlig for, at menneskers rettigheter brytes enten i Norge eller andre steder i verden, har både den enkelte norske borger og kirken som en del av det norske sivilsamfunnet et ansvar for å påvirke myndighetene til å respektere menneskers rettigheter. En grunn til dette er etisk: Myndighetene i Norge handler «på vegne av» befolkningen, og som del av et demokratisk samfunn har vi både mulighet og ansvar for å påvirke det myndighetene gjør på vegne av landet. Rent pragmatisk vil det også som oftest være langt lettere for Den norske kirke å påvirke norske myndigheters adferd enn å påvirke andre lands aktører.

Også der andre norske aktører er involvert i menneskerettighetsbrudd, vil det gi kirken i Norge et spesielt ansvar og en mulighet for å påvirke.

7 Mulighet for gjennomslag

Dersom menneskerettighetsengasjementet ikke er rent teoretisk, men har en klar endringsagenda, blir vurderinger av hvor og hvordan vi som kirkelige aktører i størst grad har mulighet til gjennomslag, et sentralt kriterium for hvor vi skal sette inn innsatsen. Hva som bestemmer muligheten til gjennomslag, vil kunne endre seg over tid og mellom ulike situasjoner, men noen faktorer kan være:

- Nærhet til beslutningstakere (som for eksempel til norske myndigheter som nevnt over)
- Relasjon til berørte aktører, kjennskap til saksområde, eller godt kirkelig eller annet nettverk
- Momentum i en sak: Oppmerksomhet om eller politisk bevegelse i en sak kan gjøre handlingsrommet for påvirkning større
- Saker der religiøs kompetanse og tilgang til et religiøst språk er en spesielt viktig ressurs

8 Geografisk og saklig bredde i det samlede engasjementet

Et helhetlig og troverdig menneskerettighetsarbeid fra Den norske kirke bør over tid representere en viss bredde både i type saker og i hvilke områder i verden man fokuserer på. Et slikt «breddekriterium» bør likevel ikke brukes til å hindre eller stoppe et arbeid som er vellykket, men heller inspirere til å rette blikket mot nye steder som kan ha blitt oversett tidligere.

6. Lokalt menneskerettighetsengasjement i Den norske kirke

Lokalmenighetene i Den norske kirke viser konkret engasjement for menneskerettigheter på mange ulike måter. Gjennom planer for diakoni og trosopplæring har Den norske kirke pålagt seg selv et utstrakt engasjement for menneskeverd og menneskerettigheter. Arbeidet med å tilrettelegge for temagudstjenester med spesielt fokus på menneskerettigheter og global rettferdighet er kommet langt, med godt samarbeid mellom kirken og ulike organisasjoner. Kirkens Nødhjelps årlige Fasteaksjon markeres i de fleste menigheter. Misjonsavtaler kan også være et godt verktøy for menigheten til selv å ta del i, og bli inspirert av, det rettighetsbaserte arbeidet flere misjonsorganisasjoner driver.

Gjennom sin kontakt med utsatte grupper i eget lokalmiljø, opplever noen menigheter også menneskerettighetsutfordringer tettere på kroppen. Å etterleve de tydelige oppfordringene til engasjement for menneskeverd og menneskerettigheter er utfordrende, både for lokalmenigheter og Den norske kirke sentralt.

Menneskerettigheter er ingen fullstendig utforming av kristen etikk, og de er springer ikke ut fra en kristen etisk kontekst alene. Menneskerettighetene gir likevel et godt startpunkt for å definere et behovsminimum, og er en effektiv sjekklister over grunnleggende menneskelig rettferdighet. De har både et moralsk språk for rettferdighet, samtidig som deres status i internasjonal rett og i en global bevissthet gjør dem unike som håndfaste størrelser. Dette muliggjør også et bredt rom for samarbeid om menneskerettighetsspørsmål mellom Den norske kirke sentralt, lokalmenigheter, staten og sivilsamfunnet.

I sin Manual for menneskerettighetsopplæring skriver Conference of European Churches (CEC) at kirkene står i førstelinen overfor behovene i sine samfunn, og er derfor ofte i stand til å avdekke menneskerettighetsbrudd i lokalmiljøet. Samtidig har kirkene gjennom sin synlighet adgang til å påvirke politiske ledere, "snakke sannhet til makten".

Planer for Den norske kirke som berører menneskerettighetsspørsmål

I Plan for diakoni for Den norske kirke, som ble vedtatt i 2007, slås det fast at alle mennesker som lider, både i nærmiljøet og i andre land, angår oss som kirke. *Kampen for rettferdighet innebærer å stille seg ved siden av medmennesket, ikke som passiv tilskuer, men i aktivt engasjement.* I definisjonen av diakonien trekkes det fram fire arbeidsområder hvor menighetene spesielt skal ha sin oppmerksomhet: *nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.* På menighetsnivå er det menighetsrådet i hver enkelt menighet som har ansvar for at diakonien innarbeides og utvikles i soknet, og bispedømmerådene har ansvar for at dette skjer i samsvar med nasjonale strategier og planer.

Menneskeverd og menneskerettigheter tas fram som tverrgående perspektiver som skal tas med i alt arbeid innenfor kirken og prege det lokale planarbeidet. I arbeidet med diakoniplanen oppfordres menighetene til å engasjere seg i den lokale samfunnsdebatten når en ser at mennesker får sitt menneskeverd krenket. Lokalmenighetene kan også engasjere seg i menneskerettighetsspørsmål i globalt perspektiv, gjennom misjonsavtaler, eller støtte kampanjer gjennom Kirkens Nødhjelp eller Amnesty Internasjonal.

I Plan for trosopplæring, *Størst av alt*, legges det opp til at barn og unge i menigheten skal få ta del i kirkens diakonale utfordringer. Planen understreker at barn og unge må inviteres inn i et medarbeiderskap, der troen praktiseres gjennom aktiv deltakelse i kirke og samfunn for å fremme menneskeverd og en mer rettferdig verden. Tekster fra Bibelens profetlitteratur med fokus på krav om sosial rettferdighet trekkes fram. I likhet med Plan for diakoni er det menighetsrådet som har ansvar for å utarbeide og gjennomføre en lokal plan for trosopplæring. I tillegg til diakoni, er blant annet misjon og gudstjenesten fremhevet som sentrale dimensjoner ved trosopplæringen. Dette utfordrer menighetene til å tenke helhetlig, og fokusere på barn og unges inkludering i arbeidet for rettferdighet og menneskeverd gjennom ulike perspektiver. De siste årene har tilgjengelig ressursmaterieell med fokus på menneskerettigheter til bruk i trosopplæring og konfirmantundervisning blitt utarbeidet av flere organisasjoner, og mye er tilgjengelig i *Størst av alt* sin ressursbank.

Gudstjenesten –temadager med menneskerettighetsfokus

I arbeidet med ny liturgireform har menneskerettighetsfokus i gudstjenesten fått ny oppmerksomhet gjennom to nye temadager med egne tekstrekker: *For rettferdighet og fred* og *For forfulgte*. I løpet av høstsemesteret har menighetene flere muligheter til å markere disse temadagene:

Nord/sør- søndag

Den norske kirkes nord/sør-søndag foregår tradisjonelt på TV-aksjonsdagen i oktober. I 2012 ble TV-aksjonen tildelt Amnesty International, med temaet **”Stå opp mot urett”**. Materiale til gudstjenesten utarbeides av Den norske kirkes nord/sør-informasjon og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke.

Søndag for de forfulgte

2. søndag i november markeres den internasjonale bønnedagen for forfulgte kristne over hele verden. Stefanusalliansen utarbeider materieell til gudstjenesten, bl.a. Messe for de forfulgte.

Stefanusdagen

2. juledag, Stefanusdagen, er også en naturlig dag for menigheten til å rette blikket utover mot brudd på trosfriheten i verden i dag.

Freds- og menneskerettighetssøndagen

Mellomkirkelig råd og Den norske kirkes nord/sør-informasjon løfter også frem 2. søndag i advent som kirkens freds- og menneskerettighetssøndag. Det er vanligvis lagt til søndagen nærmest FNs menneskerettighetsdag og utdelingen av Nobels Fredspris 10. desember.

Fasteaksjonen

Kirkens Nødhjelp oppfordrer menighetene til å være med på den årlige Fasteaksjonen, som hvert år belyser menneskerettighetsbrudd og fattigdomsproblematikk. Gjennom aksjonen utfordres menigheten til å samle inn penger til Kirkens Nødhjelps arbeid for rettferdighet, og samtidig til å engasjere seg i en kampanje for beslutningspåvirkning på et bestemt tema. Fasteaksjonen kan også markeres gjennom en egen gudstjeneste og i konfirmantundervisningen, i tillegg til selve innsamlingsaksjonen og underskriftskampanjen.

Menneskerettigheter og misjon

Kirkemøtevedtaket om Misjon fra 2012 oppfordrer Den norske kirkes medlemmer til ”disippelskap og etterfølgelse: Søke Kristus, dele troen og vise omsorg for vår neste og skaperverket. Kirken utfordrer derfor alle sine medlemmer til personlig givertjeneste og forbruksmønstre som bidrar til global

rettferdighet og vern om skaperverket.” Menighetene utfordres til å konkretisere disippelskap og etterfølgelse, gjennom blant annet bønn for den globale kirken, inngå misjonsavtaler, engasjere seg i internasjonal diakoni gjennom ulike organisasjoner, og bli ”Grønne menigheter”.

Misjon er et av grunntrekkene ved kirkens identitet. Retten til misjonsvirksomhet er sikret gjennom § 18 i Menneskerettighetserklæringen, som gir enhver rett til å utøve sin tro, og til å skifte tro. De senere årene har også mange misjonsorganisasjoner fått et større fokus på arbeid for menneskerettighetene i sine samarbeidsland. Gjennom sin ofte lange tilstedeværelse og erfaring fra lokalt nivå, er de sammen med lokale partnere ofte godt rustet til å ta opp tema som retten til mat, skolegang, helse, miljø sikkerhet, trosfrihet og forsamlingsfrihet med lokale og nasjonale myndigheter. Misjonsavtaler kan være et godt verktøy for menigheten til selv å ta del i, og bli inspirert av, det rettighetsbaserte arbeidet flere misjonsorganisasjoner driver, og inkludere det i sitt arbeid med trosopplæring, diakoni og i gudstjenestene.

Samarbeidsråd for Menighet og Misjon (SMM) ønsker sammen med blant andre Kirkens Nord/ Sør-informasjon å bevisstgjøre menighetene i Den norske kirke på deres ansvar i arbeidet for klimarettferdighet. Gjennom kampanjen Klimavalg 2013 ble alle menighetene oppfordret til å øke sitt klimaengasjement. Daglig leder i Frikirkens barn og unge, Eli Dorthea Taunton, oppsummerer hvorfor kristne organisasjoner og menigheter bør arbeide for å sette klimapolitikk på dagsorden: *”Kristne organisasjoner jobber for menneskeverd og fremtidshåp. I dagens situasjon er dette utenkelig uten at vi har en bærekraftig klimapolitikk. Derfor hører vi hjemme i Klimavalg 2013. Dessuten er vi svært opptatt av en rettferdig fordeling av godene og bekjempelse av fattigdom. Og vi veit jo hvem som rammes hardest av global oppvarming.”*

Menigheten i møte med lokale menneskerettighetsutfordringer

Gjennom ansattes og frivilliges arbeid og gjennom dem som selv oppsøker kirkene, kommer menighetene ofte i direkte kontakt med mennesker som opplever urett, har fått eller får sitt menneskeverd krenket. Slik kan menigheter spille en viktig rolle når det gjelder å avdekke og synliggjøre brudd på menneskerettighetene lokalt, men også over landegrensene gjennom kontakt med f. eks innvandrere og flyktninger. Kirkene i Oslo har de siste årene blitt dratt inn i store og viktige menneskerettighetsspørsmål, både gjennom sine fysiske arealer, og fordi flere utsatte grupper direkte har henvendt seg til kirken med forventning om å bli tatt på alvor og sett. Sommeren 2011 slo etiopiere og iranere med avslag på sine asylsøknader opp telt utenfor Oslo Domkirke, og palestinske flyktninger uten oppholdstillatelse holdt i halvannet år til utenfor Jakob kirke. Sommeren 2012 slo romfolk i Oslo leir utenfor Sofienberg kirke i Oslo, mens en familie bodde i hagen til biskop Tor B. Jørgensen i Bodø. Situasjonen for papirløse innvandrere har også vakt engasjement fra kirken, sentralt og lokalt. I desember 2012 uttrykte alle biskopene stor skuffelse over at Høyesterett avviste ankesaken til to langtidsboende, papirløse barn. Et samlet bispekollegium kritiserte det de mente var flertallet i Høyesteretts vekting av innvandringspolitiske hensyn på bekostning av barns rettigheter. Avgjørelsen vil sannsynligvis bli anket til menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg.

I tillegg til både sentralt og lokalt engasjement for papirløse flyktninger og barns rettigheter, har kirken vist et engasjement for asylsøkere som har konvertert til kristen tro. Flere prester har ytret seg offentlig om det de opplever som stadig strengere krav i slike asylsaker. Kirken bør i slike saker vise ansvar, uten å utelukke den mulighet at konvertering påberopes opportunistisk.

Søsknene Fozia og Abbas Butt satt 15 måneder i asyl i Holmlia kirke i Oslo. Søskneparet, som hadde bodd nesten hele sine liv i Norge, ble utvist fra Norge i 2009. I desember 2012 fikk de medhold i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg og fikk endelig opphold i Norge.

Utfordringer til videre engasjement

Plan for diakoni slår fast at: *Alle mennesker har rett til å leve et menneskeverdig liv. Vi kan ikke stille oss likegyldige til mennesker som kjemper for livet. I denne kampen må vi stå på rettferdighetens og solidaritetens side sammen med dem.*

Kirken står overfor mange utfordringer når den som lokalmenighet og fra sentralt hold skal etterleve disse tydelige oppfordringene fra sine egne, vedtatte planer. På alle plan i kirken er det utfordrende å finne balansen og sammenhengen mellom vedtatte planer om kamp for rettferdighet og solidaritet, og hvordan kirken i praksis er, eller strever med å være, et handlende fellesskap. Likevel, Den norske kirke og mange organisasjoner har utviklet gode verktøy for menigheten til å dra inn menneskerettighetsproblematikk i sitt arbeid med gudstjenester, diakoni og trosopplæring, selv om gjennomføringskraften ikke alltid samsvarer med planer og uttalelser.

Samtidig som mange menigheter er vant til å engasjere seg overfor brudd på menneskerettighetene i andre land gjennom kampanjer som Fasteaksjonen, menneskerettighetssøndager eller gjennom misjonsavtaler, kommer menneskerettighetsrelaterte utfordringer stadig tettere på menigheter i Norge.

Mange innvandrere og asylsøkere møter et tøffere innvandringspolitisk klima i Norge, preget av uavklarte prosesser og utilgjengelige avgjørelser. Lokalmenigheter opplever ofte at de blir stående alene i sitt møte med enkeltsaker og enkeltmennesker.

Det er nødvendig med en gjennomgang av norsk asylpraksis i et menneskerettighetsperspektiv, nettopp for å avgjøre om menneskerettighetene brytes i slike saker, slik det ofte hevdes at er tilfelle. Dette temaet behandles nærmere i kapittel 11. Fra et lokalkirkelig perspektiv er det nødvendig å understreke behovet for veiledning i konkrete saker og opplæring i praktisk menneskerettighetstenkning og -bistand dersom kirken skal kunne ta sine egne planer for diakoni og trosopplæring på alvor, også i vårt land.

Del II:

Tematiske kapitler

Innenfor enkelte tema er det skjedd en spesielt stor endring de siste 25 år – enten i menneskerettighetssituasjonen på verdensbasis, i konvensjonsvernet eller i debatten rundt menneskerettigheter. På andre områder har kanskje menneskerettighetsbrudd forekommet lenge, uten at kirken eller andre samfunnsaktører i tilstrekkelig grad har tatt sakene inn over oss tidligere. I de tolv følgende kapitlene presenteres noen tematiske områder hvor Den norske kirke i dag utfordres på måter som krever en ny refleksjon over teologi og praksis.

7. Menneskerettigheter og liv-død-spørsmål

Kort fortalt: I de senere år har spørsmålet om hva retten til liv innebærer blitt aktualisert, og særlig om det finnes menneskerettslige argumenter for å forsvare abort og eutanasi. Menneskerettighetene har i økende grad vært brukt for å hevde retten til abort, og mange har også tatt i bruk argumenter om selvbestemmelse for å forsvare eutanasi. Samtidig angår retten til liv også diskusjonen om dødsstraff og hva som skal anses som legitim bruk av vold fra statens side.

Liv/død-spørsmålene – etikk og menneskerettigheter

Noen av de viktigste og meste omdebatterte etiske spørsmålene i vår tid handler om spørsmål i grenselandet mellom liv og død. Abort og eutanasi er to av de viktigste temaene, som har skapt stor debatt i de fleste land de siste tiårene. I økende grad har disse spørsmålene også blitt sett i lys av den moderne menneskerettighetstenkningen. Noen ganger kan den etiske og den menneskerettslige tilnærmingen til disse spørsmålene trekke i samme retning; andre ganger kan menneskerettsargumenter peke i en annen retning enn tradisjonelle etiske argumenter. Det er derfor behov for en nærmere drøfting av hvordan spørsmål som abort og eutanasi kan behandles i et menneskerettsperspektiv. Også temaet dødsstraff hører hjemme her; det har en tydelig forankring i den moderne menneskerettighetsdiskursen.

Retten til liv

Retten til liv er en grunnleggende menneskerett. Artikkel 3 i FNs menneskerettighetserklæring slår fast at “enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet”. I Europarådets konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter har artikkel 2 overskriften “Retten til liv”. Her slås det fast at retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Et minimum for at stater skal oppfylle sine forpliktelser er da å ha et fungerende lovverk mot frarøvelse av liv, og ordninger for å etterforske og straffe drapssaker. I forlengelsen av dette er staten forpliktet til å ha politistyrker og andre enheter som kan opprettholde loven på en god måte.

Men retten til liv kan også forstås videre, og FNs Menneskerettighetskomité advarer på et tidspunkt mot at retten forstås for snevert. De understreker at retten til liv krever aktive tiltak fra statens side, for eksempel i innsats mot spedbarnsdødelighet og mot epidemier. Slik henger retten til liv nøye sammen med retten til helse og tilgang til helsetjenester. Det innebærer naturlig nok ikke en beskyttelse mot

sykdom eller alderdom eller død. Men stater skal legge til rette for grunnleggende tilbud som kan underbygge retten til liv og høyne forventet levealder (se også kapittel 10 om menneskerettigheter og fattigdom).

Dødsstraff og statens bruk av vold

Retten til liv regnes ikke som ufravikelig, det vil si at den i visse situasjoner kan settes til side. Da menneskerettighetene ble utformet rett etter andre verdenskrig, var dødsstraff lovlig i mange land, og menneskerettighetskonvensjonene gjenspeiler dette. I dette spørsmålet har jussen flyttet seg i takt med sterke bevegelser for å avskaffe dødsstraff. Særlig innenfor Europa har arbeidet mot dødsstraff ført til innskjerper, blant annet gjennom to tilleggsprotokoller til EMK som tar sikte på å forby dødsstraff.

Amnesty International og en rekke andre sivilsamfunnsorganisasjoner arbeider for å totalforby dødsstraff. For Den norske kirke skulle argumentasjonen være gjenkjennbar: En persons menneskeverd ligger fast uavhengig av hva vedkommende har gjort. Et liv har uendelig verdi. Dødsstraff forklares ofte med behovet for hevn og gjengjeldelse, men har ikke vist å ha noen preventiv effekt. Dødsstraff blir da å anse som overlagt drap fra statens side og et ugjenkallelig brudd på menneskets rett til liv.

Andre situasjoner hvor konvensjonene åpner for at retten til liv kan fravikes gjelder "for å forsvare en person mot ulovlig vold", "for å foreta en lovlig pågrep eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring i å flykte", eller for "å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte" (fra den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen, art.2). Dette springer ut fra statens maktmonopol og plikt til å beskytte sine borgere mot voldsbruk. For eksempel kan et individs liv tas i en gisselsituasjon, for å (forsøke å) hindre at uskyldige menneskers liv går tapt. Samtidig kan statens utøvelse av voldsomt gå fryktelig galt og føre til tap av liv i situasjoner hvor det ikke kan sies å være forholdsmessig nødvendig, eller hvor feil informasjon ligger til grunn for aksjoner. Kampen mot terrorisme har gjort denne problemstillingen enda tydeligere.

Retten til liv og abort

En diskusjon som kan være relevant for spørsmål om abort i et menneskerettsperspektiv er om det ufødte liv forstås som subjekt for retten til liv eller ikke. Det vanligste synet er at retten til liv gjelder fra og med fødselen, og at menneskerettighetserklæringen og Europakonvensjonen derfor ikke kan anvendes som argument mot abort. Den amerikanske menneskerettighetskonvensjonen (for det amerikanske kontinent) er den eneste internasjonale konvensjonen som eksplisitt slår fast hva den regner som starten av livet: "[Retten til liv] skal beskyttes ved lov, som regel fra unnfangelsesøyeblikket" (art.4.1, vår oversettelse).

I nyere tid har menneskerettighetene i økende grad blitt brukt for å hevde kvinnens rett til selvbestemt abort. Muligheten for å få utført lovlig og trygg abort i eget samfunn sees i sammenheng med kvinner og unge jenters rett til et verdig liv, og til autonomi og selvbestemmelse. Samtidig er kvinners autonomi også viktig for å få ned tallet på uønskede svangerskap (se også kapittel 14, om seksuell og reproduktiv helse). Konsekvensetiske vurderinger hører og med i en debatt om lovregulering av abort, da en streng abortlovgivning ikke ser ut til å føre til lavere aborttall.

Spørsmålet om uønskede svangerskap og abort kan ikke løses bare gjennom henvisninger til menneskerettighetene. Dypest sett er det et etisk spørsmål som reiser alvorlige dilemmaer – og der hensynet til vern om menneskelivet i alle dets faser, fra befruktningen av, må avveies i forhold til situasjonen for den gravide kvinnen og hennes familie. Denne etiske debatten må kirken være med på å holde levende, og da er det viktig å se de menneskerettslige sidene i en større sammenheng.

Eutanasi og menneskerettigheter

Det samme gjelder spørsmål om eutanasi eller aktiv dødshjelp. Også her kan det se ut som om menneskerettighetstekstene ikke kan gi noe fullgodt svar på utfordringene, selv om Europakonvensjonens strenge begrensninger når det gjelder unntak fra retten til liv neppe vil anerkjenne aktiv dødshjelp som et legitimt unntak. Det finnes i nyere tid eksempler på rettsaker der mennesker har gått til sak for å få rett til selvalgt livsavslutning, og i enkelte land, særlig Nederland, har lovgivningen beveget seg langt i retning av å tillate selvalgt livsavslutning. I Norge er eutanasi ikke lovlig.

For Den norske kirke er eutanasi først og fremst et spørsmål som må vurderes i lys av kristen etikk og en kristen forståelse av menneskeverdet og livets ukrenkelighet. Kirkemøtet hadde i 1998 eutanasi som sak (sak 13), og tok blant annet opp retten til et verdig liv og retten til en verdig død. De gjorde seg også noen refleksjoner rundt rettighetsperspektivene:

FN's verdenserklæring om menneskerettigheter slår fast at: "Enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet" og forutsetter at hvert menneske har en "iboende verdighet" uansett psykisk eller fysisk tilstand".(...) Det er samfunnets plikt å beskytte borgerne mot undergraving av denne grunnleggende rett. På humanistisk grunnlag, er det viktig å fastholde menneskelivets prinsipielle absolutte og uanfektbare verdi.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke bidra til en nyansert debatt om de vanskelige avveininger som ligger bak et ønske om abort – uten å gå på akkord med en forståelse av menneskelivets ukrenkelighet og respekten for det ufødte liv?
- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å styrke arbeidet for en god palliativ omsorg som et alternativ til ønsket om aktiv dødshjelp eller legeassistert selvmord?
- Hvordan kan Den norske kirke aktivt engasjere seg i kampen mot dødsstraff i internasjonal sammenheng, for å uttrykke den grunnleggende respekten for menneskelivet som kirken er forpliktet på gjennom sin tro og bekjennelse?

8. Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet

Kort fortalt: Nyere studier tyder på at religions- og livssynsfriheten er på tilbakegang internasjonalt. Dette berører både kristne og medlemmer av de fleste andre religioner, og i noen tilfeller er også kristne deltakende i å innskrenke andre troendes rettigheter. Den norske kirkes internasjonale arbeid på feltet skjer i stor grad i rammen av økumeniske organisasjoner og i samarbeid med andre tros- og livssynssamfunn og andre aktører.

Det er omstridt hvorvidt menneskerettigheten til religionsfrihet er blant de eldste eller er av nyere dato; svaret avhenger mye av hvordan vi definerer. En omfattende menneskerettighet til religions- og livssynsfrihet, slik den er fastsatt i moderne internasjonale menneskerettighetstraktater, fikk folkerettslig utforming først etter 2. verdenskrig.

De norske grunnlovsfedrene våren 1814 hadde amerikanske og franske forbilder. De vedtok først (i april) at den nye norske grunnloven skulle følge liberale prinsipper også på religionens område. Men å avskaffe statsreligionen i Norge viste seg snart å være en uoverkommelig utfordring – dertil var den evangelisk-lutherske kirke for tungt innlemmet i statsforvaltningen. Storparten av grunnlovsfedrene var for eksempel valgt fra lokale kirkesamlinger, etter avholdt høymesse og patriotisk edsavleggelse, i februar og mars.

Først med Verdenserklæringen om menneskeretter 1948, Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK) 1951 og FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) 1966/1976 er prinsipiell tros- og livssynsfrihet folkerettslig sikret som universell menneskerettighet. Norge måtte i de første årene ta forbehold overfor EMK på grunn av Grunnlovens utelukkning av jesuitters adgang til riket, inntil jesuittparagrafen ble opphevet 1956. Norges problematiske statsreligion ble ofte anfektet, men Strasbourgdomstolen anså ikke statsreligionen i seg selv som menneskerettighetsbrudd.

De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet

De sentrale normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet, er fastlagt i Verdenserklæringens artikkel 18, Den europeiske menneskerettskonvensjon (1950/1953) artikkel 9 og FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966/1976) artikkel 18. Innbyrdes stemmer de godt overens.

De folkerettslig forpliktende normene i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet kan sammenfattes slik:

1. Intern frihet. Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet for alle til å bekjenne seg til, anta, beholde eller skifte religion eller livssyn.
2. Ekstern frihet. Enhver har frihet til alene eller sammen med andre, offentlig eller privat, å utøve sin religion eller sitt livssyn gjennom gudstjeneste, overholdelse av regler, praksis eller undervisning.
3. Ingen tvang. Ingen skal underkastes tvang som ville hindre hennes eller hans frihet til å bekjenne seg til eller anta en religion eller et livssyn etter eget valg.
4. Ingen diskriminering. Stater er forpliktet til å respektere og sikre for alle individer på deres territorium og under deres jurisdiksjon retten til religions- og livssynsfrihet uten noen forskjell, slik som

rase, kjønn, språk, religion eller livssyn, politisk eller annen mening, nasjonalt eller annet opphav, eiendom, fødsel eller noen annen status.

5. Foreldres og vergers rett. Stater er forpliktet til å respektere foreldre og, hvis aktuelt, lovlige vergers frihet til å sikre sine barn en religiøs og moralsk oppdragelse overensstemmende med deres egen overbevisning, i samsvar med barnets alder og modenhet.

6. Organisasjonsmessig frihet og rettsstatus. Tros- og livssynsorganisasjoner har tros- eller livssynsfrihet, herunder autonomi i egne saker. Ett aspekt er frihet til å ha juridisk status som organisasjon og kunne fremme sine rettigheter og interesser som tros- eller livssynssamfunn.

7. Grenser for tillatelige begrensninger på ekstern frihet. Frihet til å utøve sin egen religion eller sitt eget livssyn kan bare underlegges begrensninger som

(a) er foreskrevet ved lov og

(b) blir iverksatt av staten med det formål å beskytte (i) offentlig sikkerhet, (ii) orden, (iii), helse, (iv) moral eller (v) andres grunnleggende rettigheter og

(c) er forholdsmessige, dvs. ikke går lenger enn det som er nødvendig for å sikre formålet.

8. Ufravikelighet. Stater kan ikke fravike rettigheten til religions- og livssynsfrihet, selv ikke i unntakssituasjoner.

At tros- og livssynsfrihetsnormene har status som ufravikelige, følger av SP og ikke av EMK. Men siden alle stater som har ratifisert EMK også har ratifisert SP, gjelder ufravikelighetsnormen også for disse.

Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet: Viktig, alvorlig krenket og stadig omstridt i vår tid

Vår religion eller vårt livssyn medbestemmer hvem vi er og hva vi står for som mennesker, enkeltvis og sammen, og er grunnlag for hva vi kan bidra med overfor andre og samfunnet.

Den menneskerettsbeskyttede frihet på dette området er i dag grovt krenket i mange land og på mange måter. Demografi og politikk gjør særlig minoriteter utsatt: bahai'ere i Iran, ahmadiyaere i Indonesia og Pakistan, muslimer i mange (også europeiske) land, tibetanske buddhister, uiguriske muslimer, og kristne i Kina, kristne og jøder i Egypt og i andre arabiske land. Det fins tallrike alvorlige krenkelser der statene ikke etterlever menneskeretten til religions- og livssynsfrihet. Ofte forvrenger eller neglisjerer stater sine folkerettslige forpliktelser: bl. a. ved overdrevne begrensninger på religions- og livssynsutøvelse, drakoniske registreringsbetingelser, demonisering av tros- eller livssynssamfunn, eller ved forfølgelse, fengsling, eller forvisning av religiøse ledere.

Den norske kirke er i dag ikke medansvarlig, ved det vi gjør, for å krenke menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet. utfordringene ligger i hva vi forsømmer å gjøre.

Hvordan utfordrer tros- og livssynsfriheten Den norske kirke?

På det globale nivå har omfanget og styrken i statlige innskrenkninger av religions- og livssynsfrihet vært økende de siste år. En grundig undersøkelse publisert i september 2012 viser at de siste fire til fem årene har statlig lovgivning og andre politiske tiltak verden over blitt klart mer restriktiv overfor religiøs tro og praksis, samtidig som den påviser at religionsfiendtlige handlinger utført av enkeltmennesker, av organisasjoner og av enkelte samfunnsgrupper (sektariske voldshandlinger, angrep på gudshus og lignende, mobbing pga. religiøs bekledning) også har tiltatt betydelig i omfang. Den norske kirke har ansvar for å følge med, holde seg informert og ikke unndra seg sin forpliktelse på å støtte tros- og livssynsfrihet i full bredde, for kristne som for ikke-kristne, for livssynsminoriteter som for majoriteter.

Den norske kirke deltar i arbeid for å forsvare tros- og livssynsfriheten internasjonalt gjennom en rekke ulike kanaler. I Norge skjer arbeidet blant annet gjennom Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet, gjennom NGO-Forum for menneskerettigheter og ved direkte myndighetspåvirkning. Internasjonalt arbeider Den norske kirke med trosfrihet gjennom organisasjoner som Kirkenes Verdensråd, Det lutherske verdensforbund og Konferansen av europeiske kirker. I tillegg er trosfrihet et viktig aspekt ved annet rettighetsarbeid, slik vi ser det blant annet i kirkens engasjement i asylsaker (se kap. 12).

I Norge åpnet *NOU 2013:1 Det livssyns åpne samfunn: En helhetlig tros- og livssyns politikk* for en omfattende og engasjert offentlig debatt om viktige spørsmål om religions- og livssynsfrihet. Den norske kirke er her berørt i full bredde og noen spørsmål vil være kontroversielle også innenfor kirken.

Ett av de omstridte forslagene går ut på at tros- og livssynssamfunn hvor kvinner eller homofile ikke har adgang til valgte verv, ikke skal kunne motta statsstøtte. Det er viktig å understreke at det debatten her dreier seg om, ikke berører menneskerettigheter i streng forstand, siden det ikke er en menneskerettighet å motta statsstøtte. Det vil likevel være snakk om en mulig forskjellsbehandling av tros- og livssynssamfunn som kan oppfattes som diskriminerende.

På den andre siden er det heller ingen menneskerettighet (for eksempel for kvinner eller homofile) å være valgbar til styrende organer i et selvstendig trossamfunn, men også her dreier det seg om en vurdering av om staten skal støtte trossamfunn som ikke likebehandler sine egne medlemmer. Dette er altså politiske vurderinger som ikke er menneskerettslige i streng forstand, men som ligger så tett opp til menneskerettslige normer at det er naturlig å anvende slike normer i en etisk vurdering av spørsmålene. Disse spørsmålene behandles videre i kapittel 15.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan forholder Den norske kirke seg til saker der religions- og livssynsfriheten brynes mot kvinners rettigheter i diskusjoner om ansettelse og statsstøtte til tros- og livssynssamfunn?
- Hvordan kan Den norske kirke best støtte opp om tros- og livssynsfriheten i land der denne rettigheten er alvorlig krenket?

9. Menneskerettigheter og miljø

Kort fortalt: Miljø- og klimaproblemer tangerer mange rettighetsspørsmål. Fordi de er kollektive problemer aktualiserer de behovet for kollektive rettigheter og virkemidler. De er dessuten også ofte internasjonale, og utfordrer derfor en klassisk suverenitetstankegang der hvert land er ansvarlig for sitt territorium og sine innbyggere. Kirkelig miljø- og klimaengasjement vil finne støtte i rettighetsperspektiv på temaene, men arbeidet for klimarettferdighet og miljøvern går utover det som rommes i et rettighetsrammeverk.

Miljørett

I både nasjonal og internasjonal lovgivning finnes lovgivning for beskyttelse av miljøet. Dette omfatter og regulerer spørsmål som helse og miljø, ressurstilgang, biologisk mangfold og landskapsutforming. Miljøretten står sterkest nasjonalt og lokalt. Trass i en økende forståelse for at miljøproblemer er internasjonale, er internasjonal miljørett fortsatt *ad hoc*-preget og svak på konkrete virkemidler og institusjoner.

I miljøretten finner vi en grunnlagsdebatt om forståelser av miljø som et gode:

- Miljø som privat rettsgode, hvor eiendomsrett er sentralt
- Miljø som fellesgode – utløser problemstillinger som allmenningens tragedie, men også muligheter som "common pool resources"
- Miljø som «gode i seg selv» – biologisk mangfold kan sees i dette perspektivet

I interessante innspill til det siste punktet er rettigheter for naturen vedtatt eller til diskusjon i en håndfull land (per 2013). I disse lovtekstene gis økosystemer juridisk status og rettigheter uavhengig av menneskers bruk av dem. I et menneskerettighetsperspektiv, antroposentrisk som det er, vil derimot de to første forståelsene være dominerende.

Kollektive rettigheter

Menneskerettighetene er tenkt og utarbeidet med fokus på enkeltindividet, i stor grad. I de tre siste tiårene er dette utfordret og videreutviklet, gjennom arbeid med kollektive rettigheter, som råderett over naturressurser, rett til utvikling, rett til fred og sikkerhet, og rett til et trygt miljø.

Den afrikanske menneskerettighetskonvensjonen (1981) stadfester en rekke kollektive rettigheter, og er den internasjonale konvensjonen som har utviklet dette mest. ILOs konvensjon 169 om urfolks rettigheter (1989) og andre lovtekster som beskytter urfolk er særlig sterke på kollektive rettigheter til land og naturressurser. Dette er relevant i møte med for eksempel Statoils tjæresandprosjekter i Canada, og forurensende gruveindustri i forskjellige deler av verden, som Statens Pensjonsfond Utland har investeringer i.

Rio-erklæringen om miljø og utvikling fra 1992 og andre rettslig ikke-bindende avtaler bygger også opp om retten til og ansvaret for å sikre bærekraftige samfunn. Noen framstøt er gjort for å gjøre dette mer

bindende, men fortsatt er dette et initiativ som står sterkest i NGOer – som i det internasjonale samarbeidet om en Earth Charter.

Rettighetsbrudd

Noen situasjoner, som overtramp mot (ur)folks råderett over naturressurser, er direkte brudd mot menneskerettighetsnormer. Ofte, når vi snakker om miljø- og klimaproblemer, er brudd på rettigheter en indirekte følge. Noen eksempler: Forurensede elveløp eller jordsmonn innebærer at mulighetene til å dyrke mat drastisk reduseres og retten til mat og helse er under press. Økning i naturkatastrofer fører til økte flyktningstrømmer i verden. Lengre tørkeperioder på grunn av klimaendringer truer matsikkerheten, og unge jenter uteblir fra skolen fordi de må gå lengre for å hente vann. Uvanlig sterke flommer fratår mennesker hus og levebrød. Beboere på øyer i Stillehavet risikerer å miste hele territoriet som er grunnlag for den staten som skal garantere for deres rettigheter.

Menneskerettighetsperspektiv på miljø- og klimaspørsmål henger derfor tett sammen med en rekke andre rettigheter, særlig økonomiske og sosiale, men også i noen grad politiske, sivile og kulturelle.

Pliktbærere

Når Kirkenes Verdensråd snakker om klimarettferdighet, er det forenklete budskapet: det er de rike landene som forårsaker klimautslipp, mens de fattige landene må betale prisen. De rike landene må derfor ta mer ansvar for situasjonen til innbyggere i fattige land som rammes av klimaendringer. Menneskerettighetene har vanskelig for å inkludere slike perspektiv. Når en snakker om rettigheter er det primært statene som er pliktberere og har ansvar for å beskytte rettighetene til sine innbyggere og andre på deres territorium. Politiske avtaler som framforhandles, som Kyoto-avtalen, blir del av internasjonal rett, men er ikke fundert i menneskerettighetsforpliktelser.

Arbeidet for å sikre biologisk mangfold har parallelle mønstre. Forurensning, rovdrift på naturen og klimaendringer ødelegger det som er et felles gode. Verdens økosystemer forholder seg i liten grad til landegrensene, og i økende grad har innsatsen for å bevare et biologisk mangfold også fått internasjonal oppmerksomhet, for eksempel gjennom Konvensjonen for biologisk mangfold (1992) og med FNs år for biomangfold i 2010.

Behovet for globale løsninger reflekteres i noen grad i FNs menneskerettighetserklæring (1948). Artikkel 28 lyder: *Enhver har krav på en sosial og internasjonal orden som fullt ut kan virkeliggjøre de rettigheter og friheter som er nevnt i denne erklæring.* Denne bestemmelsen er i veldig liten grad utviklet eller konkretisert. Samtidig er det så tydelig at klimaendringer og miljøødeleggelser fører til en rekke menneskerettighetsbrudd, på tvers av statsgrenser. Klima og miljø kan slik vise seg å være en sak som er med og skyver det internasjonale menneskerettighetssystemet mer i retning av et felles ansvar for menneskers rettigheter, uavhengig av hvilken stat en bor i.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan vi som kirke tenke større enn et innlært skille mellom menneske (forvalteren) og naturen (objektet å forvalte)?
- Hva er koblingene mellom arbeid for rettferdighet og arbeid for oppfyllelse av rettigheter? Hva er kirkens bidrag i dette?
- Søsterkirker i Sør påpeker menneskerettighetsbrudd de lider under på grunn av klimaendringene. Hvordan hører, forstår og handler vi når vi blir påminnet vårt eget ansvar i dette?

10. *Menneskerettigheter og fattigdom*

Kort fortalt: Fattigdom er ofte både en konsekvens av manglende implementering av en rekke rettigheter, og kan lede til flere brudd på menneskerettighetene. Den enkelte stat er ansvarlig for å sikre sine innbyggere økonomiske og sosiale rettigheter, men en rekke faktorer spiller inn som gjør at både andre stater, næringsliv og sivilsamfunn her har en medvirkende rolle.

Fattigdom og rettighetsbrudd

FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter slår fast (art. 11) at enhver har rett til en "tilfredsstillende levestandard for seg selv og sin familie". Artikkelen sier dessuten videre noe om hva dette innebærer: "... herunder tilfredsstillende mat, klær og bolig, samt fortløpende å få sin levemåte forbedret." Tett knyttet til dette er også helserettigheter og rett til utdanning.

Definisjoner av fattigdom kan være absolutte (for eksempel FNs fattigdomsgrense på 1\$ dagen) eller relative (levestandard sett i forhold til samfunnet rundt, og som har innvirkning på deltakelse i samfunnet rundt). Rundt én milliard mennesker i verden lever i ekstrem fattigdom, det vil si for under 1\$ dagen. For dem vil en "tilfredsstillende levestandard for seg selv og sin familie" ikke være en realitet, og slik sett er fattigdom i seg selv et rettighetsbrudd som angår svært mange mennesker.

Fattigdom har også ofte konsekvenser for menneskers mulighet til å delta i samfunnet og i politiske prosesser som angår dem. Mennesker som lever i fattigdom vil ofte oppleve diskriminering og marginalisering. Fattigdom griper inn i mange sider av livet – det kan handle om muligheten til å gifte seg med den en vil, til å velge et arbeid som er trygt og anstendig, eller til å hyre en advokat som styrker ens rettsikkerhet. Fattigdom begrenser et menneskes innflytelse over egen livssituasjon. Fattigdom slår dessuten ulikt ut: den rammer de sårbare hardest, om det er kvinner, minoriteter, mennesker med nedsatt funksjonsevne, barn eller andre grupper. Relativ fattigdom kan forsterke ekskluderingsmekanismer og marginalisering.

Fattigdom er ofte et symptom, ikke bare på manglende ressurser, men også på skjev fordeling av rikdom. Dette sees i dag i mange land der økonomien vokser, men en stor andel av befolkningen fortsatt lever i ekstrem fattigdom. Ressurstilgang og fordelingspolitikk har slik tydelige konsekvenser for oppfyllelse (eller manglende oppfyllelse) av rettigheter for fattige mennesker..

Global fattigdom handler også om strukturelle forskjeller på internasjonalt nivå knyttet til handel, gjeld, matsikkerhet, tollmurer og subsidier, rammevilkår for multinasjonale selskap og en rekke andre faktorer.

Med alle egnede midler

Stater som har ratifisert ØSK-konvensjonen har forpliktet seg til å sikre sine innbyggere en anstendig levestandard. Mange av rettighetene nevnt over blir ikke virkelighet kun ved å vedtas i en lov. De må implementeres gjennom langsiktige nasjonale planer og tiltak, og de krever prioriterte budsjettallokeringer. I ØSK-konvensjonen er dette tatt med i betraktning i artikkel 2 om staters forpliktelser: Hver stat forplikter seg til "... å sette alt inn på at de rettigheter som anerkjennes i denne konvensjonen, gradvis blir gjennomført fullt ut ved alle egnede midler ...".

For å forstå mer om hva egnede midler er, kan det være nyttig å komme tilbake til statens plikter til å respektere, beskytte og oppfylle menneskerettighetene (se også kapittel 5):

- *Respekter!* er det første og det mest grunnleggende ansvaret stater har: de skal ikke selv bryte innbyggers rettigheter, som å ta fra dem bolig eller jobb urettmessig, eller hindre jenter fra å gå på skole. De skal også sikre at mennesker ikke blir diskriminert på grunn av sin sosiale klasse i møte med offentlige tilbud.
- *Beskytt!* er staters andre ansvar. De skal beskytte sine innbyggere mot andre som kan skade deres rettigheter. Det kan for eksempel gjelde beskyttelse mot diskriminering i boligleiemarkedet, eller det kan gjelde reaksjoner mot multinasjonale selskap og gruveselskap som bryter arbeiderrettigheter eller skader lokalbefolkningens helse.
- *Oppfyll!* er det tredje ansvaret stater har. Der det trengs må de aktivt gå inn og planlegge og investere for at rettigheter skal oppfylles. Her er vekten på en gradvis gjennomføring – men ikke forstått som en sovepute. Staten skal kunne vise at de tar aktive grep. Skole- og helsevesen må bygges, det skal finnes boliger mennesker har råd til å bo i, en må sikre et demokrati hvor alle kan delta, og i den grad det er mulig bygge opp sosialordninger som fanger opp de som er i en prekær livssituasjon og behøver et sikkerhetsnett. For å klare dette må staten bruke både naturressurser og andre inntekter strategisk.

Fattigdom som global utfordring: Flere pliktberere enn den enkelte stat?

Samtidig som det primære ansvaret for å forhindre fattigdom ligger hos den enkelte stat, er fattigdom i mange land også i stor grad et resultat av prosesser som ligger utenfor statens kontroll. I ØSK-konvensjonen, fortsatt artikkel 11, står det, med typisk forsiktighet: "Konvensjonspartene skal treffe de nødvendige tiltak for å sikre virkeliggjørelsen av denne rett, og erkjenner i den anledning den vesentlige betydning av internasjonalt samarbeid grunnet på frivillighet." Fattigdom er, som klima og miljø, så tydelig en global utfordring, at beskyttelse av mennesker mot fattigdom, og beskyttelse av fattige mennesker, er helt avhengig av flere aktører enn den enkelte stat.

Dokumentet Kirkene og den økonomiske globaliseringen, som ble lagt fram for Kirkemøtet i 2007, drøfter spørsmål om internasjonalt medansvar for fattigdom knyttet til forhold som internasjonal handel, tollmurer, subsidier og markedsadgang, gjeld og kreditors medansvar og internasjonale investeringer.

Spørsmål om global fordeling og strukturer som forårsaker ulikhet, har vært høyt på dagsorden i FN, særlig på 1970-tallet da utviklingslandene gjennom FN-organisasjonen UNCTAD krevde en «Ny økonomisk verdensorden» som skulle gi utviklingslandene bedre vilkår i internasjonal økonomi. Virkemidler som ble foreslått var blant annet tollbeskyttelse, bedre og mer stabile råvarepriser, bedre markedsadgang og bedre kontroll over teknologien. Forslagene møtte imidlertid motstand og ble ikke satt ut i livet, og internasjonalt samarbeid rundt handel og finans har i stor grad blitt overtatt av organisasjoner med svakere FN-tilknytning og hvor utviklingslandene har mindre makt, som GATT (forløperen til dagens World Trade Organization, WTO) og Verdensbanken, Det internasjonale valutafondet (IMF) og regionale utviklingsbanker.

FNs omfattende utviklingsarbeid gjennom FNs utviklingsprogram UNDP og andre organer, samt Tusenårsmålene for bekjempelse av fattigdom, er uttrykk for FNs og medlemsstatenes forsøk på å ivareta et felles ansvar for å bekjempe global fattigdom. I første tiår av 2000-tallet er det også satt i gang prosesser for å identifisere mer systematisk internasjonale aktørers ansvar overfor menneskerettighetene. I 2011 ble the UN Guidelines on Business and Human Rights lansert og

enstemmig godtatt (endorsed) av FNs menneskerettighetsråd. De slår fast næringslivsaktørers ansvar først og fremst for å respektere menneskerettighetene gjennom egen virksomhet, samtidig som staters ansvar for å beskytte mot menneskerettighetsbrudd stadfestes. Et mindre offisielt, men interessant initiativ fremmet av blant andre International Commission of Jurists, søker å identifisere staters ansvar for brudd på ØSK-rettigheter som skjer utenfor deres territorium men som de kan sies å være medansvarlige for.

Den internasjonale responsen kommer likevel til kort i møte med for eksempel handelsavtaler som favoriserer de rikeste landene, ekstremt lave skattenivå for multinasjonale selskap i fattige land, unndragelse av skatt i skatteparadiser, mangel på midler til klimatilpasning i de landene som ikke har forårsaket klimaendringene og ugunstige patentlover for verdens fattige. Fattige land opplever at de har lite handlingsrom for å beskytte sine innbyggere mot avtaler og prosesser med negative konsekvenser for livsvilkår og levestandard. En rekke land har også mangelfulle demokratiske prosesser og myndigheter som i liten grad prioriterer fattige innbyggers behov i internasjonale samarbeid.

Fattigdom utfordrer det internasjonale menneskerettighetssystemet til en sterkere samlet virkeliggjørelse av rettigheter, grunnet ikke bare på frivillighet, men på en felles forpliktelse. Fra et kirkelig ståsted gir dette god mening – hvert menneskes verdi skal fastholdes, uavhengig av hvilken stat en befinner seg i. Samtidig er ansvarliggjøring av den enkelte stat essensielt. Også her kan kirkene, med tilstedeværelse i så godt som alle verdens land, ha en rolle å spille.

En kirkelig respons

For det verdensvide kirkefellesskapet har fattigdom vært en stor utfordring og oppdrag lenge før menneskerettighetene ble utformet. Kirkens diakonale tjeneste har i stor grad vært rettet mot å lindre fattigdom og nød. Men også kritikk og opprør mot undertrykkelse og maktmisbruk har vært og er del av kirkelig engasjement mot fattigdom.

I Norge sørger staten i stor grad for en minimum levestandard, men fattigdommen finnes like fullt. Den går ofte hånd i hånd med sosiale og relasjonelle utfordringer, og veien ut av fattigdom kan handle om livsmestring og om verdighet, mer enn om penger. Frivillige organisasjoner, som de kirkelige, kan ha andre bidrag inn i disse situasjonene enn staten har, og gir avgjørende støtte til utsatte mennesker. Samtidig kan de melde ifra om politiske løsningsmuligheter som de mener kan bedre situasjonen.

I Kirkenes Verdensråd har kampen mot fattigdom særlig blitt løftet fram i AGAPE-prosessen (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth) som fikk sitt mandat fra generalforsamlingen i Harare i 1998. Agape-dokumentet fra 2005 er både lovprist og kritisert for sitt oppgjør med vår tids økonomiske system. Dokumentet løfter fram troen på en livsøkonomi (*economy of life*) og rettferdige globale handels- og finanssystemer.

Dokumentet *Kirken og den økonomiske globaliseringen*, var Komiteen for Internasjonale spørsmål i Mellomkirkelig råd sin respons til Agape-dokumentet, som særlig så på Norges rolle i den globale økonomien og på hvordan kirkene, og Den norske kirke spesielt, utfordres. I Kirkemøtets vedtak *Økonomisk globalisering som utfordring til kirkene* fra 2008 bekjenner Kirkemøtet «...at vi som kirke i nord har del i en arv som gjør oss tydelig medansvarlige i en politisk og økonomisk utvikling basert på grov utbytting av mennesker og naturressurser i sør.» Ifølge vedtaket vil kirken «stå solidarisk med dem som lider under den urett dagens globale handels- og finanssystem skaper», og vedtaket foreskriver en rekke konkrete utfordringer til politiske myndigheter og til kirken selv for hvordan denne solidariteten kan uttrykkes.

En reell oppfyllelse av menneskers økonomiske og sosiale rettigheter vil bety en avskaffelse av ekstrem fattigdom. Et mangfold av kirkelige organisasjoner er med på den globale kampen for å gjøre fattigdom til historie, og å sikre fattige menneskers rettigheter. Neste avsnitt ser på hvordan dette arbeidet kan gjøres med basis i menneskerettighetene.

Utfordringer for Den norske kirke:

- Hvordan lever kirken i spennet mellom tradisjonen av å gi keiseren det som keiserens er, og behovet for å stille myndigheter til ansvar?
- Hva skal Den norske kirkes videre bidrag være i KV og andre økumeniske organisasjoner, med tanke på samtale og samarbeid med kirker som har andre analyser av fattigdom og hvilke responser fattigdom krever av oss?
- Hva kan kirkens grunnleggende arbeid for menneskers verdighet tilføre kampen mot fattigdom, både nasjonalt og globalt?

11. Rettighetsbasert utvikling

Kort fortalt: I løpet av de to siste tiårene er menneskerettighetsnormer i større og større grad tatt i bruk i utviklingsarbeid. Dette gir seg utslag både i det normative rammeverket og i praktiske konkretiseringer av utviklingsarbeid. For kirkelig, diakonalt arbeid er dette nyttige verktøy som går godt overens med en forståelse av hvert menneskes iboende verdighet. Det åpner også for noen nye brytningsfelt som er verdt å utforske videre.

Fra veldedig til rettighetsbasert: Skifter i forståelsen av rettigheter og utvikling

Innenfor bistands- og utviklingsfeltet har det vært en endring fra å basere arbeidet på veldedighet, til å si at arbeidet skal være rettighetsbasert. *Veldedighet* betyr egentlig «å gjøre det gode» og har vært et sentralt kristent ideal som handler om å gi penger eller arbeidsinnsats for mennesker som man ikke har en direkte relasjon til, men som har behov for hjelp, for eksempel fordi de er sosialt utstøtte eller fattige. Tradisjonen med veldedighet stammer fra tiden før menneskerettighetene, og før man hadde stater som hadde ansvar overfor innbyggerne sine. Veldedighet var ofte det eneste sosiale sikkerhetsnett som sørget for mat, klær og husly for de som falt utenfor tradisjonelle familie- eller klannettverk. Kirken var en av de viktigste institusjonene som drev organisert veldedighet.

Ut over i 1900-tallet ble statlig velferd stadig mer utbygd i mange land, og med menneskerettighetene har alle stater fått forpliktelser for å oppfylle innbyggernes rettigheter, som inkluderer å sørge for grunnleggende behov som mat, klær, husly og helsehjelp. Dette gjør at kirken, og andre samfunnsaktører som har vært opptatt av veldedighet, må finne en annen rolle.

Mens veldedighet tar utgangspunkt i giverens ønske om å gi, tar den *rettighetsbaserte tilnærmingen* utgangspunkt i at alle mennesker har rettigheter, som finnes i menneskerettighetskonvensjonene, og ofte også i landets lovgivning. Brudd på rettighetene (for eksempel sult, mangel på helsehjelp, diskriminering, mishandling) er noe staten som må stå til ansvar for, og det rettighetsbaserte arbeidet søker å bistå mennesker i å kreve å få sine rettigheter oppfylt. En rettighetsbasert forståelse av utvikling er et rammeverk for utviklingsarbeid som *normativt* baserer seg på internasjonale menneskerettighetsstandarder og *operasjonelt* har som mål å fremme og beskytte menneskerettigheter. Dette innebærer blant annet:

- at mål for utviklingsarbeid bygger på menneskerettighetsstandarder
- at ulikheter analyseres for å avsløre diskriminerende systemer og praksiser, og søke å endre disse
- at mennesker, og særlig de mest marginaliserte, utrustes til deltakelse og innflytelse i prosesser som angår dem
- at kapasiteten til de som har plikt til å beskytte og oppfylle menneskerettighetene økes og styrkes

En slik tilnærming kan forankres både i kristen teologi og i den forståelsen av diakoni som finnes for eksempel i Diakoniplan for Den norske kirke. Diakoniplanen legger vekt på likeverd, gjensidig respekt, og myndiggjøring. Mens en veldedighetsbasert tilnærming lett får preg av en «ovenfra-og-ned»-holdning der marginaliserte mennesker som passive ofre som trenger hjelp, tar den rettighetsbaserte diakonien utgangspunkt i alle menneskers likeverd og har som mål å styrke menneskers evne til selv å forme sitt eget liv og til å kjempe for egne og andres rettigheter.

Etter den kalde krigens slutt har det internasjonale menneskerettighetsarbeidet gjennomgått betydelige endringer. Særlig viktig i forhold til utviklingsarbeid er nedtoningen av skillet mellom politiske og sivile rettigheter på den ene siden og økonomiske, sosiale, og kulturelle rettigheter på den andre siden. Det er økt internasjonal enighet om at alle kategorier av rettigheter er grunnleggende, og at de er gjensidig avhengige av hverandre.

I 1986 vedtok FNs Generalforsamling «Declaration on the Right to Development» som nedtegner både individuelle og kollektive rettigheter til utvikling. I 1997 startet Kofi Annan en prosess hvor menneskerettigheter skulle inkluderes i alt FNs arbeid («mainstreaming human rights»). For FNs utviklingsarbeid betød dette at målsettinger for og gjennomføring av utviklingsprosjekter ble knyttet tettere til menneskerettighetsnormer.

Konsekvenser for Den norske kirke

Mange kirker og kirkelige organisasjoner bruker en rettighetsbasert tilnærming i sitt utviklingsarbeid. Det passer godt sammen med forståelsen av at alle mennesker er skapt i Guds bilde, og med oppdraget om å ivareta de minste i samfunnet.

For Den norske kirke kan en rettighetsbasert forståelse av utvikling være særlig viktig i kampen for rettferdighet (jfr Diakoniplan for Den norske kirke). Rettighetsperspektiv er relevante:

- i analyser av urettferdighet både innenfor det norske samfunn, innenfor andre samfunn der en har kontakt med søsterkirker, og globalt
- i Den norske kirkes innspill og responser til myndigheter angående identifiserte urettferdige strukturer /situasjoner
- i hvordan utviklingsspørsmål kommuniseres i menigheter og kirkenettverk

Den norske kirke implementerer ikke selv utviklingsprosjekt, men både Kirkens Nødhjelp og mange misjonsorganisasjoner med tilknytning til Den norske kirke har ansvar for prosjekter der dette er høyst relevant. Relevante spørsmål til slikt arbeid kan være om et rettighetsspråk brukes, og om en er med på å stille myndigheter (norske eller andre) ansvarlige for implementering av menneskerettighetene.

Utfordringer for Den norske kirke:

- På hvilke måter kan Den norske kirke være en medspiller i kirkelige fagsamtaler om utvikling og menneskerettigheter?
- Hvor plasserer kirker og kirkelige aktører seg i spennet mellom veldedighet og rettferdighet? Hva kan kirkenes bidrag være i norsk offentlig samtale om utvikling og bistand?
- I noen tilfeller vil rettighetsperspektiv problematiseres av kirkelige utviklingsaktører. Et eksempel: I internasjonalt hiv-arbeid har noen kirker, med menneskeverd som begrunnelse, stilt seg kritiske til retten til reproduktiv helse, og derfor også være kritiske til bruk av rettighetsspråk

overhodet i møte med hiv. Hvilke samtaler har vi i kirken og mellom kirker om disse spørsmålene?

12. *Menneskerettigheter og migrasjon*

Kort fortalt: Alle mennesker har i utgangspunktet bevegelsesfrihet, men stater kan legge noen restriksjoner på den friheten. Mange av rettighetsspørsmålene for migranter er knyttet til hva som er legitime begrensninger på deres rett til å bevege seg, til å være i sikkerhet, til å søke asyl, til å stifte familie, søke jobb og få utdanning, m.m. Migranter er ofte sårbare grupper og et brennende spørsmål er hva et kirkelig bidrag i møte med både mennesker og rettsprosesser kan være.

Retten til å søke asyl

Verdenserklæringen om menneskerettigheter, artikkel 14, slår fast at *Enhver har rett til i andre land å søke og ta imot asyl mot forfølgelse*. I artikkel 13 står det dessuten: *1. Enhver har rett til å bevege seg fritt og til fritt å velge oppholdssted innenfor en stats grenser. 2. Enhver har rett til å forlate et hvilket som helst land innbefattet sitt eget og til å vende tilbake til sitt land.*

Flyktningkonvensjonen (1951) var en av de første som ble vedtatt i FN. En flyktning forstås juridisk som en person som har flyktet fra sitt hjemland i frykt for å bli forfulgt på grunnlag av rase, religion, nasjonalitet, tilhørighet til en spesiell sosial gruppe eller politisk oppfatning (Flyktningekonvensjonen artikkel 1).

De fleste asylsøkere som gis opphold i Norge oppnår ikke flyktningstatus, men gis opphold på humanitært grunnlag.

Migrasjon og FNs rettighetsredskaper

International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families ble vedtatt i 1990 og søker å styrke rettighetene til migrantarbeidere. Konvensjonen er i liten grad ratifisert av land som er mottakere av migrantarbeidere, og er derfor i liten grad håndhevet. Churches' Commission for Migrants in Europe (CCME) og Mellomkirkelig Råd har tidligere bedt Norge og EU-stater om å ratifisere konvensjonen.

I denne saken kan derfor ikke-bindende prosesser være vel så interessante, som for eksempel FNs Menneskerettighetsråds *Special Rapporteur on the human rights of migrants* som har mandat til å rapportere på situasjonen i alle FNs medlemsland.

FNs menneskerettighetsråd har også en *Special Rapporteur on trafficking in persons, especially in women and children*.

Non-refoulement

Et sentralt prinsipp i flyktningrett er at mennesker ikke skal returneres til områder hvor deres liv er i fare, hvor de risikerer tortur, m.m. *Hvilke* rettighetsbrudd som er grunnlag for at dette prinsippet skal trå i kraft er til stadig diskusjon.

Et eksempel: En hivpositiv kvinne sendes tilbake til Angola der hivmedisinene hun er avhengig av koster flere ganger den lønnen hun kan forvente å kunne få. Skal dette da forstås som en situasjon hvor den angolanske staten ikke er i stand til å beskytte hennes rett til liv, og hvor den norske stat derfor bør gi opphold i Norge?

En annen problemstilling som norske kirker har vært involvert i de siste årene, er situasjonen for konvertitter. I noen tilfeller er konvertitter returnert til hjemland der de ikke vil kunne praktisere sin nye tro uten risiko for forfølgelse – med begrunnelse fra norske myndigheter at trosfriheten er sikret så lenge de har rett til sin indre overbevisning, uten å praktisere sin tro utad. EU-domstolen i Luxemburg avgjorde

i 2012 en sak hvor de derimot slo fast at manglende mulighet til å praktisere sin trosfrihet offentlig skal være gyldig grunnlag for asyl i EU.

Lignende problemstillinger kommer opp for asylsøkere som tilhører seksuelle minoriteter. Dette er i endring, og forståelsen av risiko for forfølgelse er et viktig og spennende felt å følge.

Asylprosessen i Norge

I konverteringssaker vurderes asylsøkers troverdighet. I noen tilfeller har kirkelige aktører kunnet bevitne asylsøkers involvering i menigheten, men ikke blitt trodd eller tillagt vekt i behandling av saken.

En hver stat står fritt til å etablere sine prosedyrer for behandling av asylsøknader, og ta avgjørelser på bakgrunn av dette. Fra et rettighetsperspektiv vil det da være viktig at informasjon er tilgjengelig om prosedyrene og at de er de samme for alle. FN har en rekke anbefalinger om behandling av søknader om flyktningstatus – men som altså er retningsgivende, ikke bindende.

Spørsmål om hvordan norske utlendingsmyndigheter håndhever egne prosedyrer, som i etablering av asylsøkers troverdighet, er viktige prosesser for kirkene å ha et kritisk blikk på, men vil ikke nødvendigvis være tilfeller av brudd på menneskerettighetsnormer.

Et særlig relevant rettighetsperspektiv er barns rettigheter. FNs barnekonvensjon slår fast at "Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn."

Hvordan prinsippet om barns beste skal praktiseres, blant annet i asylsaker, er det delte meninger om. Høyesterett avgjorde i desember 2012 to saker om asylbarn, hvor prinsippene for innvilgning av asyl (som gjaldt deres foreldre) ble veiet mot vurderinger av barnets rettigheter. Prinsippet om barns beste ble av flertallet ikke funnet å være tungtveiende nok til å snu tidligere avgjørelser om utsending, mens et mindretall gikk inn for å endre vedtakene.

Et annet relevant rettighets spørsmål er retten til å stifte familie. Asylsøkere som søker familiegjenforening, og de som venter på dem i Norge, må ofte gjennom lange og tunge prosesser før de kan starte sine liv sammen.

På generelt grunnlag har stater ansvar for alle mennesker som befinner seg på deres territorium, hvorvidt de er borgere eller ikke. De grunnleggende menneskerettighetene gjelder derfor også migranter, "lovlige" eller "ulovlige", men det vil være forskjeller i tolkningen av hvor mye det vernet omfatter. Hvordan sikrer den norske stat en verdig levestandard for alle mennesker som oppholder seg i Norge, for eksempel?

Minoriteter og rettigheter

Migrasjon er også tett forbundet med minoriteters rettigheter, diskriminering og rasisme. I Norge er dette synliggjort i debatter rundt migrantgrupper som romfolk, afrikanske kvinner og muslimer fra ikke-vestlige land. Det er mange lag av etiske problemstillinger knyttet til minoriteters situasjon. Fra et rettighetsperspektiv er det særlig viktig å se på hva den norske stat tilbyr av rettssikkerhet, garanti av minimum levestandard, beskyttelse mot utnyttning, og beskyttelse mot hets og vold.

Dette settes på spissen i møte med papirløses situasjon i Norge, der helsehjelp, juridisk hjelp, m.m. tilbys av frivillige organisasjoner, i mangel på tilgang til statens ordninger.

Utfordringer til Den norske kirke:

- Hva kan kirkenes rolle være i utviklingen av norske myndigheters forståelse av beskyttelsesgrunnlag for flyktninger og asylsøkere?
- Hvordan forholder vi oss som kirke til en flyktningdefinisjon som ikke rommer mennesker som flykter på grunn av dyp økonomisk krise?
- Hva er kirkenes rolle i arbeidet for juridisk beskyttelse for utsatte migrantgrupper i Norge? Hvilke andre typer beskyttelse kan kirkene stille opp med?

13. Urfolksrettigheter

Kort fortalt: Nesten alle verdens urfolk har opplevd ekstrem diskriminering og brudd på en rekke rettigheter, ofte gjennomført av staten og storsamfunnet de er del av. Den norske kirke har historisk vært en del av undertrykkningen av det samiske folket, og har de senere år tatt et oppgjør med sin egen historiske rolle. Kirken utfordres i dag både av det samiske folks fortsatte erfaringer med rasisme og het og i møte med undertrykking av urfolk internasjonalt.

Definisjon av urfolk

Selv om det ikke foreligger en eksakt definisjon av "urfolk", gir menneskerettighetene likevel tydelige rammer for forståelsen av urfolksbegrepet. De ytre kriteriene handler om at urfolksbegrepet forstås i tilknytning til en bestemt historisk, politisk og kulturell kontekst eller situasjon. Det indre kriteriet handler om egenidentifisering, altså at folket selv anser seg som urfolk. ILO konvensjon nr. 169, "Konvensjon om urfolk og stammefolk i selvstendige stater", som er en viktig normgiver på urfolks rettigheter, formulerer dette på følgende måte:

1. Denne konvensjonen gjelder for:

(...)

b) folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet tilhører, på det tidspunkt da erobring eller kolonisering fant sted eller de nåværende statsgrenser ble fastlagt og som, uavhengig av sin rettslige stilling, har beholdt noen eller alle av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner.

2. Egen-identifisering som urfolk eller stammefolk skal være et grunnleggende kriterium for å bestemme hvilke grupper bestemmelsene i denne konvensjonen skal gjelde for.

Urfolk er opprinnelige folk i et land eller deler av et land. Folkeretten definerer «opprinnelig» i forhold til tidspunktet for kolonisering eller fastsetting av landegrensene, og ikke i forhold til en fjern fortid. Det forutsettes med andre ord at vedkommende folk har opplevd kolonisering, invasjon, eller på andre vis blitt marginalisert. Urfolk er derfor som regel minoriteter (ikke alltid tallmessig, men nesten alltid politisk), men langt fra alle nasjonale minoriteter er urfolk. Det forutsettes videre en kontinuitet i forhold til egen kultur, språk, tradisjon og tro; ofte med egne politiske og juridiske tradisjoner og institusjoner.

Mange urfolk vil framheve sin særlige tilknytning til jorda og naturen der de hører til. Dette ligger implisitt i folkerettens konkretiseringer av urfolks rettigheter. ILO 169 art. 14 om landrettigheter er et eksempel. Et annet er artikkel 25 av FNs erklæring om urfolks rettigheter som lyder slik:

Urfolk har rett til å opprettholde og styrke de spesielle spirituelle forbindelsene de har med landområder og territorier, vann, kystfarvann og andre ressurser de tradisjonelt har eid eller på annen måte har befolket eller brukt, og til å ivareta deres ansvar overfor fremtidige generasjoner.

Først de senere år at det internasjonale samfunnet utvetydig anerkjent urfolk som folk. Nyutviklingen har stor prinsipiell betydning, da et folk ifølge folkeretten er bærer av en selvbestemmelsesrett. FNs erklæring om urfolks rettigheter art. 3 er nå likelydende med SP art. 1 og ØSK art. 1 på dette punkt. Denne utviklingen kan spores i FNs begrepsbruk. Mens de etablerte begrepene på engelsk lenge var «indigenous populations» og «indigenous people», er «Indigenous peoples» i dag hovedbegrepet. Dette tilsvarer forskjellen mellom «urbefolkning» og «urfolk» på norsk.

Lovtekster og FN-mekanismer

De to viktigste internasjonale lovtekstene på feltet er ILO konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk og FNs erklæring om urfolks rettigheter (UNDRIP). Disse etablerer universelle minstestandarder for urfolks rettigheter. Barnekonvensjonen og Konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP) har også viktige bestemmelser.

ILO konvensjon nr.169 ble vedtatt i 1990 og ratifisert av Norge samme år som første land i verden. Konvensjonen har vært svært viktig som standardsetter på feltet urfolks rettigheter og var den første internasjonale lovteksten mot assimilering av urfolk. Kun et fåtall av verdens land (22 land i 2012) har ratifisert konvensjonen. Siden samene er ett folk i fire land, er det relevant å peke på at verken Sverige, Finland eller Russland har ratifisert konvensjonen.

FNs erklæring om urfolks rettigheter ble vedtatt av FNs Generalforsamling i 2007. Urfolkserklæringen representerer den seneste folkerettslige utviklingen og det mest samlende uttrykk for internasjonal urfolksrett. Erklæringen, som ble forhandlet fram over 25 år, kom som et resultat av økt oppmerksomhet rundt urfolk i FN-organene, blant annet gjennom FNs permanente forum for urfolksspørsmål (rådgivende organ for ECOSOC) og gjennom FNs Menneskerettighetsråd.

Da FN er statenes arena, og urfolk nesten uten unntak ikke er representert på statsnivå, ble Permanent forum etablert for å skape en likeverdig dialogarena i FN mellom urfolk og statene. Permanent forum har en årlig 2-ukers sesjon i mai i New York.

FNs ekspertmekanisme for urfolks rettigheter og FNs spesialrapportør for urfolks rettigheter er de viktigste menneskerettighetsmekanismene i FN for å vurdere og overvåke etterlevelsen av de folkerettslige standardene på urfolksfeltet.

Urfolks rettigheter

Nyutviklingen på urfolksrettighetsfeltet handler prinsipielt sett ikke om etablering av nye rettigheter i forhold til tidligere FN-konvensjoner, men om hvordan disse rettighetene skal appliseres på urfolk under hensyntagen av deres spesielle situasjon. I lovtekstene om urfolks rettigheter presiseres det derfor ofte at de generelle menneskerettighetene naturligvis gjelder for urfolk like mye som for alle andre.

Bestemmelsene om urfolks rettigheter handler derfor om områder og utfordringer som særlig kan berøre urfolk og hvor de er spesielt utsatte.

Noen sentrale punkter er:

- **Ikke-diskriminering:** Urfolk har historisk opplevd ekstrem diskriminering, og mange er fortsatt utsatt for forskjellsbehandling, rasisme, og situasjoner hvor deres rettigheter ikke beskyttes like godt som andre innbyggeres.
- **Nødvendighet av særlige tiltak:** På bakgrunn av den diskriminering, marginalisering og systematiske vold urfolk ofte har opplevd, påbys stater å ta særlige hensyn til urfolks rettigheter, både som kollektiv og individer (UNDRIP, art. 1). "Det skal treffes særlige tiltak for å sikre, på en hensiktsmessig måte, enkeltpersoner fra vedkommende folk og deres institusjoner, eiendom, arbeid, kultur og miljø" (ILO nr 169, art. 4).
- **Selvbestemmelse:** Urfolk har som alle andre folk rett til selvbestemmelse. "I kraft av denne rett bestemmer de fritt sin politiske stilling og fremmer fritt sin egen økonomiske, sosiale og kulturelle utvikling." (FNs erklæring om urfolks rettigheter, art.3). Dette vil i praksis si mulighet for noe politisk autonomi og beslutningsmyndighet i saker som gjelder eget samfunn. Hva selvbestemmelsesretten faktisk innebærer vil kunne variere fra kontekst til kontekst.
- **Medvirkning og deltakelse:** Urfolk skal alltid konsulteres i spørsmål som vil kunne påvirke dem. Konsultasjoner skal skje i god tro og med sikte på å oppnå enighet eller samtykke (ILO 169, art. 6.2). Urfolkserklæringen framholder i denne sammenheng prinsippet om «fritt og informert forhåndssamtykke» (free, prior and informed consent). Urfolk har "rett til å fastsette og utforme prioriteringer og strategier med hensyn til hvordan deres rett til utvikling skal praktiseres" (FNs erklæring om urfolks rettigheter, art.23). De skal ha mulighet til å delta fritt i og få nødvendig informasjon om politiske og andre prosesser som angår dem. I mange tilfeller vil dette skje gjennom de representative institusjonene (slik som Sametinget) som er organer for politisk

representasjon og medvirkning, men det kan også involvere flere eller andre rettighetsbærere hos urfolket.

- **Språk, kultur og identitet:** Urfolks kultur og identitet skiller seg vanligvis fra den dominerende folkegruppa i landene de bor i. Det kan handle om språk, skikker og tradisjoner, normer, former for sosial organisering, næringer, kunnskap og praksis knyttet til bruk av naturressurser, m.m. Menneskerettighetene anerkjenner disse forskjellene, og forutsetter at urfolks kultur og identitet skal beskyttes og tas hensyn til når det gjøres tiltak som vil kunne påvirke dem. Det gir også føringer for feltene utdanning, helse og media. Rettighetene beskytter et spekter av identitetsmarkører: sosiale, kulturelle, religiøse og åndelige verdier; kulturelle skikker; medisinske skikker; spirituelle og religiøse tradisjoner, skikker og seremonier; historie, språk, muntlige overlevering og filosofier; skriftsystem og litteratur; lover og sedvaner; og en rekke andre konkretiseringer av det som kan sikre deres integritet som eget folk. Urfolk har rett til opplæring på eget språk, og er eksplisitt beskyttet mot tvangsassimilering.
- **Land og naturressurser:** FNs erklæring om urfolks rettigheter slår fast at "[u]rfolk har rett til de landområder, territorier og ressurser de tradisjonelt har eid eller befolket, eller som de på annen måte har brukt eller ervervet" (art. 26). Menneskerettighetene anerkjenner dermed tradisjonelle former for eierskap av land og ressurser (ofte kollektive). Til dette er knyttet retten til gjenoppretting av eller erstatning for landområder som ble okkupert og tatt fra en urbefolkning. De beskytter også urbefolkningen mot tvangsflytting, utenom i ekstreme tilfeller. ILO 169, art. 14.1 skiller for øvrig mellom eier-/besittelsesrett (som forutsetter at urfolket har hatt en dominerende bruk av et område) og bruksrett (som forutsetter at urfolket kun er en av flere grupper som har brukt området).

Det samiske folk i Norge

Staten Norge er etablert på territoriet til to folk – nordmenn og samer. I statsdannelsen ble samene ikke regnet som likeverdige. Den samiske befolkningen levde lenge under en tvungen fornorskingspolitikk. Dette ga seg særlig utslag i skolen, hvor samisk språk i praksis var forbudt fra 1880-tallet og fram til slutten av 1960-tallet. Tvangsassimileringen gikk ut over kulturelle, religiøse og sosiale skikker (se mer om kirkens rolle lenger nede). Den splittet også opp familier, med barn som ble tvangssendt på internatskoler. Jordloven av 1902 krevde at man hadde et norsk navn og gode norskkunnskaper for å kunne kjøpe jord.

Også på andre måter mistet samene mistet landområder og ressurser de tidligere hadde hatt tilgang til. Mens myndighetene lenge anså samisk tradisjonell bruk av naturgrunnlaget som rettsskapende, ble dette under siste halvdel av 1800-tallet omdefinert som "tålt bruk" på statens grunn. Dette er en viktig del av bakteppet for dagens debatter om samiske landrettigheter og om fiskerettigheter i sjøsamiske områder.

Samer i Norge har opplevd, og opplever fortsatt, rasisme, hets og vold.

Sametinget er det folkevalgte organet for samer i Norge. Det er et redskap for å sikre samenes rett til innflytelse over egen framtid, og for utvikling av eget språk, kultur og samfunnsnivå.

Kirkens rolle

Den norske kirke var delaktig i statens fornorskning av samene, og bidro slik i det som nær var en utsletting av en hel kultur. I mange områder var gudstjeneste på samisk i praksis forbudt, og samiske religiøse (og ofte også kulturelle) tradisjoner ble mistenkeliggjort eller stemplet som synd. Kirken bidro

mange steder til at mange vokste opp med skam over det samiske. Samtidig var det viktige motstemmer også i kirken, og særlig i Indre Finnmark opprettholdt Den norske kirke en aktiv bruk av samisk språk gjennom hele forhistorisk tid. Den læstadianske vekkelsen bidro til å styrke samisk selvfølelse og representerte en motkultur til påvirkningen utenfra.

I 1997 kom Kirkemøtet i Den norske kirke med en offentlig erkjennelse av sin medvirkning i overgrepet mot samefolket, og uttrykte at man ville bidra til at uretten ikke skulle fortsette. Fem år tidligere var Samisk kirkeråd blitt opprettet som Kirkemøtets organ for samisk kirkeliv og urfolksspørsmål.

Samisk Kirkeråd har tatt opp en rekke rettighetsspørsmål gjennom årene, både vedrørende den samiske befolkning og andre urfolk. I 2003 bidro rådet f.eks. til at Kirkemøtet tok tydelig stilling til finnmarksloven. I 2012 gav Kirkemøtet sin tilslutning til et forslag fra Samisk Kirkeråd med en oppfordring til Statoil om å trekke seg ut av tjæresandprosjekter i Canada der urfolks levevilkår forringes.

Felleskirkelig arbeid for urfolks rettigheter har særlig foregått gjennom Kirkenes Verdensråd (KV), i noen grad også gjennom LVF. KVs generalforsamling i 2006 bekreftet det økumeniske fellesskapets vilje til å arbeide for rettferdighet og rettigheter for urfolk. To hovedområder løftes særlig fram: påvirkningsarbeid (advocacy) i relevante (rettighets)fora i FN, og teologiske samtaler mellom teologer fra urbefolkninger og som et bidrag til den store samtalen i KV.

Utfordringer for Den norske kirke:

- På hvilke måter er rettighetsperspektiv tatt vare på i forsoningsprosessene mellom kirken og den samiske befolkningen? Hva kan vi lære fra denne prosessen om relasjonen mellom rettigheter, rettferdighet og forsoning?
- Hvilke forståelser av "eierskap" og forvaltning av natur finnes i urfolks verdier og filosofier, og hvordan kan Den norske kirke ta dette med i sitt arbeid for beskyttelse av mennesker og liv på jorda?
- Hva er kirkens svar på fortsatt skamfølelse, rasisme og andre utslag av manglende likeverd for Norges samiske befolkning?

14. Kastediskriminering

Kort fortalt: Den store utbredelsen av kastediskriminering kombinert med grusomheten den innebærer gjør at det er grunn til å betegne det som et av de alvorligste menneskerettighetsproblemene verden i dag står overfor. I den norske kirke aktualiseres dette både av utfordringer fra kirker i India gjennom det økumeniske fellesskapet og av det økende norske næringslivssamarbeidet med berørte land, særlig India.

Siden begynnelsen av 2000-tallet har FN og det internasjonale samfunnet anerkjent kastediskriminering som et internasjonalt menneskerettighetsproblem, som foregår i ulike land i Sør-Asia, Øst-Asia, Midtøsten og Afrika. Kastediskriminering berører om lag 260 millioner mennesker og innebærer en rekke brudd på sivile, politiske, økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, og ofte opptrer de ulike rettighetsbruddene sammen.

Kastesystemer innebærer en inndeling av mennesker i sosiale grupper (kaster), hvor et individs rettigheter og plikter bestemmes av hvilken kaste vedkommende er født inn i. Det er et hierarkisk system hvor de på toppen har flest rettigheter og færrest plikter, mens de på bunnen av systemet har færrest rettigheter og flest plikter. Systemet opprettholdes av strenge sanksjoner mot mennesker som prøver å bryte med kastesystemet. Selve den hierarkiske samfunnsstrukturen i kastesystemene, som gir privilegier og begrensninger basert på fødsel, bryter med Verdenserklæringens artikkel 1 om alle menneskers medfødte likeverd og like rettigheter.

De som faller utenfor kastesystemet regnes som urene og «urørbare», og rammes av såkalte urørbarhetspraksiser. De blir ofte tvunget til å gjøre arbeid som regnes som urent, som for eksempel manuell rengjøring av tørertoalett og håndtering av døde dyr, slakteri og arbeid med skinn. På norsk har vi vært vant til å kalle denne gruppen for kasteløse, men i India og noen andre land har denne gruppen selv valgt å kalle seg daliter. Dalit betyr undertrykt, og begrepet innebærer både en betegnelse på en urett som begås mot dem og en vilje til motstand.

I 2005 ga den daværende FNs menneskerettighetskommisjon to spesialrapportører i oppdrag å forberede en studie om kastediskriminering, som i FN-terminologien betegnes «discrimination based on work and descent»). Spesialrapportørenes endelige rapport, som ble levert til FNs menneskerettighetsråd i mai 2009, inneholder et såkalt «soft law» rammeverk for å avskaffe kastediskriminering, kalt *Principles and Guidelines for the Effective Elimination of Discrimination Based on Work and Descent*. Her identifiseres en rekke menneskerettigheter som er spesielt relevante fordi de ofte brytes i forbindelse med kastediskriminering. Fra det internasjonale sivilsamfunnsnettverket mot kastediskriminering arbeides det for at dette rammeverket skal bli tatt opp av Menneskerettighetsrådet og at medlemsland lager handlingsplaner på rammeverket.

Noen relevante menneskerettighetsbrudd:

Retten til fysisk sikkerhet og liv og retten til frihet fra vold

Kastediskriminering innebærer at en del mennesker henvises til arbeid som er direkte farlig, samtidig som voldshandlinger mot de mest sårbare gruppene ofte ikke etterforskes og straffes. En rapport fra FNs rasediskrimineringskonvensjon fra 2007 konkluderer for eksempel med at Indias lov fra 1989,

«Scheduled Castes and Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act» ikke er implementert og at kriminalitet mot daliter i stor grad ikke etterforskes av politi eller rettsvesen.

Tros- og livssynsfrihet

Selv om kastediskriminering i India også foregår innenfor både buddhisme, kristendom og islam, har konvertering fra hinduisme til disse religionene vært en måte å unnsnippe kastediskrimineringen innenfor hinduismen. Dalitlederen Ambedkar, som ledet kampen for frigjøring og likebehandling for daliter på 1960-tallet, ledet for eksempel en masse-konvertering til buddhismen i 1956. I dag utgjør dalitene flertallet av de kristne i India. En del delstater i India har innført antikonverteringslover, noe som kan ses i sammenheng med en undertrykkelse av daliter. Spørsmålet om religionsfrihet er komplisert, fordi innskrenkningene i religionsfriheten også er en reaksjon på utenlandskfinansiert og til dels aggressiv evangelisering rettet mot fattige, som i seg selv kan være problematisk både i et trosfrihets- og etisk perspektiv. Det som ofte rapporteres som vold mot kristne i India kan gjerne ha sin rot i kastemotsetninger mer enn i religionskonflikt, men innebærer samtidig alvorlige brudd på trosfriheten.

Retten til fritt valg av arbeid, og til gode arbeidsvilkår, frihet fra tvangsarbeid

Det tradisjonelle kastesystemet reserverer visse yrker for spesielle kaster. Dalitene tvinges ofte til å gjøre det arbeidet som regnes som urent, og som i mange tilfeller er både helsefarlig og nedverdiggende. FNs spesialrapportør for moderne former for slaveri viser til at der er klare forbindelser mellom kastediskriminering og ulike typer tvangsarbeid innenfor blant annet jordbruk, mursteinsproduksjon og gruvarbeid. Tvangsprostituasjon rammer også dalitkvinner hardt.

Retten til utdanning

Mens mange kasteberørte land mangler lovgivning som ivaretar kasteløses rett til utdanning, har India relativt gode kvoteringsordninger for daliter. Kvoteringen gjelder imidlertid kun offentlige skoler, og daliter som har konvertert til for eksempel kristendom, buddhisme eller islam kan ikke dra fordel av kvoteringen. Mange daliters skolegang blir også vanskeliggjort gjennom at de utsettes for diskriminering i skolen og ved utdanningsinstitusjoner, for eksempel gjennom urørbarhetspraksiser (for eksempel at man nektes adgang til skolens vann, eller gjennom segregering i klasserommet), eksklusjon, og fysisk mishandling. Samtidig er mange daliter forhindret fra å gå på skolen på grunn av fattigdom, lang avstand til skolene eller fordi de tvinges til å arbeide.

Retten til mat, klær og bolig og retten til vann og sanitær

Disse rettighetene brytes både fordi daliter generelt er fattigere enn gjennomsnittsbefolkningen, og på grunn av diskrimineringspraksiser som tvinger dem til å bo i adskilte områder, ofte med dårlige sanitære forhold. Diskriminering av daliter forekommer også i nødhjelpsarbeid, noe som ble dokumentert for eksempel etter tsunamien i 2004. Retten til vann brytes ofte ved at daliter nektes å bruke de samme vannkildene som andre fordi de regnes som urene. Daliter hindres også ofte å eie land.

Pliktbærerne

De *berørte landenes myndigheter* er de primære pliktbærerne som må stilles til ansvar for menneskerettighetsbrudd i forbindelse med kastediskriminering. Mens mangel på rettslig beskyttelse er et problem i en del land, er problemet i India snarere manglende implementering av Prevention of Atrocity Act og andre relevante lover. Derfor er det internasjonale arbeidet mot kastediskriminering i stor grad rettet inn mot å stille statene til ansvar, hovedsakelig gjennom FNs mekanismer som UPR-gjennomganger av land og spesialrapportørenes arbeid. Samtidig må *internasjonale næringslivsaktører* som opererer i berørte land være oppmerksomme på at de har en høy risiko for å bidra til kastediskriminering dersom de ikke er oppmerksomme på tematikken eller arbeider aktivt for å hindre medvirkning. *Myndighetene i land som har bistands- eller næringslivssamarbeid* med berørte land er

også pliktberere idet de står i fare for å bidra til menneskerettighetsbrudd gjennom sitt samarbeid med de aktuelle myndigheter.

Næringslivssamarbeid

En stor del av tematikken rundt kastediskriminering er knyttet til nærings- og arbeidsliv. Særlig det økende norske næringslivssamarbeidet med India, både fra private selskaper og myndighetenes side, gjør at temaet får økende relevans også for Norge. Norske selskaper og norske myndigheter står her i fare for å bli både medansvarlig for og profitører fra en systematisk og svært omfattende undertrykking av en gruppe. Dette gir oss i Norge både et etisk ansvar og muligheter for å påvirke. I menneskerettslig forstand er det først og fremst den norske stat som kan holdes ansvarlig i den grad den bidrar til å legge til rette for virksomhet som innebærer rettighetsbrudd. Ifølge prinsippene utarbeidet av FNs generalsekretærs spesialrepresentant for næringsliv og menneskerettigheter vil norske selskaper også ha et selvstendig ansvar for ikke selv å bidra til at menneskerettighetene brytes.

Religion og religionskritikk

Den største utbredelsen av kastediskriminering finner vi i Sør-Asia, og praksisen har her røtter i hinduistisk religion og tradisjon. Den sterke forbindelsen til hinduismen gjør at en kritikk av kastediskriminering nødvendigvis må inneholde elementer av religionskritikk. Men i disse landene har også de andre religionene til en viss grad adoptert og videreført både kastesystemene og diskriminerende praksiser. Dette tilsier at kastediskriminering er et kulturelt så vel som et religiøst fenomen. I Vest-Afrika er kastediskriminering knyttet til tradisjonelle religioner.

Dalitteologi er en type frigjøringssteologi med brodd både mot hinduismen og mot undertrykkelse innenfor kirkene, som søker å tolke evangeliet i lys av daliters erfaringer, og med en særlig vekt på myndiggjøring og praksis. Indiske kirker har blant annet gjennom Kirkenes Verdensråd og Det lutherske verdensforbund bedt sine søsterkirker om å bistå dem i kampen mot kastediskriminering.

Den norske kirke og kastediskriminering

Som en del av det norske sivilsamfunnet har Den norske kirke et etisk ansvar for å stille norske myndigheter til ansvar – både som medlem i FN, i deres bilaterale relasjoner med kasteberørte land, og i myndighetenes næringslivssamarbeid. Dette er spesielt relevant på grunn av norske myndighetenes strategi om å øke næringslivssamarbeidet med India.

Som en del av et globalt kirkelig fellesskap har Den norske kirke et ansvar for å støtte kirker og kristne som kjemper mot kastediskriminering, samt å kritisere når kastediskriminering skjer i kirkene. Det lutherske verdensforbund har definert kastediskriminering som et prioritert område i sin strategi for 2012-2017, og Kirkenes Verdensråd har også dette høyt på sin agenda. Det er naturlig at Den norske kirke deltar i dette arbeidet og benytter seg av den refleksjonen og nettverkene som utvikles i de økumeniske organisasjonene.

Norske misjonsorganisasjoner har betydelige erfaringer fra land og lokalsamfunn som er berørt av kastediskriminering, og Den norske kirke kan bidra med å formidle kontakt mellom disse og andre sivilsamfunnsaktører som arbeider opp mot FN og internasjonal politikk.

Gjennom eierskapet i Det norske menneskerettighetsfond støtter Den norske kirke lokale menneskerettighetsorganisasjoner som arbeider for daliters rettigheter i India og minoriteters rettigheter i Pakistan hvor også kastediskriminering er et utbredt problem.

Mellomkirkelig råd for Den norske kirke er en av initiativtakerne til det nystartede Det norske Dalit Solidaritetsnettverk (NDSN, www.dalit.no) som i felleskap med andre norske aktører ønsker å løfte saken i Norge. NDNS arbeider for avskaffelsen av kastediskriminering og har som en viktig aktivitet å utfordre norske myndigheter, norske bedrifter og andre norske aktører som arbeider i kasteberørte land til å tilegne seg mer bevissthet rundt saken og sin rolle.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan den norske kirke bidra til en bevisstgjøring om kastebaserte maktstrukturer, internt og i sine økumeniske nettverk, ved bruk av dalitteologi og andre kritiske analyseverktøy?
- Er der muligheter for Dnk å delta i interreligiøse samtaler basert på menneskerettighetene om kastediskriminering, med hinduer, buddhister, muslimer, sikher og kristne?
- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å hindre at norsk næringsliv, bistand og annen aktivitet i berørte land bidrar til kastediskriminering?

15. Kvinner, menn og menneskerettigheter

Kort fortalt: Menneskerettighetene slår fast at kvinner og menn har de samme rettighetene, og at diskriminering på grunnlag av kjønn er forbudt. Like fullt er det store forskjeller på kvinner og menn på verdensbasis, kvinner og jenter er særlig utsatte for menneskerettighetsbrudd, og mange mennesker opplever kjønnsbasert vold og diskriminering. For kirkene er arbeid for kvinners rettigheter en naturlig del av et menneskerettighetsengasjement, samtidig som tradisjonelle religiøse kulturer kan vanskeliggjøre dette.

I 1995 var representanter for de fleste av verdens land samlet i Beijing til FNs fjerde kvinnekonferanse. Der vedtok de at kjønnsperspektiv skulle integreres i alle programmer i FN ("mainstreaming gender"), en beslutning som understreker hvor gjennomgripende kjønn er i de fleste utfordringene FN får på sitt bord.

I Den norske kirke har den tydeligste debatten om kvinners rettigheter vært rundt spørsmålet om kvinner kan bli prester. Samtidig har det vært arbeidet med en rekke andre rettighetsområder for kvinner både i Norge og internasjonalt. Et utvalg av tema knyttet til dette tas opp her.

Noen relevante menneskerettigheter

Den viktigste lovteksten om kvinners rettigheter er det som kalles FNs Kvinnekonvensjon, "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", fra 1979. Allerede i tittelen uttrykkes hva som anses å være den store utfordringen: diskriminering. Kvinnekonvensjonen er ikke et sett med egne rettigheter som gjelder for kvinner; kvinner nyter de samme rettighetene som menn, og dette er allerede slått fast i de grunnleggende menneskerettighetskonvensjonene. Men i utøvelsen av en rekke av disse rettighetene opplever kvinner å bli forskjellsbehandlet, å bli marginalisert, eller på annet vis ikke å ha tilgang til det rettighetene tilegner dem.

Rettighetene som særlig løftes fram i Kvinnekonvensjonen blir da nærmest et speil på områder hvor kvinner er særlig utsatte eller ofte opplever diskriminering. Blant disse rettighetene er:

- **Deltakelse i det offentlige og politiske liv:** Kvinner utgjør halvparten av verdens befolkning, men kun 20% av folkevalgte parlamentarikere. Med kvinnelig stemmerett innført i de fleste land, er mangelen på kvinner i politiske lederstillinger det tydeligste gapet her. Kvinnekonvensjonen understreker kvinners rett "på lik linje med menn (...) til å delta i utformingen og gjennomføringen av samfunnsstyringen" (art.7, vår utheving).
- **Rett til utdanning:** FNs tusenårs mål nr.3 lyder: "Å styrke kvinners stilling". Målet har ett undermål: å sikre full likestilling i utdanning. Resonnementet er enkelt: utdannede kvinner har større valgfrihet, de har flere økonomiske muligheter, de kan i større grad velge hvem de vil gifte seg med og hvor mange barn de vil ha, og de har bedre forutsetninger for å delta i politikk og samfunnsniv. FNs Kvinnekonvensjon presiserer at likestilling skal gjelde i alle nivå av utdanning, og at det handler om mer enn muligheten til å skrives inn på skolen: det må også ha innvirkning på saker som læreplaner, stipendordninger og skoleidretten, og det krever arbeid mot stereotyper og kjønnsroller også i skolen.
- **Rett til arbeid og rettferdige arbeidsvilkår:** Blant tiltakene som etterlyses av FNs Kvinnekomité (som følger opp Kvinnekonvensjonen) er mer systematisk innsats for at yrkesgrupper hvor kvinner dominerer skal få sammenlignbar betaling med yrkesgrupper hvor menn dominerer.

Komiteen tar også opp situasjonen for kvinner som arbeider uten betaling i familiebedrifter, både på landsbygda og i byer, og påpeker skjevheten i at menn oftest styrer og forvalter eiendom og bedrift, mens kvinner har lite utbytte tross arbeidet som forventes av dem.

- **Rett til helse og tilgang til helsetilbud**, inkludert seksuell og reproduktiv helse (se mer lenger nede)
- **Likhet for loven**, og særlige bestemmelser om beskyttelse mot diskriminering på grunnlag av sivil status, og rett til statsborgerskap uavhengig av sivil status.
- **Rettigheter knyttet til det å stifte familie og livet i familien**: Samme rettigheter for kvinner som for menn til å velge hvem en vil gifte seg med og når og hvor mange barn en vil få er blant bestemmelsene i Kvinnekonvensjonens artikkel 16. Den sier også at kvinner og menn skal ha samme rettigheter og plikter som foreldre, samme rett til felles eiendom, og samme rettigheter og plikter hvis ekteskapet oppløses.

Statene som har ratifisert FNs Kvinnekonvensjon forplikter seg til "uten opphold å ta alle tjenlige midler i bruk i en politikk for å avskaffe diskriminering av kvinner" (art.2). Hvert fjerde år rapporterer de til FNs Kvinnekomité som følger opp implementeringen av Kvinnekonvensjonen. Både rapportene og komiteens bemerkninger viser at kjønnsbasert diskriminering fortsatt er utbredt, og at det kan være langt fra ord til reell politikk i spørsmål om likestilling mellom menn og kvinner.

Kvinnekonvensjonen aksepterer eksplisitt (art.4) bruk av "midlertidige særtiltak for å fremme faktisk likestilling", det vil si for eksempel kvotering eller andre varianter av positiv forskjellsbehandling som tiltak for å utjevne forskjeller. Dette er blant annet tatt i bruk i en del land ved valg til lovgivende forsamling, med et visst antall seter reservert kvinnelige folkevalgte.

Kjønnsbasert vold

Kjønnsbasert vold er utøvelse av vold og overgrep mot personer på grunn av deres kjønn eller med grunnlag i deres kjønn. En overveldende stor del av kjønnsbasert vold er vold mot jenter og kvinner. Hver tredje kvinne i verden blir utsatt for seksuelle overgrep eller andre former for vold i løpet av livet. Vold mot kvinner skjer i alle samfunn, og i alle samfunnslag. Mørketallene er store og i mange sammenhenger er emnet tabubelagt.

Vold, om den er av fysisk, seksuell eller psykisk karakter, og om den utøves mot kvinner eller menn, er et alvorlig brudd på retten til liv, frihet og personlig sikkerhet, og kan også få negative følger for den utsattes helse, utdanning, deltakelse i samfunnet, økonomiske situasjon, rettssikkerhet, m.m. **Vold i nære relasjoner** ses ofte på som del av den private sfære og den samfunnsmessige beskyttelsen blir mangelfull. For eksempel svekkes rettssikkerheten til kvinner som har opplevd vold av mangelfull etterforskning fra politiets side og henleggelse av mange saker. Kostnadene ved å anmelde kan oppleves større enn muligheten for å få en dom. FNs kvinnekomité har gjentatte ganger kritisert Norge for mangelfull innsats for å forebygge, etterforske og straffe voldtekt.

Også **seksualisert vold i krig** er vanskelig å rettsforfølge. Samtidig har internasjonal rett blitt styrket på dette området: En rekke kjennelser i Den internasjonale domstol for forbrytelser i det tidligere Jugoslavia slo fast at bruk av seksualisert vold i krig er en forbrytelse mot menneskeheten. Dette var et viktig skille, fra at overgrep, og særlig voldtekt, ble sett på som i hovedsak individers overtramp, til at det i økende grad forstås som del av systematiske menneskerettighetsbrudd og krigsforbrytelser.

Et område som har sett noen positive tendenser er arbeidet mot **kjønnslemlestelse**. Like fullt blir fortsatt omtrent tre millioner jenter kjønnslemlestet hvert år. I mange afrikanske land har praksisen vært forbudt lenge, men fortsetter likevel, og er et eksempel på at gjennomføring krever mer enn lovtekst.

Makt og vold brukes også i utstrakt grad i **menneskehandel**. Utnyttelse av kvinner, jenter og gutter i prostitusjon og tvangsarbeid utgjør grove menneskerettighetsbrudd, og vil i en del tilfeller også kunne betegnes som slaveri. I dette spørsmålet, som i mange andre, trengs sivilsamfunn (kirkene inkludert) til både arbeid på bakken og press på myndighetene.

Noen aktuelle spenningsfelter:

Kulturelle atferdsmønstre og religiøs lovgivning

Kvinnekonvensjonen har vært og er en konvensjon som har skapt både begeistring, motstand og debatt. Blant de mest omstridte artiklene er artikkel 5 som krever at konvensjonspartene skal treffe passende tiltak "for å endre menns og kvinners sosiale og kulturelle atferdsmønstre", artikkel 16 om kvinners rettigheter i ekteskap og familieforhold, og artikkel 2 om prinsipper for lovgivning og straffebestemmelser.

En rekke stater har tatt reservasjoner til deler av konvensjonen, særlig artikler 2 og 16. Det innebærer at de ved ratifisering av konvensjonen erklærer at de ikke vil regne en nevnt forskrift som bindende for egen del. Dette gjelder i særlig grad en rekke land med shariabasert familie Lovgivning, som har tatt forbehold om at implementering av Kvinnekonvensjonen vil skje innen rammen av eksisterende sharialov. Også en rekke andre land har tatt forbehold med grunnlag i kulturelle og/eller religiøse tradisjoner: Irland, Malta, Monaco, India og Israel, for å nevne noen.

Et eksempel på begrunnelse for reservasjon: India erklærer at de vil gjennomføre artikkel 16 så sant den er "i samsvar med Indias politikk om *ikke-innblanding* i personlige forhold i en gruppe, med mindre det etterspørres og skjer med samtykke fra gruppen"

Reservasjonene har utløst en rekke protester fra andre stater som mener at disse forbeholdene bryter med Kvinnekonvensjonens mål og hensikt, og dermed bør anses som ugyldige. Reservasjoner og unntak fra rettigheter skal ikke undergrave det grunnleggende rettighetsvernet som en konvensjon gir. Rettigheter er også forbundet med hverandre og avhengige av hverandre. De er ikke en "à la carte" rettighetsmeny hvor en kan velge det ene og velge bort det andre. Dette er et spenningsfelt i implementeringen av mange av konvensjonene: Staters suverenitet og interne selvstyre brynes mot prinsippet om et felles rettighetsvern for alle mennesker.

Unntak fra diskrimineringsvern med grunnlag i trosfrihet

Implementering av Kvinnekonvensjonen tydeliggjør også motsetninger mellom diskrimineringsforbudet og tros- og livssynsfrihet. Den samme motsetningen kan vi også finne i møte med minoriteters kulturelle rettigheter.

Som et utgangspunkt kan det være nyttig å slå fast at ikke alle typer forskjellsbehandling er diskriminering. Vi har allerede bemerket at Kvinnekonvensjonen aksepterer forskjellsbehandling om nødvendig. Vanlige kriterier for at forskjellsbehandling regnes som diskriminering er når den ikke har en objektiv og rimelig grunn, eller når den er uforholdsmessig.

Det finnes også unntaksbestemmelser for diskrimineringsvernet. Noen typer forskjellsbehandling i regi av trossamfunn er blant unntakene, og begrunnes i tros- og livssynsfriheten. For eksempel kan norske trossamfunn utlyse stillinger hvor kun menn vil vurderes som søkere, gitt at en slik forskjellsbehandling kan vises å være saklig, begrunnet og forholdsmessig. Både i norsk lov og i internasjonale menneskerettigheter står trossamfunns autonomi sterkt, og tros- og livssynsbaserte bevegelser vernes mot statlig innblanding i interne forhold. Unntaket er likevel ikke en generell tillatelse til kjønnsdiskriminering, men en unntaksregel som forstås avgrenset. . FNs kvinnekonvensjon er blitt del av norsk lov gjennom Likestillingsloven, hvis paragraf 3 gir følgende avgrensning av unntaksbestemmelsen:

Forskjellsbehandling i trossamfunn på grunn av kjønn som er nødvendig for å oppnå et saklig formål, og som ikke er uforholdsmessig inngripende overfor den eller dem som forskjellsbehandles, er tillatt. Ved ansettelse i trossamfunn må kravet til et bestemt kjønn i tillegg ha avgjørende betydning for utøvelsen av arbeid eller yrke.

Den lange kampen for kvinners rett og mulighet til å arbeide som prester i Den norske kirke har derfor i hovedsak vært en kamp om forståelsen innad i Den norske kirke om hva som er eller ikke er saklig forskjellsbehandling. Mens diskriminering på grunnlag av etnisitet eller sosial klasse ikke aksepteres, er det delte syn på kjønn og legning som legitime diskrimineringsgrunnlag. Det som i andre deler av arbeidslivet vil anses som kjønnsbasert diskriminering, er det åpent for i Den norske kirke. At det må et unntak fra loven til, illustrerer en grunnleggende motsetning mellom på den ene siden en teologisk begrunnet asymmetri mellom kjønnene og på den andre siden det menneskerettslige prinsippet om likestilling mellom kjønnene.

Samtidig har Den norske kirkes stilling som statskirke betydd en særlig involvering og innflytelse fra statens side i disse spørsmålene. Staten har vært pådriver for å styrke kvinners stilling i Den norske kirke. Parallelt med samtaler internt i trossamfunnene, vil storsamfunnet og staten fortsette å vurdere hvilke unntak fra diskrimineringsforbudet som er akseptable.

Statens beskyttelse mot kjønnsdiskriminering blir da også særlig knyttet til hvordan religions- og livssynsfriheten håndheves – i (minst) to forskjellige perspektiver:

- Staten skal sikre trosfriheten, som både verner trossamfunns autonomi og menneskers mulighet til å konvertere. Mennesker som opplever diskriminering i et trossamfunn skal ha reell mulighet til å melde seg ut.
- Statsstøtte er i seg selv ikke en menneskerettighet, og staten må vurdere hvilke kriterier som må tilfredsstilles for at trossamfunn skal få statsstøtte

Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter

Seksuell og reproduktiv helse for både kvinner og menn befinner seg i spenningsfeltet mellom rettigheter og tradisjoner, og reproduktive rettigheter er under sterkt press. Seksuelle og reproduktive rettigheter inkluderer retten til seksualundervisning, retten til å velge om en vil være seksuelt aktiv eller ikke, frihet til å velge hvem en vil gifte seg med og når, og frihet til å velge partner uavhengig av seksuell orientering og bakgrunn.

Seksuelle og reproduktive rettigheter handler også om forståelse av kjønnsroller, både for menn og kvinner. Syn på maskulinitet (og femininitet) er med og former implementeringen av rettigheter for menn og kvinner.

For kvinner og jenter er muligheten til gjennom eget valg å påvirke når og hvor mange barn en vil ha og muligheten til å ha en trygg graviditet og fødsel særlig sårbare sider ved egen reproduktiv helse. Risikoen for å dø under svangerskap og fødsel i Afrika sør for Sahara er 1 til 30. Bedre mødrehelse er derfor også et av FNs Tusenårsmaal.

Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter har som utgangspunkt hvert menneskes kroppslige integritet. Kontroll over egen kropp er grunnleggende for beskyttelse av ens rettigheter. Liten grad av kontroll over egen kropp og seksualitet øker risikoen for overgrep, for uønskede svangerskap, og for smitte av seksuelt overførbare sykdommer. Også for å få ned aborttallene regnes derfor tilgang til informasjon og rådgivning, tilgang til familieplanlegging og endring av kjønnsrollemønstre som viktige tiltak.

En omfattende studie av abort på verdensbasis mellom 1995 og 2008 viser en trend der totalt antall aborter holdt seg relativt stabil, mens prosentandelen som var utført av personer uten medisinsk kompetanse økte fra 44 prosent til 49 prosent. En overveldende stor andel av utrygge aborter utføres i utviklingsland, og påfølgende komplikasjoner er en av de viktigste årsakene til svangerskapsrelaterte dødsfall hos mødre.

Tilgang til lovlige og trygge aborter er del av seksuelle og reproduktive rettigheter, og har sitt ankerfeste i morens rett til liv og helse og i hvert menneskes kroppslige integritet. Samme studie nevnt over finner at land med strenge abortlover eller der abort er forbudt, har like høye, og i noen tilfeller høyere, aborttall enn samfunn der abort er tillatt. Fra et konsekvensetisk synspunkt blir det da et sentralt spørsmål om hva de beste virkemidlene er for å få ned aborttallene og samtidig beskytte mors liv og helse.

Oppfyllelsen av seksuelle og reproduktive rettigheter utfordres i dag særlig av religiøse aktører. Ofte er utgangspunktet en kamp for det som kalles "family values", familieverdier: en samlivsetikk som sier at et par er mann og kvinne, mannen er familiens overhode, og seksuelle relasjoner skjer kun mellom en mann og en kvinne som er gift med hverandre. Dette skaper særlig brytninger rundt tilgang til prevensjon (for ungdom, for ugifte, for kvinner), tilgang til seksualundervisning (særlig for ungdom), og tilgang til abort og eventuelle helsetjenester for komplikasjoner etter utrygg abort. Det kan også være med og underbygge diskriminerende kjønnsroller.

Motarbeiding av seksuelle og reproduktive rettigheter skjer både på tjenestenivå (for eksempel på sykehus og skoler drevet av religiøse institusjoner) og på politisk nivå (for eksempel i forhandlinger i FN der lobbygrupper arbeider for å fjerne henvisninger til kvinners reproduktive helse fra resolusjonstekster). På internasjonalt, politisk nivå har dette vært så gjennomført de siste årene at en snakker om at kvinners rettigheter på noen punkt nå står svakere enn de gjorde etter Beijing-konferansen i 1995.

Konsekvenser for Den norske kirke

Feltet kjønn og menneskerettigheter utfordrer Den norske kirke på flere plan. Det første er en bevisstgjøring om interne strukturer og kulturer og virkninger av disse. Likestilling må arbeides for kontinuerlig, og krever både skarp analyse, tydelig lederskap og gjennomtenkte arbeidsmåter. "Mainstreaming gender" kan være et nyttig perspektiv å ha med inn i dette.

Menneskerettighetsbruddene drøftet her utløser en rekke store, diakonale utfordringer, både i Norge og internasjonalt. Kirkene utfordres til omsorg for individer som er utsatt for overgrep, talsmannsarbeid for politisk endring og holdningsskapende arbeid for endring av kjønnsroller.

I økumenisk samarbeid og i religionsdialogen ligger gode muligheter for sammen å styrke kvinners rettigheter og å arbeide mot kjønnsbasert vold og diskriminering. Samtidig er dette arenaer hvor patriarkalske kulturer og skikker blir tydelige. For Mellomkirkelig Råd er det en særlig utfordring å være del av konstruktive dialoger om disse utfordringene og å skape rom for kvinners bidrag og lederskap.

Der kirkens egen praksis står i motsetning til diskrimineringsforbudet kreves ekstra oppmerksomhet og bevissthet fra kirken – også der hvor dette regnes som innenfor Likestillingslovens unntak. Diskriminering som skjer med religiøs begrunnelse angår kirken på en særlig måte. Samtidig som trosfriheten skal hegnes om, skal den heller ikke bli et skall å gjemme seg i.

At religiøse aktører er med og undergraver seksuelle og reproduktive rettigheter er likeså en særlig utfordring for Den norske kirke. Hva utgjør en rettighetsbasert tilnærming til disse spørsmålene for Den norske kirke og andre kirker? Skiller de seg fra etiske og teologiske resonnement? Både dialog og tydelighet vil behøves i tiden framover.

Utfordringer for Den norske kirke

- Er det full likestilling mellom menn og kvinner, gutter og jenter i Den norske kirke?
- Hvor kan Den norske kirke særlig gjøre en forskjell i arbeid for kvinners rettigheter?
- Hvor stiller Den norske kirke seg i spørsmål om seksuelle og reproduktive rettigheter – og hvordan føres dialogen med dem som er uenige?

16. LHBT og menneskerettigheter

Kort fortalt: Spørsmålet om rettigheter og diskrimineringsvern for mennesker med ulik seksuell orientering og kjønnsidentitet (LHBT – lesbiske, homofile, bifile og transepersoner) er blitt aktualisert i de senere år, noe som henger sammen med den raske endringen i synet på homofili i vår tid og med økt oppmerksomhet omkring vold, overgrep og diskriminering på grunn av seksuell orientering og kjønnsidentitet. Dette er en utfordring også for det kirkelige engasjement for menneskerettigheter i vår tid, ikke minst på bakgrunn av den polariserte kirkelige debatten om homofili og om ekteskap mellom likekjønnede.

FNs engasjement

På engelsk brukes forkortelsen LGBT eller LGBTI (Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Intersex) eller SOGI (Sexual Orientation, Gender Identity), som er den vanlige betegnelsen i FN-dokumenter. Første gang spørsmålet om rettigheter for LHBT ble tatt opp i FN, var i desember 2008, da en nederlandsk/fransk uttalelse med støtte fra EU ble presentert for FNs generalforsamling. Hensikten var å få FN til å vedta den som resolusjon, men den ble imøtegått av en uttalelse støttet av Den arabiske liga. Ingen av uttalelsene ble offisielt vedtatt av FNs generalforsamling, men begge er åpne for undertegning. Utspillet førte til at tabuet omkring LHBT ble brutt, men det åpnet også for kraftig kritikk fra motstanderne. 66 land, deriblant Norge, undertegnet den opprinnelige erklæringen. På den annen side ble moterklæringen støttet av 57 medlemsland, først og fremst fra Afrika og Asia. I mars 2011 ble en ny versjon av den opprinnelige erklæringen lagt fram på en sesjon i FNs menneskerettighetsråd, og den ble undertegnet av 85 medlemsland, alle EU-land og de fleste andre vestlige land.

I juni 2011 ba Sør-Afrika FNs menneskerettighetsråd lage en rapport om situasjonen for LHBT på verdensbasis. Resolusjonen ble vedtatt med 23 mot 19 stemmer (3 land var avholdende), og den ble betegnet som "historisk". I november 2011 ble rapporten overlevert, og den dokumenterte en rekke brudd på LHBT-rettigheter, som hatkriminalitet, kriminalisering av homoseksualitet og diskriminering. Rapporten inneholdt blant annet et sitat fra generalsekretærens tale på Menneskerettighetsdagen 2010:

As men and women of conscience, we reject discrimination in general, and in particular discrimination based on sexual orientation and gender identity. (...) Where there is a tension between cultural attitudes and universal human rights, rights must carry the day. Together, we seek the repeal of laws that criminalize homosexuality, that permit discrimination on the basis of sexual orientation or gender identity, that encourage violence.

Ifølge rapporten er homoseksuell atferd ulovlig i 76 land, hvorav i alle fall fem land fortsatt opererer med dødsstraff. Rapporten peker også på diskriminerende praksis i arbeidslivet, helsevesenet, utdanning, i familien og samfunnet generelt.

Rapporten fra november 2011 viser til internasjonale standarder og forpliktelser som kan anvendes på LHBT:

- Prinsipper om universalitet, likhet og ikke-diskriminering
- Statens forpliktelse til å beskytte retten til liv, frihet og sikkerhet uansett seksuell orientering eller kjønnsidentitet

- Plikten til å hindre tortur og annen grusom, inhuman eller nedverdiggende behandling
- Plikten til å beskytte retten til privatliv og forhindre vilkårlig arrestasjon
- Beskytte mot diskriminering pga. seksuell orientering eller kjønnsidentitet (med henvisning bl.a. til FNs MR-erklæring, art. 19-20).

Rapporten konkluderer med en rekke anbefalinger til FNs medlemsland, bla. om full etterforskning av alle saker om drap og andre alvorlige angrep på LHBT, om tiltak for å forhindre tortur, om forbud mot å returnere LHBT-flyktninger og asylsøkere til områder som kan være farlige for denne gruppen, om å avskaffe lover som diskriminerer homofile, om å sikre ytringsfrihet og andre friheter, om informasjon og kampanjer mot homofobi og transfobi og om å gjøre det lettere å skaffe identitetsdokumenter for transepersoner.

LHBT-arbeid i Norge

Regjeringens handlingsplan *Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transepersoner 2009–2012* ble offentliggjort 26. juni 2008. Handlingsplanens overordnede formål er å få slutt på diskrimineringen som lesbiske, homofile, bifile og transepersoner opplever i ulike livsfaser, sosiale sammenhenger og i arbeidslivet, og bidra til bedre levekår og livskvalitet for gruppene. I løpet av de senere år har også enkelte norske kommuner og fylkeskommuner utviklet egne handlingsplaner mot diskriminering av LHBT.

I Norge ble det i 2011 etablert et Nasjonalt kunnskapssenter for seksuell orientering og kjønnsidentitet (LHBT-senteret), knyttet til Bufdir. Senteret, som foreløpig er etablert som et prosjekt, skal bidra til at LHBT-personer i ulike livsfaser opplever alle tjenester og arenaer som inkluderende, relevante og respekterende. Senteret skal være et kompetansesenter for kunnskap om seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk. I januar 2013 ga Likestillingssenteret ut en rapport som dokumenterte utbredt diskriminering, stigmatisering og trakassering av transepersoner, og knytter dette til mangelfulle kunnskaper og lite forståelse for transetematikk.

LHBT er en betegnelse som vil vise mangfoldet i seksualitets- og kjønnsidentitets-baserte kulturer, og brukes noen ganger for å referere til alle som ikke er heterofile eller lever i det kjønnsuttrykket de er født med. Et annet ord som brukes for å symbolisere mangfoldet, er *regnbuen*, det internasjonale symbolet for LHBT-organisasjoner.

Konsekvenser for Den norske kirke

Den norske kirke har gjennomgått en lang utviklingsprosess siden homoseksualitet offisielt ble satt på dagsorden for første gang gjennom Bispemøtets skarpe uttalelse i 1954 mot avkriminalisering av homoseksuelle handlinger. De fleste bidrag dreier seg om den teologisk-etiske forståelsen av homofili, men også menneskerettslige problemstillinger har vært drøftet. Homofili nevnes også i Den norske kirkes offisielle presentasjon av MRU's ansvarsområde.

Likevel er det grunn til å følge nærmere de siste års utvikling på dette området i FN og de ulike menneskerettighetsorganisasjoner som Amnesty International og Human Rights Watch. Det foreligger i dag et omfattende materiale som dokumenterer menneskerettighetsbrudd på dette området. ILGA (International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association) driver et omfattende globalt dokumentasjonsarbeid om rettighetsbrudd. The Human Rights Campaign (HRC), i USA overvåker også menneskerettighetssituasjonen for LHBT-personer og driver lobbyvirksomhet.

Kirker verden over har respondert nokså ulikt på disse utfordringene, og det vil være viktig for Den norske kirke å bidra med en reflektert holdning til spørsmålet om menneskerettigheter for personer med ulik seksuell orientering og kjønnsidentitet, og til å protestere mot krenkelser av menneskerettighetene også på dette området. Et eksempel på en slik kirkelig markering er Den norske kirkes og Norges Kristne Råds brev til Ugandas president 4. desember 2012, som protesterer mot et lovforslag som vil kriminalisere LHBT.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke bidra til å rette et kritisk søkelys mot systematisk diskriminering av stigmatisering av LHBT?
- Hvordan kan kirken skjelve mellom en teologisk-etisk drøfting av seksualitet og samliv og et menneskerettslig engasjement mot diskriminering på grunnlag av seksuell orientering og kjønnsidentitet?
- Hvordan kan kirken bidra til å rette søkelyset mot behandlingen av asylsaker der kjønnsrelatert forfølgelse er et tema?

17. Rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne

Kort fortalt: Spørsmålet om menneskerettigheter for personer med nedsatt funksjonsevne har kommet på dagsorden for alvor i løpet av de siste 20-30 år. Gjennom FN har dette arbeidet resultert i en konvensjon som sikrer disse rettighetene, og som det er viktig at også kirken og det diakonale arbeidet lar seg utfordre av, gjennom et aktivt engasjement for funksjonshemmedes menneskeverd og menneskerettigheter.

FNs arbeid

Et grunnleggende prinsipp for FNs virksomhet har hele tiden vært likhet for alle, basert på alle menneskers verdighet og likeverd, og dermed også sosial rettferdighet. Dette inkluderer også mennesker med funksjonshemninger, slik det uttrykkes i artikkel 25 i FNs menneskerettighetserklæring:

“Enhver har rett til en levestandard som er tilstrekkelig for hans og hans families helse og velvære, og som omfatter mat, klær, bolig og helseomsorg og nødvendige sosiale ytelser, og rett til trygghet i tilfelle av arbeidsløshet, sykdom, arbeidsuførhet [*disability*], enkestand, alderdom eller annen mangel på eksistensmuligheter som skyldes forhold han ikke er herre over.”

I løpet av 1970-årene kom menneskerettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne for alvor på dagsorden i FN, både gjennom Generalforsamlingens erklæring om “The Rights of Mentally Retarded Persons” 20. des. 1971 og om “The Rights of Disabled Persons”, 9. des. 1975. Som en oppfølging ble 1981 erklært som det internasjonale året for funksjonshemmede. Året etter vedtok generalforsamlingen en handlingsplan, som igjen la grunnlaget for FNs tiår for funksjonshemmede 1983-1992. I 1993 vedtok generalforsamlingen *Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*. I FNs barnekonvensjon, som ble vedtatt i 1989, er rettighetene til barn med funksjonshemninger integrert.

I den såkalte “Beijing-erklæringen” fra 2000 ba fem internasjonale NGO’er for funksjonshemmede alle regjeringer om å støtte arbeidet med en konvensjon, og året etter satte FNs generalforsamling ned en ad hoc-komité for å lage forslag til en konvensjon. 13. des. 2006 godkjente generalforsamlingen *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, og 3. mai 2008 trådte konvensjonen i kraft, etter å ha blitt ratifisert av 20 land. I juli 2013 hadde 156 medlemsland skrevet under og 133 ratifisert konvensjonen. Norge ratifiserte konvensjonen i juni 2013. Tilleggsprotokollen er ikke ratifisert av Norge.

For å overvåke implementeringen av konvensjonen er det opprettet en uavhengig ekspertgruppe, *Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, som mottar regelmessige rapporter fra de aktuelle stater. Tilleggsprotokollen til konvensjonen gir komitéen rett til å undersøke individuelle klager om brudd på konvensjonen.

Hovedinnholdet i konvensjonen

I følge *artikkel 1* har konvensjonen som formål å fremme, verne om og sikre mennesker med nedsatt funksjonsevne full og likeverdig oppfyllelse av [full and equal enjoyment of] alle menneskerettigheter og grunnleggende friheter, og å fremme respekten for deres iboende verdighet. Artikkelen definerer mennesker med nedsatt funksjonsevne som mennesker som har langvarig fysisk, mental, intellektuell eller sensorisk funksjonsnedsettelse som i samspill med ulike barrierer kan hindre dem i å delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet, på lik linje med andre.

I *artikkel 3* slår konvensjonen fast de generelle prinsippene som skal gjelde: respekt for menneskets iboende verdighet og individuelle autonomi, ikke-diskriminering, full deltakelse og inkludering i samfunnet, respekt for forskjeller og aksept av mennesker med nedsatt funksjonsevne som en del av det menneskelige mangfold og den menneskelige natur, like muligheter, tilgjengelighet, likestilling mellom menn og kvinner og respekt for utviklingsmulighetene til barn med nedsatt funksjonsevne og respekt for deres rett til å bevare sin identitet. De følgende artiklene (4-32) tar for seg en rekke ulike forpliktelser og rettigheter, og deretter følger artikler om rapportering (33-39) og ratifikasjon (40-50).

Aktuelle spørsmål

I 2009 trådte den såkalte Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven (Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne) i kraft. Den innebærer at personer med nedsatt funksjonsevne nå ikke bare har diskrimineringsvern i arbeidslivet, men på alle samfunnsområder. Loven gir også personer med tilknytning til funksjonshemmede et diskrimineringsvern, som for eksempel kan ha betydning når foreldre ikke får jobb eller styreverv med begrunnelse i deres hjemmesituasjon. Men fortsatt ser vi stadig eksempler på at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke får tilgang på det de har krav på i henhold til lovverket, på grunn av manglende økonomiske ressurser og prioritering. Aktuelle saker her er rettene til transport og til assistanse. Et annet aktuelt tema, som fortsatt ikke er en lovbestemt rettighet, er bruk av IKT. Etter at norsk lovverk etter ratifikasjonen er brakt i overensstemmelse med konvensjonen, er det viktig at kirken følger opp funksjonshemmedes rettighets situasjon i praksis.

Kirken utfordres derfor til å forstå funksjonshemmedes situasjon ut fra et rettighetsperspektiv, og ikke bare som et spørsmål om helse eller sosiale forhold, slik det skjer når personer med nedsatt funksjonsnivå oppfattes primært som "pasienter" eller "omsorgstrengende". Et liv i verdighet og respekt inkluderer retten til utdanning, arbeid og fritid, men også retten til å kunne etablere og opprettholde vennskap, til et åndelig liv og til å kunne gi uttrykk for egne preferanser. Et viktig tema er boligsituasjonen for funksjonshemmede, der det er viktig å unngå både et tradisjonelt institusjonspreg og den isolasjon og ensomhet som mange opplever etter HVPU-reformen. Kirken bør dessuten bidra til å rette søkelyset på funksjonshemmedes familiesituasjon og inkludere dette området i sitt diakonale arbeid.

Kirken har også en internasjonal utfordring, ettersom situasjonen for mennesker med nedsatt funksjonsevne er svært ulik i de forskjellige land, ikke minst på grunn av stor økonomisk ulikhet. Forholdet mellom fattigdom og funksjonsnedsettelse er et viktig tema. Den norske kirke deltar allerede i det verdensomspennende økumeniske fellesskapet for funksjonshemmede EDAN – Ecumenical Disability Advocates Network.

En grunnleggende utfordring er å gjennomtenke hvordan kirkens eget arbeid på en bedre måte kan inkludere mennesker med nedsatt funksjonsevne i gudstjenester og menighetsliv. Dette innebærer et aktivt arbeid for å fjerne både fysiske og psykologiske barrierer som kan hindre full deltakelse i kirkens liv, basert på en teologisk gjennomtenkning av hva menneskeverd og likeverd innebærer. Ordning for hovedgudstjeneste som gjelder fra 1. søndag i advent 2012 foreskriver universell utforming og inneholder en detaljert veileder om hvordan dette kan gjøres. I 2006 behandlet Kirkemøtet Den norske kirke som arbeidsplass for mennesker med funksjonshemninger, og forpliktet seg da til å strekke seg ut over det som loven pålegger for å legge til rette for mennesker med funksjonshemninger som ansatte i Den norske kirke.

Både mennesker med ulike fysiske og psykiske/mentale funksjonsnedsettelser må få anledning til å oppleve et godt tilbud om fellesskap i menigheten, også i tilknytning til spesielle tilbud som er tilpasset

ulike grupper. Dette innebærer at det må utdannes og tilsettes flere kirkelige medarbeidere med spesiell kompetanse på dette feltet.

Kirkemøtet i 2012 diskuterte situasjonen for utviklingshemmede i kirken. I tillegg til å anbefale tiltak for å styrke utviklingshemmedes mulighet for deltakelse i kirken, gis også konkrete utfordringer til myndighetene, blant annet om bedre hjelp til familier med spesielle behov, om å fremskynde arbeidet med ratifisering av FN-konvensjonen, å sørge for at helse- og omsorgstjenesten ivaretar tros- og livssynsfriheten for mennesker med utviklingshemninger, og mot innføring av tilbud om tidlig ultralyd som man frykter vil kunne føre til at fostre med noen utviklingshemninger velges bort ved abort.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke synliggjøre funksjonshemmedes menneskeverd og rettigheter gjennom sin egen ansettelsespraksis?
- Hvordan kan Den norske kirke opptre som forsvarer for funksjonshemmedes rettigheter overfor politiske myndigheter i spørsmål som gjelder tilbud om avlastning, bolig og andre støttetiltak for familier med funksjonshemmede barn og ungdom?
- Hvordan kan Den norske kirke utvikle et i kirkelig tilbud til mennesker med fysiske og psykiske funksjonshemninger som både kan integrere disse gruppene i menighetens liv, samtidig som den enkeltes behov blir ivaretatt?

18. Barns rettigheter

Kort fortalt: Barns rettigheter er et tema som har fått økt oppmerksomhet de siste tiårene, særlig etter at FNs barnekonvensjon ble vedtatt i 1989. I dagens verden krenkes barns rettigheter på mange måter, særlig som en følge av fattigdom og mangel på ressurser. Vold, overgrep og seksuell utnyttelse og misbruk av barn er også en stor utfordring, og kampen for å verne om barns menneskeverd og rettigheter bør være et prioritert område for Den norske kirke.

Barns menneskerettigheter

Allerede i 1924 ble barns rettigheter tatt opp i *Genève-erklæringen om barns rettigheter*. Dokumentet var ikke juridisk bindende, men er betydningsfullt som det første dokument som tar opp barns velvære og rett til utvikling, hjelp og beskyttelse. Erklæringen må forstås på bakgrunn av de lidelser som barn ble påført under 1. verdenskrig. Etter 2. verdenskrig ble spørsmålet om barns menneskerettigheter implisitt behandlet i Artikkel 16 i *FNs menneskerettighetserklæring*, som handler om ekteskap og familie, som blant annet sier at familien er den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse.

Familiens rettigheter og ansvar for barn gis dermed prioritet i erklæringen og i de senere FN-konvensjonene. I *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK)* handler artikkel 10.1 om vern og bistand til familien “særlig i forbindelse med dens stiftelse og mens den er ansvarlig for omsorgen for og utdanningen av barn som ikke forsørger seg selv”. I art. 10.3 står følgende om barns og ungdoms rettigheter:

Særskilte tiltak bør treffes til vern og bistand for alle barn og all ungdom uten forskjellsbehandling på grunn av herkomst eller andre forhold. Barn og ungdom bør beskyttes mot økonomisk og sosial utnyttning. Det bør være straffbart ved lov å anvende dem i arbeid som er skadelig for deres moral eller helse, som setter deres liv i fare, eller som sannsynligvis vil hemme deres normale utvikling. Statene bør også fastsette aldersgrenser og forby, og gjøre straffbart ved lov, å ansette barn under disse grensene i lønnet arbeid.

Også Konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP) legger vekt på familien som grunnleggende samfunnsenhet og på barns rettigheter, især når ekteskapet oppløses (artikkel 23).

I 1959 kom *FNs erklæring om barnets rettigheter*. Den bygger på Verdenserklæringen fra 1948, men er ikke juridisk bindende for medlemslandene, selv om mange av FNs særorganisasjoner, bl.a. UNESCO, arbeider for å virkeliggjøre intensjonene i erklæringen, som fremhever barns rett til sosial trygghet, til oppvekst i sunne forhold og til undervisning. I oppdragelsen skal det legges vekt på verdien av toleranse og medmenneskelighet.

Et ytterligere skritt i retning av å fastslå barns rettigheter kom gjennom *FNs konvensjon om barnets rettigheter*, som ble vedtatt i 1989 og ratifisert av Norge i 1991. Barnekonvensjonen anerkjenner barns rettigheter på en rekke ulike områder. I innledningen blir det pekt på at Verdenserklæringen om menneskerettighetene “har fastslått at barn har rett til spesiell omsorg og hjelp” og at familien er den grunnleggende enheten i samfunnet. Derfor erkjenner konvensjonen “at barn bør vokse opp i et familiemiljø, i en atmosfære av glede, kjærlighet og forståelse for å sikre full og harmonisk utvikling av

deres personlighet". Gjennom konvensjonen forplikter partene seg til å respektere barnets rett til å bevare sin identitet (art.8), og til å sikre at et barn ikke blir skilt fra foreldrene mot deres vilje, unntatt når dette er nødvendig "av hensyn til barnets beste", for eksempel ved mishandling eller vanskjøtsel av barnet (art. 9). Konvensjonen understreker også barns rett til å bli hørt, til ytringsfrihet, tanke-, samvittighets-, religions- og organisasjonsfrihet. Artikkelen 23 handler om rettigheter for barn som er psykisk eller fysisk utviklingshemmet, om retten til særlig omsorg ut fra deres særlige behov (se kap.16). Videre omtales barnets rett til helse- og levestandard, til utdanning, hvile og fritid og rett til beskyttelse mot økonomisk og seksuell utbytting og misbruk, mot tortur og annen grusom, umenneskelig og nedverdiggende behandling.

Norge er et av de få land i verden som har inkorporert Barnekonvensjonen i nasjonal lovgivning med rang foran annen lovgivning. I 2012 undertegnet ca. 35 land en tilleggsprotokoll til Barnekonvensjonen som gir barn i disse landene en klagerett om rettighetskremler er påført. Norge har foreløpig ikke undertegnet denne tilleggsprotokollen, men dette spørsmålet ble tatt opp i Stortinget 29.11.2012, der representanter fra flere partier krevde norsk tilslutning til protokollen.

Et viktig prinsipp i barnekonvensjonen, og som også er nedfelt i norsk lov, er prinsippet om barns beste. I barnekonvensjonens artikkel 3 heter det: «Alle tiltak for barn skal være til barnets beste. Barn har rett til å bli hørt, eventuelt gjennom en representant, i saker som angår det.» Grunnleggende verdurderinger og kompliserte avveininger blir særlig tydelige i forbindelse med omsorgsovertakelse, ved fratakelse av foreldreansvar og samværsrett og ved adopsjon. Prinsippet om barns beste er også aktuelt i asylsaker.

Krenkelser av barns rettigheter

Fattigdom er en hovedårsak til krenkelser av barns rettigheter. Hver dag dør flere titalls tusen barn av årsaker som er fattigdomsrelatert. Fattigdom er en tilstand der en mangler mange grunnleggende livsnødvendigheter. Fattigdom har derfor en økonomisk og materiell dimensjon, enten det er snakk om absolutt eller relativ fattigdom, men angår også evnen til å utnytte de ressurser en har tilgang til (se også kap. 9).

Men fattigdom påvirker også andre grunnleggende rettigheter og berører det enkelte barns verdighet og selvbilde. Fattigdom kan hindre utøvelsen av individuell frihet og være en trussel mot grunnleggende trygghet i livet, som tilgang til bolig, medisinsk hjelp og rettferdig behandling. Fattigdom undergraver også muligheten til personlig utvikling og vekst, og for barn innebærer dette et kraftig angrep på grunnleggende rettigheter og framtidssikter.

I mange land blir barns rettigheter undergravd gjennom omfattende barnearbeid, diskriminering, misbruk og seksuell utnyttelse, som kan defineres som utnyttelse av ubalansen i makt mellom en voksen person og en person under 18 år, enten formålet er egen nytelse eller profit.

I Norge blir barns rettigheter også ofte diskutert i relasjon til barn av asylsøkere som ikke har lovlig opphold i Norge. Her står både barns rettigheter og prinsippet om barns beste tilsynelatende ofte vike for mer pragmatiske og politiske hensyn knyttet til innvandringsregulering.

Barnets rettigheter i kristent perspektiv

Arbeidet for barns menneskerettigheter er et område som burde være selvinnsyende for alle kristne kirker. Det er grunn til å merke seg at en av de viktigste pådriverne for å inkludere familiens og barns rettigheter i FNs menneskerettighetserklæring var den kristne libanesiske filosof og politiker Charles Malik. Han lyktes ikke med å få inn en henvisning til "Skaperen" som utgangspunktet for familiens

ukrenkelige rettigheter, men fikk gjennomslag for formuleringen om at familien er “den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet”.

FN-dokumentene om barns rettigheter bygger dermed på en “integreert” forståelse av familien som ser familien som mer grunnleggende enn staten og betoner at familien også trenger beskyttelse mot statlige overgrep. I Norge ble denne problematikken aktualisert gjennom kampen mot de nazistiske myndighetene om foreldreretten under 2. verdenskrig.

I en moderne individualistisk tenkning har en slik integreert forståelse av barns rettigheter i rammen av familien blitt utfordret av en tenkning som fremhever de voksnes individuelle rettigheter både i forhold til samlivsformer og oppløsning av ekteskap eller samboerskap. Det er viktig for kirken å holde fram en tenkning om samliv og ekteskap som understreker respekten for barns rettigheter og behov. Samtidig er det dessverre slik at mange barn lever i hjem preget av vold og overgrep. I slike tilfeller blir muligheten for skilsmisse viktig også for å ivareta barns beste. Å finne en god balanse mellom barns rettigheter og voksnes rettigheter er et viktig perspektiv også i det arbeid Den norske kirke står overfor i den aktuelle debatten om samliv og samlivsordninger.

Balansen mellom barns og foreldres beste er også viktig i spørsmål om religionsfrihet. Spørsmål som dreier seg om å finne balanse mellom hensynet til barnets beste, barnets egen religions- og livssynsfrihet og foreldreretten kan være kompliserte. Det kan være vanskelig for mange foreldre å foreta trygge vurderinger her, og slike typer spørsmål bør derfor også bli rettet mot ulike arenaer som f.eks. skole, barnehage og trossamfunn. Spørsmålet om barns rett til å ta bestemmelser i religions- og livssynsspørsmål dreier seg om forholdet mellom foreldrerett og barnerett. *NOU 2013: 1 Det livssyns åpne samfunn* fremstiller at foreldreretten begrenses 1) i tid, til barnet er i stand til å ta egne bestemmelser, og 2) i forhold til barnets beste der barnet har status som meningsberettiget parallelt med at foreldreretten gjelder.

Grove krenkelser av barns rettigheter finner vi i tilfeller der barn utsettes for vold i form av fysisk straff. Synet på straff er svært ulikt mellom kulturer og har i vårt samfunn endret seg relativt raskt. I enkelte trossamfunn brukes en delvis religiøs begrunnelse for bruk av fysisk straff. I grensetilfeller kan barns rettigheter oppfattes å stå i motstrid til religionsfriheten eller til hensynet til privatlivets fred.

Utfordringer for Den norske kirke

- Hvordan kan Den norske kirke utvikle en teologi som kan danne grunnlag for et sterkt engasjement for å sikre grunnleggende rettigheter for barn og ungdom?
- Hvordan kan Den norske kirke engasjere seg i kampen for asylbarns rettigheter på en måte som tydeliggjør forpliktelsen til å beskytte menneskeverdet for de aller svakeste?
- Hvordan kan Den norske kirke fremme hensynet til barns rettigheter i debatter om samliv og reproduksjon?

